

KATEDRA HISTÓRIE

**Studia Historica Tyrnaviensia
XXIII**

**Dejiny v pohybe – pohyb v dejinách
History in Motion – Motion in History
1/2023**

REDAKČNÁ RADA / EDITORIAL BOARD

Conf. dr. Adinel C. Dincă,

Romanian Academy of sciences, Cluj-Napoca, RO

prof. PhDr. Eduard Droberjar, Ph.D.,

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra, SK

Mgr. Michal Franko, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

doc. Mgr. Ingrid Halászová, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

doc. Mgr. Pavol Jakubčín, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Péter Kovács, DSc.,

Péter Pázmány Catholic University, Budapest, HUN

Mons. HELic. Jozef Krištof,

Segreteria di Stato, Citta del Vaticano, VA

Prof. Dr. Andreas Külzer,

Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, AT

Prof. Dr. Ergün Lafli,

Dokuz Eylül university, Izmir, TUR

doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

doc. Mgr. Miloš Marek, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

doc. Mgr. Lucia Nováková, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Dr. Vincenzo Ruggieri,

Pontificio Istituto Orientale, Roma, IT

prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.,

Slavistický ústav SAV, SK

KNIŽNICE A DATABÁZY / LIBRARIES AND DATABASES: ERIH PLUS

© Autori / Authors:

Lucia Nováková, Barbora Adamíková, Monika Tihányiová, Mária Letzová,
Adam Bieleusz, Pavol Zvara

Každá štúdia prešla anonymným recenzným konaním.

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2022

© Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2022

Each study went through an anonymous review process.

© Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2022

© Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2022

DOI: 10.31262/2729-8760/2023/XXIII/1

ISSN 2729-8760

OBSAH / CONTENTS

ŠTÚDIE / STUDIES

Lucia Nováková

Belov výklad o Nitrianskej stolici vo svetle archeologických výskumov.....5

Barbora Adamíková

Vyobrazenia domorodých žien na funerálnych pamiatkach z rímskych provincií.....33

Monika Tihányiová

Využitie stredovekých regionálnych dejín vo výučbe dejepisu na príklade Gemera (metodická príručka nielen pre učiteľov dejepisu z okresov Revúca, Rožňava, Rimavská Sobota).....59

Mária Letzová

Anna Ružena Listiusová. Sonda do osobnosti, života a činnosti manželky palatína Stanislava Turza.....93

Adam Bielez

Výcvik nemeckej armády v Ochranej zóne a jeho vplyv na život obyvateľstva.....137

ROZHLADY / HORIZONS

Pavol Zvara

Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme – pamäťové miesto.....155

RECENZIE / REVIEWS

HLAVAČKOVÁ, Miriam. Pútnik. Sonda do života stredovekých pútnikov. Kráľ Mikuláš Ujlaki a jeho cesta do Ríma. (Alena Macková).....168

ANOTÁCIE / ANNOTATIONS

ZAŤKOVÁ, Jana – ČAPLOVIČ, Miloslav. Pramene k vojenským dejinám Slovenska. Slováci v légiách a prvý československý zahraničný odboj 1914 – 1920. (Juraj Červenka).....175

ŠTVERÁK, František. Schematismus k dejinám Komunistickej strany Československa (1921-1992). (Martin Halmo).....178

PARÁK, Štefan. Švajčiarsko a prvá Slovenská republika (1939-1945). Politicko-hospodárske vzťahy dvoch malých štátov. (Rudolf Manik).....182

SPRÁVY, REFERÁTY / BRIEF NOTICES

Správa z podujatia „11th European Remembrance Symposium and 6th Taking Stock of European Memory Policies“ (Martin Halmo).....189

Vedecké kolokvium 100-ročnica univerzitného profesora Richarda Marsinu (1923-2021) (Michal Franko).....191

ŠTÚDIE / STUDIES

Belov výklad o Nitrianskej stolici vo svetle archeologických výskumov

LUCIA NOVÁKOVÁ

Bel's Commentary on the Nitra County in the Context of Archaeological Research

Abstract: The work of Matthias Bel represents an exceptionally valuable source for understanding Slovakia during the first half of the 18th century. The description of the Nitra County, found in the fourth volume of the *Notitia*, provides a comprehensive and diverse wealth of geographical and historical knowledge. It presents opportunities for interdisciplinary research in philology, history, archaeology, and art history. This knowledge can be utilized to delve into the history of Nitra city and its surrounding areas. Of particular interest is the initial section of the Specialized part, dedicated to the illustrious history of the town (*oppidum*). In some instances, the findings from archaeological research complement the provided information, while in others, further investigation is required. One such example is the Zobor Monastery, recognized as the oldest historically documented monastery within our territory. On the other hand, the fortifications of Nitra Castle rank among the most extensively explored parts of the castle, both archaeologically and architecturally. Within his work, Bel meticulously describes the walls and fortifications of the Lower Town, although little remains of them today. The contemporary depiction of Nitra and its significant landmarks, such as the relics of St. Svorad-Andrej and St. Benedict, is suitably complemented by archaeological excavations carried out in the town's central area.

Keywords: archeology, Matej Bel, Nitra, *Notície*, Zobor Monastery

Prínos Mateja Bela (1684-1749), jedného z najvýznamnejších európskych vedcov 18. storočia a zakladateľa modernej vlastivedy vo vtedajšom Uhorsku, je nespochybniteľný. Jeho encyklopedické dielo *Notitia Hungariae novae historico geographica* ponúka zaujímavé a pútavé informácie aj dnešnému čitateľovi. Bol autorom rôznych odborných publikácií, ktorých poznatky je možné využiť pri výskume z oblasti histórie, archeológie, muzeológie, dejín umenia

či klasickej filológie.¹ Vystupoval tiež ako editor, zostavovateľ, prekladateľ či autor bohatej korešpondencie.² Vo svojej práci presadzoval moderné metódy, akými bola kolektívna práca, postup podľa stanoveného plánu, štúdium prameňov či snaha o kritický prístup k faktom.³ Spolupracoval s množstvom vzdelancov, ktorí mu poskytli informácie o jednotlivých územných častiach Uhorska. Na prácu iných kolegov odkazoval priamo v texte alebo poznámkami pod čiarou. Napriek tomu sa nevyhol určitým nepresnostiam, alebo neovereným tvrdeniam, ktoré je po takmer troch storočiach možné opraviť či rozšíriť. Niektoré časti zemepisno-historického výkladu, ktoré sa viažu k dejinám a pamätihodnostiam mesta Nitry, je možné porovnať s výsledkami archeologických a kultúrno-historických výskumov. Opis Nitrianskej stolice sa nachádza v štvrtom zväzku Notícií, ktorý je venovaný aj Novohradskej, Tekovskej a Hontianskej stolici.

Nitrianska stolica (*Comitatus Nitriensis*) patrila medzi najstaršie v celom Uhorsku. Jej územná rozloha bola výsledkom zložitého vývoja, ktorý sa zavíril v 14. storočí.⁴ Pôvodne sa rozprestierala pozdĺž toku

¹ JURÍKOVÁ, Erika. Belove vedomosti vo svetle súčasných poznatkov. In JURÍKOVÁ, Erika – ŠKOVIERA, Daniel (eds.). *Sondy do Belových Vedomostí o sívekom Uhorsku. Sambucus Supplementum II*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 13-21. ISBN 978-80-8082-421-1; JURÍKOVÁ, Erika. Problémy prekladu a interpretácie Notícií Mateja Bela. In *Sambucus 3*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2008, s. 152-8. ISBN 978-80-8082-220-0; JURÍKOVÁ, Erika. Hortus Belianus alebo kam pokročil výskum diela Mateja Bela na Slovensku. In BRODŇANSKÁ, Erika – JURÍKOVÁ, Erika – ŠIMON, František (eds.). *Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis I*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2013, s. 68-72. ISBN 978-80-8152-035-8; JURÍKOVÁ, Erika. Rôznorodosť prístupov k edícii historickej tlače na príklade práce uhorského vzdelanca Mateja In KRUŠINSKÝ, Rostislav (ed.). *Bibliotheca Antiqua 2018. Sborník z 27. konferencie, 28.-29. listopadu 2018, Olomouc*. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci 2018, s. 75-80. ISBN 978-80-86249-85-8; KORDOŠ, Jozef – MATOUŠEK, Branislav. Matej Bel a prírodoveda: problémy terminológie a interpretácia. In JURÍKOVÁ, Erika – TURÓCI, Martin (eds.). *Turčianska stolica*. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2016, s. 35-53. ISBN 978-80-89751-15-0.

² KOLLÁROVÁ, Ivona. Matej Bel – vydavateľ náboženskej literatúry. In *Historický časopis 51/ 2003, č.2*, s. 241. ISSN 0018-2575.

³ OBERUČ, Ján. *Matej Bel – pietista na Slovensku v 18. storočí*. Bratislava : Chronos, 2002, s. 6-8. ISBN 0-89027-04-0.

⁴ KLIMKO, Jozef. *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*. Bratislava : Obzor, 1980, s. 140.

rieky Nitry, neskôr sa k nej pripojilo aj územie pozdĺž toku Váhu a severná časť Záhoria.⁵ Bel ju rozdelil na päť slúžnovských okresov: Nitriansky, Novomestský, Bojnický, Obdokovský a Senický. Politický diel všeobecnej časti (*Membrum posterius politicum de incolis, magistratibus, dominiis et familiis Comitatus Nitriensis*) tvorí šesť paragrafov o obyvateľoch, úradoch, vládcoch a rodoch Nitrianskej stolice, zatiaľ čo prvá časť osobinej časti (*Pars specialis de processibus Comitatus Nitriensis*) sa venuje Nitre. Ako Bel uvádza, niektoré miesta poznal z autopsie.⁶ Nitra, ktorá bola v 11. stor. sídlom údelného vojvodstva a biskupským sídlom, patrila podľa právneho postavenia (od roku 1288) k mestečkám (*oppida*). Nitrianske biskupstvo, jeho zložité dejiny a menný zoznam biskupov, je predmetom opisu nachádzajúcom sa v prvom odseku prvého oddielu osobitnej časti.⁷

Počiatky Nitrianskeho biskupstva

Nitrianske biskupstvo bolo vo svojich počiatkoch najstaršie biskupstvo na území strednej a východnej Európy. Usudzuje sa tak na základe textu pápežskej buly Jána VIII. - *Industriae tue* - z roku 880.⁸ K územiu biskupstva patrilo pravdepodobne celé juhozápadné

⁵ ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 80- 83; ŽUDEL, Juraj. Význam Belovho diela *Notitia Hungariae novae historico geographica* pre výskum osídlenia Slovenska. In *Geografický časopis* 36/1984, č.1, s. 20-22. ISSN 0016-7193.

⁶ BELIUS Matthias 1742: *Notitia Hungariae novae historico geographica divisa in partes quatuor, quarum prima Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam, quarta Trans-Tibiscanam universim XLVIII. comitatibus designatam expromit. Regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolae variarum gentium atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicus propemodum omnes, singulorum praeterea ortus et incrementa, belli pacisque conversiones et praesentem habitum fide optima, adcuratione summa explicat. Opus hucusque desideratum et in commune utile sacratissimis auspiciis Caroli VI. Caesaris et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accedunt Samuelis Mikovini mappae singulorum comitatum methodo astronomico-geometrica concinnatae. Tomus quartus. Impensis Paulli Straubii Bibliopolae, Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Caesarei, Viennae Austriae, 768 pp. *Com.Nit. 1.8.373*.*

⁷ *Com. Nit.Spec.1.1*.

⁸ MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* (ďalej CDSI). Bratislava: VEDA, 1971, č. 30. s. 23-25; RATKOŠ, Peter. *Pramene k dejinám Veľkej*

Slovensko ako aj oblasť Spiša, Novohradu, Gemera či Zadunajska.⁹ Po páde Veľkomoravskej ríše zostal osud biskupstva na celé dve storočia neznámy. Cirkevnú organizáciu, ktorá nadobudla novú podobu v rámci Uhorského kráľovstva, zasiahli politické nepokoje. Písomné pramene uvádzajú, že prvý uhorský kráľ, sv. Štefan I. (997- 1038) založil viaceré biskupstvá. Nitrianske biskupstvo však pravdepodobne neobnovil. Jeho územie sa totiž takmer presne zhodovalo s územím novozriadeného arcibiskupstva v Ostrihome.¹⁰ Bel sa k tejto záležitosti vyjadril skôr opatrne. „Nazdávam sa, že tietoľ'a spomenuté veci výborne bojujú za našu myšlienku, že prvé základy Nitrianskeho biskupstva položil sv. Štefan a po uplynutí polovice storočia ich potom zavíšil Gejza II. Ale o tomto nech bádajú iní, nám stačí, že sme naznačili, čo si myslíme o tak nejednoznačnej záležitosti“.¹¹ Azda pritom vychádzal z novovekého falza hlásiaceho sa k roku 1006 a falošnej darovacej listiny kráľa Gejzu, hlásiacej sa k roku 1158.¹²

Historicky najstarší známy kláštor na našom území, Opátstvo sv. Hypolita na úpäti vrchu Zobor pri Nitre, dávajú bádатели do súvisu so starodávnym Nitrianskym biskupstvom. Viažu sa k nemu viaceré písomné pramene, ako Zoborské listiny z roku 1111 a 1113, najstaršia uhorská legenda, tzv. Maurova legenda o sv. Svoradovi a Benediktovi, alebo najstaršie kronikárske dielo českej historiografie, Kosmasova kronika. Jeho počiatky však zostávajú zahalené tajomstvom.¹³

Moravy. Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1964, s. 190.

⁹ MARSINA, Richard. O Nitrianskom biskupstve. In GLATZ, Ferenc – NIEDERHAUSER, Emil (eds.). *Szomszédaink között Kelet-Európában*. Budapest : MTA Történettudományi Intézete 1993, s. 28.

¹⁰ JUDÁK, Viliam. Prvé obdobie Nitrianskeho biskupstva. In JUDÁK, Viliam – BEDNÁR, Peter – MEDVEDECKÝ, Jozef (eds.). *Kolíška kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Martin : Arte libris, 2011, s. 16-21. ISBN 978-80-9708-098-3.

¹¹ *“Ista, opinor, egregie militant, pro nostra sententia, statuentium, prima Επισκοπης Nitriensis fundamenta, a S. Stephano iacta esse, quae lapso inde sesqui seculo, Geysa II consummaverit. Sed haec disputent alii; nobis satis est, indicasse, quid de re, obnoxia opinionum divortii, sentiamus.”* *Com.Nit. Spec.1.4.136*.

¹² CDS I. č. 51 +++r. s. 48-49, č. 85 ++, s. 82-83.

¹³ POMFRYOVÁ, Bibiana. Ranostredoveké kláštory na Slovensku: torzálna architektúra – torzálné pozostatky- torzálna hypotézy. In *Archeologia historica* 2015, roč. 40, č. 2, s. 733-777. ISSN 2336-4386.

Niektorí sa domnievajú, že vznikol už v 9. storočí - najneskôr okolo roku 880,¹⁴ iní datujú jeho založenie do konca 10. alebo začiatku 11. storočia.¹⁵ Ďalší predpokladajú, že kláštor bol obnovený na prelome 10. a 11. storočia.¹⁶ K poslednému názoru sa azda priklonil tiež Bel, keď naznačil kontinuitu medzi veľkomoravským a včasnouhorským kláštorom. „Tak po prvé je isté, že sv. Štefan postavil starobylému rádu sv. Benedikta kláštor na vrchu Zobor, ktorý sa nachádza smerom na severovýchod od Nitry, a na jeho čele stál ako prvý v hodnosti opáta Filip. Z toho by si potom mohol usudzovať, že veľmi zbožný Štefan sa nemohol nepamätať na niekdajšie biskupstvo, keď okolité vrchy ozdobil novým kláštorom“.¹⁷

Pozostatky kláštora sa dnes nachádzajú v areály Špecializovanej nemocnice sv. Svorada - Zobor. Archeologický výskum pomohol odhaliť pôvod kláštora len sčasti. Staršiu, pôvodnú stavbu totiž narušila mladšia baroková výstavba. Zo stredovekých kláštorňých budov sa podarilo odkryť len niekoľko murív, negatívov po základových murivách alebo interiérovú dlažbu zo štvorcových

¹⁴ STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava : VEDA 2004, s. 137. ISBN 80-2240-812-3; SLIVKA, Michal. Doterajšie poznatky z dejín a kultúry kresťanstva na Slovensku (4.–15. stor.). In *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III–IV*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2000–2001, s.17–50. ISBN 80-2240-691-0; LUKAČKA, Ján. *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*. Bratislava : Minor 2002, s. 30. ISBN 0-901407-8-5; LUKAČKA, Ján. K problému kontinuity kresťanstva na území Slovenska v 10. storočí. In *Studia Historica Tyrnaviensia III*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2003, s. 37–40.

¹⁵ HERVAY, Ferenc Levente. Bencés élet a középkori Magyarországon. In TAKÁCS, Imre (ed.). *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Benedictine Monasteries in Medieval Hungary*. Pannonhalma : Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001, s. 462–547. ISBN 978-96-39053-48-9.

¹⁶ MARSINA, Richard. Benediktínske opátstvo (kláštor) sv. Hypolita na Zobore. (Čas vzniku, patronát, diplomatická činnosť). Benediktiner Abtei des Heiligen Hypolit am Zobor (Die Zeit der Entstehung, der Gründer und Patron, diplomatische Tätigkeit. In *Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV*. Trnava - Kraków, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity - Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2012, s. 19-31. ISBN 978-83-7490-536-7.

¹⁷ „Ac primo quidem, certum est, S. Stephanum, in monte Zobor, qui Nitriae ab oriente brunali, obiicitur, coenobium excitatuisse, antiquissimo S. Benedicti ordini, cui Abatis dignitate primus Philippus praefuit. Colligas vero hinc, non potuisse non meminisse, prisci huius episcopatus, pientissimum Stephanum, cum vicinos montes, novo coenobio, exornarent.“ *Com.Nit. Spec.1.4.112*.

tehlových dlaždíc. Nálezy keramického materiálu je možné datovať medzi 9.-11. storočie.¹⁸ Dalo by sa tak potvrdiť osídlenie lokality už v období Veľkej Moravy, ale charakter tohto osídlenia zostáva neznámy. Časť kláštora bola zničená, resp. poškodená pravdepodobne v dôsledku mongolského vpádu alebo iných búrlivých udalostí 13. storočia. K tomuto datovaniu prispel nález strieborného friesachského fenigu (vtedajšej snáď najkvalitnejšej razby v strednej Európe), razeného salzburským arcibiskupstvom počas pôsobenia Eberharta II. (1200-1246).¹⁹ Kláštor jednoznačne patril medzi významné centrá náboženského, verejnoprávneho a kultúrneho života v Uhorsku.²⁰ Jeho úpadok nastal až v 15. storočí za vlády Mateja Korvína (1458-1490).²¹ V roku 1471 ho totiž vyplienili oddiely vedené trinásťročným synom poľského kráľa Kazimíra IV. Jagellonského (1447-1492), Kazimírom. Bel spomína plienenie Kazimírovho vojska v okolí Nitry, ale bez priameho odkazu na kláštor.²² Kláštor potom znovu ožil až v 17. storočí. V roku 1663 tam nechal Nitriansky biskup Juraj Pohronec- Slepčiansky (1648-1666) postaviť Kaplnku sv. Ondreja a Benedikta.

Kláštor sv. Jozefa na Zobore

Belov opis sa viaže k podobe kláštora, ktorý pre potreby kamaldulskej rehole prebudoval Nitriansky biskup Blažej Jaklin

¹⁸ BEDNÁR, Peter - SAMUEL, Marián - CHORVÁTOVÁ, Hana. Nové včasnostredoveké nálezy z areálu zoborského kláštora. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1997*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1999, s. 29. ISSN 0231-925X; HABOVŠTIAK, Alojz. Stredoveké nálezy a pozostatky kamenného vodovodu pri bývalom Zoborskom kláštore v Nitre. In *Zbor. SNM 1971*, roč. 65, Hist. 11, s. 97 – 119.

¹⁹ HUNKA, Ján - SAMUEL, Marián. Prvý nález mince z benediktínskeho kláštora Sv. Hypolita v Nitre na Zobore. In *Slovenská numizmatika*, 2004, roč. 17, s. 219-224.

²⁰ RUTTKAY, Alexander T. – SLIVKA, Michal. Cirkevné inštitúcie a ich úloha v sídliskovom a hospodárskom vývoji Slovenska v stredoveku. In *Archaeologia historica 10/1985*. - Brno ; Nitra : Muzejní a vlastivědná společnost : Archeologický ústav SAV, 1985, s. 333-356.

²¹ OSLANSKÝ, František. Zoborský benediktínsky kláštor a jeho zánik. In MARSINA, Richard (ed.) *Nitra v slovenských dejinách*. Martin : Vydavateľstvo Matica Slovenskej, 2002, s. 212-219. ISBN 80-7090-625-1.

²² *Com. Nit.Spec.1.10*.

(1691-1695), ktorý bol tiež, ako uvádza vo svojom zozname Nitrianskych biskupov, kráľovským kancelárom.²³ Belov zoznam je však niekedy neúplný alebo nepresný.²⁴ Dokumenty z Nitrianskej kapituly pomohol pritom Belovi zaobstarať A. Rajčáni z Nitry.²⁵ V 17. storočí sa v Uhorsku nachádzali celkovo tri kamaldulské kláštory.²⁶ Hlavná budova Kláštora sv. Jozefa na Zobore bola postavená v barokovom štýle v rokoch 1692 – 1695. Kláštorný komplex bol pôvodne určený pre 12 rehoľníkov a služobníctvo.²⁷ Podoba kláštora znázornená na dobových olejomaľbách a rytinách zodpovedá výsledkom archeologického výskumu.²⁸ Zachovaný architektonický plán ukazuje trojloďový kostol, ktorý po stranách lemovali príbytky rehoľníkov so záhradkami.²⁹ Kláštor zanikol až po zrušení kontemplatívnych rádov Jozefom II. (1780 – 1790) v 18. storočí. Prvý archeologický výskum areálu kláštora realizovalo Slovenské národné múzeum v roku 1942.³⁰ Ďalší výskum prebehol v rokoch 1961 – 1962 v súvislosti s výstavbou Špecializovanej nemocnice sv.

²³ "Tandem, anno MDCXCII restauratum, religionis S. Romualdi, siue Chamaldulensibus, datum a Blasio Jaklino, Episcopo Nitriensi." *Com.Nit.Spec.1.12.589*. K osobe biskupa pozri tiež: *Com.Nit.Spec.1.5.322*.

²⁴ JUDÁK, Viliam. *Nitrianske biskupstvo v dejinách*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a Cirkvi 1999, s. 44-5. ISBN 80-968246-5-1.

²⁵ BEL, Matej. *Oravská stolica*. Preložil Jozef Minárik. Dolný Kubín : Tranoscius, 2001, s. 12. ISBN 80-967252-8-9. <https://doi.org/10.1215/01636545-2001-80-155>.

²⁶ JUDÁK, Viliam. Pôsobenie kamaldulov na Zobore a na celom území Slovenska. In *Monumentorum tutela: Ochrana pamiatok 21*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2009, s. 17-28. ISBN 978-80-89175-36-9.

²⁷ SAMUEL, Marián - ČURNÝ, Marián. Pottery from the cellar of a monastic dwelling at the Kamaldul monastery in Nitra-Zobor: Keramika z pivnice mníšského príbytku kamaldulského kláštora v Nitre na Zobore. In ŽEGKLITZ, Jaromír (ed.). *Studies in Post-Medieval: Archaeology 4*. Praha : Archaia, 2012, s. 429-452.

²⁸ SAMUEL, Marián. Archeologický výskum Zoborského kláštora v rokoch 2001-2003. In RUTTKAY, Matej (ed.). *Dávne dejiny Nitry a okolia: vo svetle najnovších archeologických nálezov. Zborník z konferencie konanej pri príležitosti Dňa Nitranov 2. júla 2005*. Nitra: Archeologický ústav SAV : Ponitrianske múzeum, 2005, s. 109-114. ISBN 80-88709-79-2.

²⁹ SAMUEL, Marián - ČURNÝ, Marián. Pottery from the cellar of a monastic dwelling at the Kamaldul monastery in Nitra-Zobor: Keramika z pivnice mníšského príbytku kamaldulského kláštora v Nitre na Zobore, s. 429-452.

³⁰ KRASKOVSKÁ, Ľudmila. Archeologický výskum na Zobore pri Nitre. In FLOREK, Pavol (ed.). *Sborník Slovenského národného múzea 36-37*. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 1942-1943, s. 217-227.

Svorada Zobor. Doplnil ho krátkodobý záchranný archeologický výskum v roku 1966.³¹

Systematické výskumy, uskutočňované pracovníkmi Archeologického ústavu SAV v Nitre medzi rokmi 2001-2003 a v roku 2008, boli zamerané predovšetkým na dokumentáciu príbytkov mníchov.³² Výskum zameraný na dokumentáciu kostola sv. Jozefa sa zrealizoval v roku 2015. Počas výskumov sa podarilo čiastočne odkryť dve mníšske eremitky. Domy mali jednoduchý pôdorys (9x10m), pozostávajúci zo štyroch miestností: kaplnka, hlavná obytná miestnosť s kachľovou pecou, pracovňa a sklad. Zo zásypu kamennej pivnice jednej eremitky pochádza súbor 16 nádob. Unikátne sú predovšetkým nálezy kvetináčov, ktoré sú pri iných nálezových celkoch z obdobia novoveku na Slovensku takmer neznáme. Fajansové šálky boli zdobené namaľovaným letopočtom 1760 a 1765, čiže pár desaťročí po Belovej smrti.³³ Tieto keramické nálezy približujú každodenný život v mníšskej komunite. Nie sú však jedinými takýmito dokladmi. Archeofaunálne nálezy z obytnej časti areálu kláštora poskytujú informácie o stravovacích zvyklostiach jeho obyvateľov. Kontemplatívny rád kamaldulov, tzv. bielych mníchov, hlásal prísnu askézu a pokánie. V jedálnom lístku mníchov tak dominovali najmä ryby a iné, na vodu viazané druhy zvierat, ako rak riečny (*Astacus astacus*), bobor (*Castor fiber*), korytnačka močiarna (*Emys orbicularis*) alebo vydra (*Lutra lutra*).

Najviac kostí pochádza zo šfuky (*Esox lucius*), kapra (*Cyprinus carpio*) a sumca (*Silurus glanis*). Podarilo sa identifikovať aj ďalšie kaprovité ryby, ako lieň (*Tinca tinca*), jalec (*Leuciscus leuciscus*) a belička (*Alburnus*

³¹ HABOVŠTIAK, Alojz. Záchranný výskum pri bývalom kláštore v Nitre na Zobore. In Študijné Zvesti AÚ SAV 1966, roč. 14, s. 227-234.

³² SAMUEL, Marián. Archeologický výskum Zoborského kláštora v rokoch 2001-2003, s.109-114; SAMUEL, Marián: Kláštory na Zobore. In VLADÁR, Jozef – MURÁNSKA, Natália (eds.). *Almanach Nitra 2013*. Nitra : FF UKF 2014, s. 48-56. ISBN 978-80-558-0593-1; SAMUEL, Marián. Výskumy v areáli Zoborského kláštora. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2008*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2011, s. 239-242. ISSN 0231-925X.

³³ SAMUEL, Marián - ČURNÝ, Marián. Pottery from the cellar of a monastic dwelling at the Kamaldul monastery in Nitra-Zobor: Keramika z pivnice mníšskeho príbytku kamaldulského kláštora v Nitre na Zobore, s. 429-452.

alburnus).³⁴ Výskyt veľkých jedincov rýb a zárezy na kostiach svedčia o organizovanom zásobovaní a spracovaní mäsa v kláštore, resp. o podobnej kuchynskej úprave. Mnísi mohli ryby kupovať od rybárov v meste alebo chovať vo vlastných rybníkoch. Tie sa mali nachádzať na terasách pod areálom kláštora. Pred kuchynskou úpravou ich zrejme skladovali v nádržiach na vodu, ktoré sa spomínajú v novovekých archívnych prameňoch.³⁵ Archeofaunálne nálezy z kamaldulského kláštora podporujú informácie, ktoré sú uvedené v prírodopisnom diele o polohe, prírode a priaznivých danostiach Nitrianskej stolice (*Membrum prius physicum de situ, natura et oppor tunitatibus Comitatus Nitriensis*). Bel spomína, že rieka Nitra bola v tejto časti bohatá na šľuky a sumce: „Je veľmi bohatá na rôzne druhy rýb, lebo tam, kde je bližšie ku prameňom, má najviac okúňov a v nich samotných pstruhov, ale keď tečie cez šire roviny je kalnejšia a lákavejšia pre šľuky, sumce a im podobné druhy.“³⁶

V tejto súvislosti je možné spomenúť význam Belovho opisu prírodných daností Nitrianskej stolice pri archeologickom výskume venovanom dávnovekým komunikáciám a sídlam v povodí riek. Rozsiahla časť prírodopisného dielu Nitrianskej stolice sa totiž venuje vodným tokom, a to nielen významným riekam, ako sú Váh, Nitra, Žitava, Bebrava, Blava, Holeška, Myjava alebo Chvojnica, ale aj menším riečkam a potokom, pri ktorých sa zmieňuje o ich bohatstve a liečivej sile.³⁷ V niektorých prípadoch dokonca

³⁴ BIELICHOVÁ, Zora – SAMUEL, Marián. Z pivnice kamaldulského mnícha: Archeofaunálne nálezy zo Zoborského kláštora v Nitre. In RUTTKAY, Matej – HANULIAK, Milan – BELJAK, Ján – NEZVALOVÁ, Lucia – VOJTEČEK, Marek (eds.). *Produkcja, spracovanie a skladovanie potravín v stredoveku a v časom novoveku. 49. medzinárodná konferencia archeológie stredoveku*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2017, s. 22. ISBN 978-80-8196-005-5.

³⁵ BIELICHOVÁ, Zora – SAMUEL, Marián. Z pivnice kamaldulského mnícha: Archeofaunálne nálezy zo Zoborského kláštora v Nitre, s. 22.

³⁶ „*Piscium varii generis ditissimus, nam qua a fontibus propius abest, saxatiles vt plurimum, atque in his, trutas habet; sed per apertos campos limosior vehitur, lucios, siluros, atque id genus, alit benignius*“. *Com.Nit.Gen.* 1.5.187. CHRASTINA, Peter - SOUČKOVÁ, Taťána. *Príroda a krajina Nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storočia Podľa Vedomostí M. Bela a vybraných autorov obdobia baroka*. Trnava : Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, 2022, s. 36-40. ISBN 978-80-572-0227-1.

³⁷ CHRASTINA, Peter. Dudváh, Blava a Holeška v Notíciách Nitrianskej stolice:

spomína už zaniknuté kolové mosty. Takto stručne opísal dôležité premostenia Váhu v Hlohovci a v Šintave, Nitry pri Veľkých Bieliciach a Dudváhu pri Leopoldove. Neuvádza síce ich rozmery, konštrukciu ani presnejšiu polohu, no pomocou kartografických a obrazových prameňov, literatúry a výsledkov terénnych výskumov je možné rekonštruovať ich podobu, ako aj historický kontext. Identifikácia a zameriavanie takýchto kolových konštrukcií bola dlhodobo opomínaná, až v posledných rokoch sa problematike začali venovať pracovníci Archeologického ústavu SAV a Trnavskej univerzity.³⁸ Riešia problematiku brodov, mostov a diaľkových ciest na Považí a Ponitří a snažia sa o komplexné skúmanie života na rieke i v jej tesnej blízkosti. Práve informácie spomínané v Notíciách sú dôležitým kľúčom k pochopeniu a interpretácii identifikovaných architektonických štruktúr alebo ojedinelých nálezov z riek.

V prípade Nitrianskej stolice si okrajovo všíma aj jej nerastné bohatstvo. Napr. vtedajšiu ťažbu nerudných surovín, najmä pestrofarebných kaolinických ílovcov (farbiaca hlinka) a pieskovcov z Banky na úpäť Inoveckého predhoria. Tieto sa využívali v stavebníctve, podobne ako miestne pieskovce, používané už od stredoveku ako stavebný, či sochársky kameň. Uvádza však aj skromnejšie náleziská vápencov a pieskovcov v okolí Sobotišťa v priestore Myjavskej pahorkatiny.³⁹

Vývoj opevnenia Nitrianskeho hradu

Zatiaľ čo na výsledky spomínaného projektu je potrebné ešte

historicko-geografický výskum a environmentálne dejiny. In *Forum Historiae* 2017, roč.11, č. 1, s. 52-64. ISSN 1337-6861.

³⁸ *Com.Nit.Gen.1.5.159, 210.* CHRASTINA, Peter - SOUČKOVÁ, Taťána. *Príroda a krajina Nitrianskej stolice*, s. 15, 32-36, 40, 43-44, 78-87. DAŇOVÁ, Klaudia - DAŇOVÁ, Miroslava - STEHLÍKOVÁ, Jana. Potential and Perspectives of Underwater Archaeology in Slovakia. In CHOLUJ, Aleksandra – MILESZCZYK, Małgorzata, TRUSZ, Karolina (eds.) *Archaeology: Just add Water*. Swiatowit : Supplement series: Underwater Archaeology. Volume I. Warszawa : Institut Archeologii UW, 2018, s. 203-216. ISBN 978-83-61376-71-2.

³⁹ CHRASTINA, Peter. Nerudné suroviny Nitrianskej stolice pohľadom Mateja Bela. In *Studia Historica Nitriensia*, 2019, roč. 23, č. 1, s. 29-42. ISSN 1338-7219. <https://doi.org/10.17846/SHN.2019.23.1.29-42>

chvíľu počkať, viaceré možnosti ponúka Belov opis Nitrianskeho hradu a jeho opevnenia. Samotný hrad s rozlohou približne 8,5 hektárov patril medzi najväčšie hrady v stredovekom Uhorsku.⁴⁰ Jeho opevnenie patrí medzi archeologicky a architektonicko-historicky najlepšie preskúmané časti pamiatky. Kapitoly, ktoré sa venujú katedrálnemu chrámu, sídlu biskupa a kanonikov, nasledujú po dejinách Nitrianskeho biskupstva v prvom diele osobitnej časti. Bel podrobne opísal hrad, jeho pôvod a jednotlivé časti, najmä opevnenie. Zložité politické pomery totiž spôsobili, že hrad bol už od začiatku vlády kresťanských panovníkov v Uhorsku terčom obliehania a útokov, ktoré ho do veľkej miery poškodili. Jednotlivé fázy opevnenia poznáme lepšie než on, keďže značná časť starších murív bola zničená a nemal možnosť ich uvidieť. Najlepšie mohol pozorovať hradby, ktoré v 17. storočí vybudoval Nitriansky biskup Tomáš II. Pálfi (1670-1679). Všimol si však, že opevnenie hradného vrchu pochádza z rôznych období, pretože bolo v dlhšom čase budované rôznou stavebnou technikou. „To sa dá vyčítať z odlišného vzhľadu hradných múrov, ktoré lemujú hrad: lebo je zrejmé, že boli postupne a počas dlhších časových odstupov zväčšené do šírky a vytiahnuté do výšky“.⁴¹

Nedá sa presne určiť, ktorú časť múru pritom myslel. Do úvahy prichádzajú viaceré možnosti. Opevnenie hradu na severnej strane kopca pozostáva z veľkých kameňov románskej hradby, zatiaľ čo v jeho zamurovanom cimburí sa nachádzajú strieľne z druhej polovice 15. storočia. Nad ním bola postavená nadstavba s cimburím a strieľňami zo 16. storočia. Nadzemné lícované murivo sa dobre zachovalo napríklad na východnom nádvorí hradu.⁴²

⁴⁰ BEDNÁR, Peter. Palác a vnútorná zástavba. In JUDÁK, Viliam – BEDNÁR, Peter – MEDVECKÝ (eds.). *Kolíška kresťanstva na Slovensku: Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Martin : Arte libris 2011, s. 174-183. ISBN 978-80-970809-8-3.

⁴¹ „*Id, ex muris, qui arcem ambiunt, et diuerso istorum habitu, colligi potest: quippe quos, lente, et per temporum interualla, nunc latius porrectos, nunc substructos fuisse altius, satis adparet.*“ *Com.Nit.Spec.1.8.404*.

⁴² BEDNÁR, Peter – ŠIMKOVIC, Michal. Opevnenie Nitrianskeho hradu. In JUDÁK, Viliam – BEDNÁR, Peter – MEDVECKÝ (eds.). *Kolíška kresťanstva na Slovensku: Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Martin : Arte libris 2011, s. 145-6. ISBN 978-80-970809-8-3.

Hradba mala v severovýchodnej časti bastión, ktorý sa zachoval v celej výške. Ranostredoveký múr hradného opevnenia, do ktorého sú zabudované prvky mladších fáz opevnenia, je možné pozorovať v kazematách juhovýchodného barokového bastiónu. Na iných miestach sa zachovalo toto opevnenie len vo veľmi fragmentárnom stave. Archeologický výskum dokladá jeho rozoberanie, príp. deštrukciu, v 12.-15. storočí. Bel uvádza, že hradby Nitrianskeho hradu boli po útoku Matúša Čáka Trenčianskeho (1302-1309) začiatkom 14. storočia takmer úplne zničené. „Opustil mesto, ale po dobytí Trnavy a Šintavy sa vrátil do Nitry a hradby s vežami, ktoré sa odvážili chrániť pred zapálením, strhol až po zem a rozboril...“.⁴³ Zničenie hradieb je tiež možné dať do súvisu s obsadením hradu Matejom Korvínom (1458- 1490) v roku 1464 alebo s pobytom vojsk poľského princa Kazimíra v roku 1471. Bádateľom sa ako viac pravdepodobná javí prvá možnosť.⁴⁴

Vďaka archeologickým výskumom však vieme viac o starších fázach hradného opevnenia.⁴⁵ Pôvodné opevnenie, datované do konca 8. až do polovice 9. storočia, tvorila jednoduchá palisáda, ktorú sa podarilo zachytiť nad západným svahom hradného kopca. V druhej polovici 9. storočia ju nahradil opevňovací val, ktorý pozostával z hlinitého násypu ohraničeného kamenným múrom. Patril medzi veľmi často sa vyskytujúci typ opevnenia v tomto období.⁴⁶ Val zničil rozsiahly požiar, ktorý vypukol medzi druhou polovicou 9. storočia a prvou polovicou 11. storočia. Opevnenie postavené v 11. storočí malo tiež hlinené jadro a kamenné múry. Pravdepodobne bolo vybudované

⁴³ „*Hinc digrediens, Tyrnavia et Schintavia capta, reuersus Nitriam, turres et moenia, tegi a conflagratione ausa, ad solum usque decussit, diruit. Com.Nit.Spec.1.5.171.*“

⁴⁴ BEDNÁR, Peter – ŠIMKOVIC, Michal. Opevnenie Nitrianskeho hradu, s. 151.

⁴⁵ BEDNÁR, Peter - SAMUEL, Marián. Nitriansky hrad na prelome storočí. In RUTTKAY, Alexander T. – RUTTKAY, Matej – ŠALKOVSKÝ, Peter (eds.). *Slovensko vo včasnom stredoveku*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2002, s. 149-155. ISBN 80-88709-60-1; BEDNÁR, Peter. Nitriansky hrad v 9. storočí. In *Bojná: Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva*. Nitra: Archeologický ústav SAV-Ponitrianske múzeum, 2006, s. 205-215. ISBN 80-88709-90-3.

⁴⁶ PROCHÁZKA, Rudolf. *Vývoj opevňovacej techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku*. Praha : Archeologický ústav AV ČR, 2009, s. 255-76. ISBN 978-80-86023-98-4.

len na južnej časti kopca.⁴⁷ Neskôr ho nahradilo nové opevnenie, ktoré tvorili zrubové komory vyplnené zmesou hliny, kamenia a ílu. Túto konštrukciu však onedlho poškodil požiar.⁴⁸ V druhej polovici 11. storočia bola postavená románska murovaná hradba, ktorú tvorili kamenné bloky múrov, pospájané maltou.⁴⁹

Prestavby hradu v novoveku

Zásadné zmeny, ktoré ovplyvnili podobu hradu, sa uskutočnili v 15. storočí. Rozsah opevnenej plochy hradu sa zmenšil, čím sa oddelila akropola a tzv. Horné mesto s domami kanonikov. Pôvodne jednoduchá palisáda a priekopa na južnej strane boli prebudované do murovanej podoby. Hradný múr spevnili vežičkami a bránovou vežou, chrániacou vstup do nádvorja na východnej strane.⁵⁰ V 16. storočí sa posilnila línia vonkajšieho opevnenia na južnej strane. Pribudli tiež tri hranolové a jedna polkruhová bašta. Tzv. Vazulova veža vznikla prebudovaním juhovýchodnej bašty na uzatvorenú hranolovú vežu v polovici 16. storočia. Archeológovia však predpokladajú prítomnosť staršej vežovitej stavby s obytnou funkciou, datovanej do obdobia medzi 13.-15. storočím.⁵¹ V 80. rokoch 16. storočia uskutočnil prestavbu hradného opevnenia Nitriansky biskup Zachriáš Mošóci (1582-1586). Nitrianskym biskupom sa mal stať v roku 1582.⁵² Na južnej strane dal vybudovať masívne bastiónové opevnenie. Archeologickým výskumom sa podarilo preskúmať jeho

⁴⁷ BEDNÁR, Peter. Die Entwicklung der Befestigung der Nitraer Burg im 9.-12. Jahrhundert. In HENNING, Joachim – RÜTTKAY, Alexander T. (eds). *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Bonn : Rudolf Habelt, 1998, s. 371-382. ISBN 3-7749-2760-0; BEDNÁR, Peter – ŠIMKOVIC, Michal. Opevnenie Nitrianskeho hradu, s. 138-9.

⁴⁸ BEDNÁR, Peter - SAMUEL, Marián. Vývoj opevnenia Nitrianskeho hradu v 11. storočí. In *Slovenská archeológia*, roč. 49, č. 1-2. Nitra : Archeologického ústavu SAV, 2001, s. 342-5. ISSN 1335-0102.

⁴⁹ BEDNÁR, Peter – ŠIMKOVIC, Michal. Opevnenie Nitrianskeho hradu, s. 144; BEDNÁR, Peter - SAMUEL, Marián. Vývoj opevnenia Nitrianskeho hradu v 11. storočí, s. 342-5.

⁵⁰ BEDNÁR, Peter – ŠIMKOVIC, Michal. Opevnenie Nitrianskeho hradu, s. 153-4.

⁵¹ BEDNÁR, Peter – STANÍK, Ivan. Archeologický a stavebno-historický výskum Nitrianskeho hradu v rokoch 1988- 1991. In PIETA, Karol (ed.). *Nitra: Príspevky k najstarším dejinám mesta*. Nitra : Archeologický ústav SAV 1993, s. 127-141.

⁵² *Com.Nit.Spec.1.5.273*.

západnú časť, ktorá bola takmer úplne zničená v roku 1664.⁵³ Hrad mal čiastočne obnoviť aj biskup Leopold Kolonič (1659- 1669).⁵⁴ Bel ho spomína v súvislosti s prefektúrou Bratislavskej komory.⁵⁵

Biskup Tomáš II. Pálfi (1670-1679) prestaval a opevnil hrad v 17. storočí.⁵⁶ Bel uvádza, že bol tiež kráľovským kancelárom a prepoštom Bratislavskej kapituly.⁵⁷ Azda jeho opevnenie spomína v súvislosti s ich pevnými základmi. „Je obkolesené opevnením, ktoré síce nie je príliš mohutné, ale má pevné základy“. O Pálfim hovorí aj v súvislosti so vstupom do hradu, ktorého „klenutú bránu na odvodnenej strane vybuďoval na vlastné náklady... a dodnes nesie jeho erb...“⁵⁸ Tzv. Horné mesto tvorilo akési predhradie samotného hradu, v ktorom sa nachádzali župné či stoličné inštitúcie, ako aj sídla kanonikov kapituly. Pôvodné domy kanonikov boli spojené s hradom múrom, ktorý zaberал väčšiu časť kopca. Ich výstavba sa realizovala od 16. až do 18. storočia.⁵⁹

Akropola hradného kopca s biskupským palácom a katedrálou bola oddelená od Horného mesta opevnením, cez ktoré sa prechádzalo bránou.⁶⁰ Za ňou boli mosty, ktorými sa prechádzalo cez vnútornú

⁵³ BEDNÁR, Peter. Siedma sezóna výskumu Nitrianskeho hradu. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1994*. Nitra : Archeologický ústav SAV,1996, s. 29-31. ISSN 0231-925X; BEDNÁR, Peter – RUTTKAY, Matej – BIELICH, Mário. *Výskum gotickej priekopy Nitrianskeho hradu: výber z terénnych výskumov za rok 2010 [online]*. Nitra: Archeologický ústav SAV 2010, s.1, [cit. 7.3.2023]. Dostupné na internete: <http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2010/2010_nitra_hrad.pdf>; BEDNÁR, Peter - BIELICH, Mário - ŠIMKOVIC, Michal: Výskum juhovýchodnej časti opevnenia Nitrianskeho hradu. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2010*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2015, s. 33-34. ISSN 0231-925X.

⁵⁴ JUDÁK, Viliam. Prvé obdobie Nitrianskeho biskupstva, s. 36.

⁵⁵ *Com.Nit.Spec.1.5.312*.

⁵⁶ JUDÁK, Viliam. Prvé obdobie Nitrianskeho biskupstva, s. 36.

⁵⁷ *Com.Nit.Spec.1.5.315*.

⁵⁸ *Propugnaculum ei impositum, molis haud omnino vastae, sed egregio tamen opere substructum est. Com.Nit.Spec.1.8.396. K vstupnej bráne pozri: „...portam e cocto latere, sumptu Thomae Pálfi Episcopi, cuius insigne praefert hodieque, concameratam...“ Com.Nit.Spec.1.12.610.*

⁵⁹ BEDNÁR, Peter. Palác a vnútorná zástavba, s. 176; BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana - BIELICH, Mário. Archeologický výskum na Pribinovom námestí v Nitre. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2008*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2011, s. 42-43. ISSN 0231-925X.

⁶⁰ BEDNÁR, Peter. Nitriansky hrad vo svetle archeologického výskumu. In

priekopu ku vstupom do kostolov a na východné nádvorie.⁶¹ Zaujímavý je Belov opis hradieb a opevnenia tzv. Dolného mesta, ktoré sa zachovali len čiastočne. V období bojov s Turkami malo charakter kolovej ohrady. „Bol by si videl nezriedka, že ohrada z kolov okolo mestečka, ktorou bolo obohané, sa skvela pyšno pribitými hlavami Turkov“.⁶² Palisádové opevnenie sa používalo na obranu mesta ešte aj počas Belovho života. „Vyzerajú ako malé mestečko, keď sa pozrieš z diaľky z tej strany, kde Horné mesto hľadá dole na mesto opevnené valom a palisádou; od východu sú zas spojené s hradom súvislým múrom na strmom mieste.“⁶³ Hrad s opevnením do dnešnej podoby napokon prestaval biskup Ladislav Adam Erdödi (1706-1736). Nitrianskym biskupom sa mal stať v roku 1706.⁶⁴

Katedrála sv. Emeráma a biskupský palác

Sakrálné stavby na hrade vznikali v priebehu niekoľkých storočí. Najstaršie archeologické doklady pochádzajú z 9. storočia, ale neskoršie stavebné aktivity ich značne narušili.⁶⁵ Najstaršou

RUTTKAY, Matej (ed.). *Dávoňe dejiny Nitry a okolia : vo svetle najnovších archeologických nálezov*. Zborník z konferencie konanej pri príležitosti Dňa Nitranov 2. júla 2005. Nitra : Archeologický ústav SAV : Ponitrianske múzeum, 2005, s. 91-95. ISBN 80-88709-79-2; SAMUEL, Marián – BEDNÁR, Peter. Výskumy brán Nitrianskeho hradu v areáli bývalého Župného domu. In GLASER-OPITZOVA, Renata (ed.). *Monumentorum tutela: Ochrana pamiatok 24*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2012, s. 197-212. ISBN 978-80-89175-59-8; SAMUEL, Marián. Krátke záchranné výskumy na juhovýchodnom úpätí hradného kopca v Nitre. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2008*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2011, s. 236-238. ISSN 0231-925X.

⁶¹ *Com.Nit.Spec.1.7.381*.

⁶² „Vidisses haud raro, vallos oppidi, quibus communiebatur oppidum, praefixis Turcarum capitibus, suberbivisse.“ *Com.Nit.Spec.1.12.603*.

⁶³ *Urbiculam referunt, e longinquo adspicientibus, eo latere, quo urbem despicit oppidum, aggere vallisque praemunitam; ab oriente vero, perpetuo muro, situque praerupto, arci connexam.* *Com.Nit.Spec.1.7.381*.

⁶⁴ *Com.Nit.Spec.1.5.328*.

⁶⁵ CHROPOVSKÝ, Bohuslav – FUSEK, Gabriel. Obnovený výskum Nitrianskeho hradu. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1988*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1990, s. 66-67; CHROPOVSKÝ, Bohuslav – FUSEK, Gabriel – BEDNÁR, Peter. Výskumy v Nitre na hradnom kopci. In *Archeologické*

zachovanou časťou komplexu je torzo stavby zabudovanej v stene mladšej budovy, tzv. Dolného kostola. Archeológovia tu v rokoch 2008 až 2010 odkryli vápencové kvádrové murivo, ktoré je možné datovať do prvej polovice 11. storočia.⁶⁶ Pravdepodobne ide o pozostatky baziliky sv. Emeráma, ktorá sa spomína v Maurovej legende o živote sv. Andreja - Svorada a Benedikta.⁶⁷ Bel v tejto súvislosti spomína založenie chrámu manželkou Štefana I., Gizelou práve na hrade.⁶⁸ Zaznamenal tiež príbeh o Vazulovi. „... sme dokázali, že už v dobe

výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1989. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1991, s. 43-44; BEDNÁR, Peter – STANÍK, Ivan. Archeologický a stavebno-historický výskum národnej kultúrnej pamiatky Nitra-hrad. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1991.* Nitra : Archeologický ústav SAV, 1992, s. 21-22. ISSN 0231-925X; BEDNÁR, Peter – STANÍK, Ivan. Výskum Nitrianskeho hradu a Horného mesta v roku 1992. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1992.* Nitra : Archeologický ústav SAV, 1993, s. 25-27. ISSN 0231-925X; BEDNÁR, Peter – ŠIMKOVIC, Michal. Opevnenie Nitrianskeho hradu, s. 138-9; BEDNÁR, Peter. Nitriansky hrad v 9. storočí a jeho význam v sídliskovej štruktúre veľkomoravskej Nitry. In MARSINA, Richard – RUTTKAY, Alexander T. (eds.). *Svätopluk 894 -1994: materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV - Nitra, 3. - 6. október 1994.* Nitra : Archeologický ústav SAV, 1997, s. 19-32. ISBN 80-88709-34-2; BEDNÁR, Peter - SAMUEL, Marián. Nitriansky hrad na prelome storočí. In RUTTKAY, Alexander T. – RUTTKAY, Matej – ŠALKOVSKÝ, Peter (eds.). *Slovensko vo včasnom stredoveku.* Nitra : Archeologický ústav SAV, 2002, s. 149-155. ISBN 80-88709-60-1; BEDNÁR, Peter - SAMUEL, Marián. Najstaršia stredoveká sakrálna architektúra v Nitre vo svetle archeologických výskumov. In JUDÁK, Viliam (ed.). *Cirkevné pamiatky - pramene kultúry a vzdelanosti : prednášky z odborného kolokvia, Nitra 7. septembra 2002.* Nitra : Mesto : Biskupský úrad, 2002, s. 60-77; [https://doi.org/10.1016/S0090-4295\(02\)01801-0](https://doi.org/10.1016/S0090-4295(02)01801-0), BEDNÁR, Peter. Nitra v 9. storočí : k problematike lokalizácie kniežacieho sídla a Pribinovho kostola. In MARSINA, Richard (ed.). *Nitra v slovenských dejinách.* Martin : Matica slovenská : Slovenský historický ústav MS v Bratislave, 2002, s. 88-98.

⁶⁶ BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana. Katedrála sv. Emeráma. In JUDÁK, Viliam – BEDNÁR, Peter – MEDVEDECKÝ, Jozef (eds.). *Kolíška kresťanstva na Slovensku: Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času.* Martin: Arte libris 2011, s. 187-188. ISBN 978-80-970809-8-3 ; BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana. Archeologický výskum Katedrály sv. Emeráma. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2008.* Nitra : Archeologický ústav SAV, 2011, s. 37-40. ISSN 0231-925X.

⁶⁷ MARSINA, Richard. *Legends stredovekého Slovenska (Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov).* Budmerice : Rak, 1997, s. 35-43. ISBN 80-8550-108-2.

⁶⁸ „*Ipsa cathedralis ecclesia, arcem insedit, a Gysela, S.Stephani coniuge, fundata et S.Emmeramo dedicate.*“ *Com.Nit.Spec.1.6.342.*

sv. Štefana bol hrad prispôsobený tomu, aby mohol zadržať zajatcov, ktorých bolo treba strážiť, hoci aj narodených z kráľovskej krvi.⁶⁹

Ďalšie stavebné úpravy Dolného kostola sa uskutočnili koncom 12. a začiatkom 13. storočia. Najvýraznejšou zmenou bolo rozšírenie stavby o podkovovitú apsidu na východnej strane.⁷⁰ Táto časť, tzv. Pribinova kaplnka, bola dlho pokladaná za najstaršiu časť stavby. Počas neskororománskej prestavby sa - sčasti vysekaním do skalného podlažia - znížila úroveň podlahy. Pravdepodobne to súviselo s vybudovaním krypty na západnej strane stavby. Jej prítomnosť sa ale archeológom jednoznačne potvrdiť nepodarilo. Krypta mala ukrývať pozostatky sv. Andreja - Svorada a Benedikta, ktorí sa stali patrónmi Nitrianskej katedrály.⁷¹ Kostol onedlho utrpel následkom viacerých vojenských stretov v 13. stor. Vyžiadalo si to rozsiahlu gotickú prestavbu. Tzv. Horný kostol bol postavený v rokoch 1333-1355.⁷² Jeho výstavbu pravdepodobne začal Nitriansky biskup Meško (1328-1334), vraj v roku 1330.⁷³ Stavba kostola mala byť dokončená za biskupa Víta I. z Vasváru (1334—1347).⁷⁴

Lode obidvoch kostolov, Horného aj Dolného, boli spojené viacerými prechodovými oblúkmi v spoločnej stene. Neskororománska krypta bola zasypaná, ale miesto vyhradené pre pietne uchovanie pozostatkov sa pravdepodobne posunulo v smere chrámovej lode Dolného kostola. Ďalšie stavebné úpravy sa uskutočnili v 15.-17.

⁶⁹ „*Ex notabili hac arcis mentione, istud arguimus, iam aetate S. Stephani, ita adparatam fuisse, ut idonea haberetur captivis, etiam, qui region sanguine sati essent, custodiendis*“. *Com.Nit.Spec.1.9.434*.

⁷⁰ BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana. Katedrála sv. Emeráma, s.190; BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana - ŠIMKOVIC, Michal. Archeologický a stavebno-historický výskum Katedrály sv. Emeráma na Nitrianskom hrade. In *Monumentorum tutela: Ochrana pamiatok 22*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2010, s. 9-28. ISBN 978-80-89175-44-4.

⁷¹ BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana. Katedrála sv. Emeráma, s. 184; MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*, č. 68, s. 63-64.

⁷² MARSINA, Richard: Nitra vo včasnóm a vrcholnom stredoveku. In FOJTÍK, Juraj (ed.). *Nitra*. Bratislava : Obzor, 1977, s. 27-41; LUKAČKA, Ján. Nitra vo vrcholnom stredoveku (1248-1386). In FUSEK, Gabriel - ZEMENE, Marián R. (eds.). *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra: Mesto Nitra, 1998, s.158-164. ISBN 8096781499; BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana. Katedrála sv. Emeráma, s. 192 - 200.

⁷³ *Com.Nit.Spec.1.5.191*.

⁷⁴ *Com.Nit.Spec.1.5.194*.

storočí. Zahŕňali oddelenie neskororománskej kaplnky od zvyšnej časti Dolného kostola, zvýšenie terénu podlahy či nový vstup do Horného kostola.⁷⁵ Sakristia pri južnej stene kostola bola postavená v druhej polovici 15. storočia.⁷⁶ Nitriansky hrad opäť utrpel rozsiahle škody aj v 17. storočí. Veľká prestavba chrámu sa uskutočnila v rokoch 1622-1642. Na opravu sakrálnych budov sa podujal biskup Ján Telegdy (1619-1623), ktorý prestaval Dolný kostol, vybudoval kostolnú vežu a pristaval sakristiu.⁷⁷ Bel ho uvádza tiež v súvislosti s jeho pôsobením ako Kaločským arcibiskupom.⁷⁸

V prvej polovici 18. storočia kostol získal unikátnu barokovú výzdobu. Stalo sa tak za už spomínaného biskupa Ladislava Adama Erdödiho (1706-1736). Výsledný efekt ocenil aj Bel, ktorý nezabudol spomenúť relikvie sv. Andreja - Svorada a Benedikta. „K sláve chrámu i celého hradu, ktorý preveľmi pekne obnovil ten istý Ladislav Adam, prispieva aj to, že opatruje pozostatky svätých Andreja a Benedikta, kedysi uložené v nádherných náhrobkoch, ktoré ale vylúpil Matúš Trenčiansky, keď bol biskupom Ján II...“⁷⁹ Pozostatky svätých sú dodnes umiestnené v striebornom relikviári, ktorý dal zhotoviť ešte biskup Tomáš II. Pálfi (1670-1679). Biskup Erdödi sa podujal aj na rozsiahlu prestavbu biskupského paláca. „Pri západnej strane chrámu sídli biskupský palác, vôbec nie malý, ale predsa zničený vojnami, tak tureckými, ako aj občianskymi. Z tohoto dôvodu mu predošlý biskup Ladislav Adam z grófskeho

⁷⁵ BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana. Katedrála sv. Emeráma, s. 196- 202; BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana. Pokračovanie archeologického výskumu v katedrále sv. Emeráma. In *Archeologické výskumy a nálezky na Slovensku v roku 2009*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2013, s. 34-38. ISSN 0231-925X.

⁷⁶ SAMUEL, Marián – BEDNÁR, Peter. Archeologický výskum sakristie Nitrianskeho hradu. In *Archeologia historica* 28/2003, s. 375-383. ISSN 0231-5823; SAMUEL, Marián – BEDNÁR, Peter. Výskum sakristie na Nitrianskom hrade. In *Archeologické výskumy a nálezky na Slovensku v roku 2002*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2003, s. 121-122. ISBN 80-88709-65-2.

⁷⁷ BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana. Katedrála sv. Emeráma, s. 203-4; BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana. Katedrála sv. Emeráma, s. 196- 202.

⁷⁸ *Com.Nit.Spec.1.5.304*.

⁷⁹ „*Ad decus, cum aedis sacrae, quam nitidissime instauravit idem Ladislavs Adamvs, tum arcis univrsae referent, quod Sanctorum, Andrea, et Benedicti, ossa habeat, splendidis olim sepulchris deposita; sed, quae Mattaeus ille Trentchinensis, sub Joanne II. Episcopo...*“ *Com.Nit.Spec.1.6.354*.

rodu Erdödiovcov vrátil vďaka novým a na pomery súčasnej doby aj vznešeným dostavbám jeho veľkoleposť.“⁸⁰

Zatiaľ čo Bel obdivoval podobu paláca v prvej polovici 18. storočia, archeologické výskumy odhalili značne staršie dejiny tejto stavby.⁸¹ Najstaršia fáza výstavby paláca sa datuje do obdobia medzi druhou polovicou 9. a polovicou 11. storočia. V 13. storočí sa tu nachádzala viackrídlová stavba, jadro ktorej tvorila nepodpivničená obdĺžniková budova.⁸² Stavba bola rozšírená v období medzi druhou polovicou 14. až začiatkom 15. storočia. Čoskoro ju však zničil požiar. Novú podobu paláca zo 16. storočia približujú zachované dobové kresby a plány hradu. Archeologicky sa podarilo preskúmať jeho hospodársku časť, ktorá sa nachádzala na palácovom nádvorí.⁸³

⁸⁰ „*Ad sacrae aedis occidentale latus, Episcopale adsedit palatium, haud quidem angustum illud, sed laceratum tamen bellis, cum Turcicis, tum etiam civilibus. Quocirca, a nupero praesule, Ladislao Adamo, e Comitibus Erdödy, novis, iisque pro habitu praesentium temporum, magnificis substructionibus, redditum est multo augustius.*“ *Com.Nit.Spec.1. 6.348.*

⁸¹ FÖTTOVÁ, Eva - BIELICH, Mário: Nitra hrad – južná pivnica západného krídla biskupského paláca. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2012*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2017, s. 67-69. ISSN 0231-925X; BIELICH, Mário: Archeologický výskum cisterny na nádvorí biskupského paláca Nitrianskeho hradu. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2013*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2018, s. 42-43. ISSN 0231-925X.

⁸² BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana. Katedrála sv. Emeráma, s. 180-181.

⁸³ CHROPOVSKÝ, Bohuslav – FUSEK, Gabriel. Obnovený výskum Nitrianskeho hradu. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1988*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1990, s. 66-67; CHROPOVSKÝ, Bohuslav – FUSEK, Gabriel – BEDNÁR, Peter. Výskumy v Nitre na hradnom kopci. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1989*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1991, s. 43-44; BEDNÁR, Peter – STANÍK, Ivan. Archeologický a stavebno-historický výskum národnej kultúrnej pamiatky Nitra-hrad. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1991*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1992, s. 21-22. ISSN 0231-925X; BEDNÁR, Peter – STANÍK, Ivan. Výskum Nitrianskeho hradu a Horného mesta v roku 1992. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1992*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1993, s. 25-27. ISSN 0231-925X; BEDNÁR, Peter – ŠIMKOVIC, Michal. Opevnenie Nitrianskeho hradu, s. 138-9; BEDNÁR, Peter. Nitriansky hrad v 9. storočí a jeho význam v sídliskovej štruktúre veľkomoravskej Nity. In MARSINA, Richard – RUTTKAY, Alexander T. (eds.). *Soätopluk 894 -1994: materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV - Nitra*, 3. - 6. október 1994. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1997, s. 19-32. ISBN 80-88709-34-2; BEDNÁR, Peter - SAMUEL, Marián. Nitriansky hrad na prelome storočí. In RUTTKAY, Alexander T. – RUTTKAY, Matej – ŠALKOVSKÝ, Peter (eds.). *Slovensko*

Záver

Notície patria k základným dobovým textom osvetľujúcim našu minulosť, a to nie len po stránke historickej či architektonickej. Erudícia Mateja Bela a schopnosť zapojiť do výskumu viaceré osoby z rôznych kútov krajiny zanechali množstvo podstatných správ týkajúcich sa nášho územia. Samozrejme, ide o informácie, ktoré boli poplatné vtedajšej dobe a zdrojom, z ktorých čerpal, takže nie všetky sú rovnako hodnotné. Belov autentický pohľad reflektuje postupný stavebný vývoj Nitrianskeho hradu, najmä jeho opevnenia, a keďže vychádzal z autopsie, resp. opisov z nedávnej minulosti, všimol si aj staršie typy murív, ktoré sa do dnešných dní nedochovali v úplnosti. Dôležitými sú informácie o prestavbách hradu, resp. katedrály sv. Emeráma v rézii vlastníkov Nitry, tamojších biskupov. Množstvo správ síce zanechali aj doboví cestovatelia z iných európskych krajín, no prednosťou Belových údajov je skutočnosť, že ako on, tak i jeho informátori pochádzali z nášho územia.

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 2/0025/22: *Brody, mosty, diaľkové cesty. Dávnoveké komunikácie a sídla na Požitaví a Pohroní s využitím archeológie pod vodou.*

Bibliografia

BEDNÁR, Peter – STANÍK, Ivan. Archeologický a stavebno-historický výskum národnej kultúrnej pamiatky Nitra-hrad. In *Archeologické výskumy a nálezky na Slovensku v roku 1991*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1992, s. 21-22. ISSN 0231-925X.

BEDNÁR, Peter – STANÍK, Ivan. Výskum Nitrianskeho hradu a Horného mesta v roku 1992. In *Archeologické výskumy a nálezky na*

vo včasnóm stredoveku. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2002, s. 149-155. ISBN 80-88709-60-1; BEDNÁR, Peter - SAMUEL, Marián. Najstaršia stredoveká sakrálna architektúra v Nitre vo svetle archeologických výskumov. In JUDÁK, Viliam (ed.). *Cirkevné pamiatky - pramene kultúry a vzdelanosti : prednášky z odborného kolokvia, Nitra 7. septembra 2002*. Nitra : Mesto : Biskupský úrad, 2002, s. 60-77 [https://doi.org/10.1016/S0090-4295\(02\)01801-0](https://doi.org/10.1016/S0090-4295(02)01801-0); BEDNÁR, Peter. Nitra v 9. storočí : k problematike lokalizácie kniežacieho sídla a Pribinovho kostola. In MARSINA, Richard (ed.). *Nitra v slovenských dejinách*. Martin : Matica slovenská : Slovenský historický ústav MS v Bratislave, 2002, s. 88-98.

Slovensku v roku 1992. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1993, s. 25-27. ISSN 0231-925X.

BEDNÁR, Peter – STANÍK, Ivan. Archeologický a stavebno-historický výskum Nitrianskeho hradu v rokoch 1988- 1991. In PIETA, Ľudovík (ed.). *Nitra: Príspevky k najstarším dejinám mesta*. Nitra : Archeologický ústav SAV 1993, s. 127-141.

BEDNÁR, Peter. Siedma sezóna výskumu Nitrianskeho hradu. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1994*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1996, s. 29-31. ISSN 0231-925X.

BEDNÁR, Peter. Nitriansky hrad v 9. storočí a jeho význam v sídliskovej štruktúre veľkomoravskej Nitry. In MARSINA, Richard – RUTTKAY, Alexander T. (eds.). *Svätopluk 894 -1994: materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV - Nitra, 3. - 6. október 1994*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1997, s. 19-32. ISBN 80-88709-34-2.

BEDNÁR, Peter. Die Entwicklung der Befestigung der Nitraer Burg im 9.-12. Jahrhundert. In HENNING, Joachim – RUTTKAY, Alexander T. (eds). *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Bonn : Rudolf Habelt, 1998, s. 371-382. ISBN 3-7749-2760-0.

BEDNÁR, Peter - SAMUEL, Marián - CHORVÁTOVÁ, Hana. Nové včasnostredoveké nálezy z areálu zoborského kláštora. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1997*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1999, s. 29. ISSN 0231-925X.

BEDNÁR, Peter - SAMUEL, Marián. Vývoj opevnenia Nitrianskeho hradu v 11. storočí. In *Slovenská archeológia*, roč. 49, č. 1-2. Nitra : Archeologického ústavu SAV, 2001, s. 301-345. ISSN 1335-0102.

BEDNÁR, Peter - SAMUEL, Marián. Nitriansky hrad na prelome storočí. In RUTTKAY, Alexander T. – RUTTKAY, Matej – ŠALKOVSKÝ, Peter (eds.). *Slovensko vo včasnom stredoveku*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2002, s. 149-155. ISBN 80-88709-60-1.

BEDNÁR, Peter - SAMUEL, Marián. Najstaršia stredoveká sakrálna architektúra v Nitre vo svetle archeologických výskumov. In JUDÁK, Viliam (ed.). *Cirkevné pamiatky - pramene kultúry a vzdelanosti : prednášky z odborného kolokvia, Nitra 7. septembra 2002*. Nitra : Mesto :

Biskupský úrad, 2002, s. 60-77. [https://doi.org/10.1016/S0090-4295\(02\)01801-0](https://doi.org/10.1016/S0090-4295(02)01801-0)

BEDNÁR, Peter - SAMUEL, Marián. Nitriansky hrad na prelome storočí. In RUTTKAY, Alexander T. – RUTTKAY, Matej –

ŠALKOVSKÝ, Peter (eds.). *Slovensko vo včasnom stredoveku*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2002, s. 149-155. ISBN 80-88709-60-1.

BEDNÁR, Peter. Nitra v 9. storočí : k problematike lokalizácie kniežacieho sídla a Pribinovho kostola. In MARSINA, Richard (ed.). *Nitra v slovenských dejinách*. Martin : Matica slovenská : Slovenský historický ústav MS v Bratislave, 2002, s. 88-98.

BEDNÁR, Peter. Nitriansky hrad vo svetle archeologického výskumu. In RUTTKAY, Matej (ed.). *Dávne dejiny Nitry a okolia : vo svetle najnovších archeologických nálezov*. Zborník z konferencie konanej pri príležitosti Dňa Nitranov 2. júla 2005. Nitra : Archeologický ústav SAV : Ponitrianske múzeum, 2005, s. 91-98. ISBN 80-88709-79-2.

BEDNÁR, Peter. Nitriansky hrad v 9. storočí. In *Bojná: Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva*. Nitra: Archeologický ústav SAV-Ponitrianske múzeum, 2006, s. 205-216. ISBN 80-88709-90-3.

BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana. Archeologický výskum Katedrály sv. Emeráma. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2008*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2011, s. 37-40. ISSN 0231-925X.

BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana. Katedrála sv. Emeráma. In JUDÁK, Viliam – BEDNÁR, Peter – MEDVEDECKÝ, Jozef (eds.). *Kolíška kresťanstva na Slovensku: Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Martin: Arte libris 2011, s. 184-207. ISBN 978-80-970809-8-3.

BEDNÁR, Peter – POLÁKOVÁ, Zuzana – ŠIMKOVIC, Michal. Archeologický a stavebno-historický výskum Katedrály sv. Emeráma na Nitrianskom hrade. In *Monumentorum tutela: Ochrana pamiatok 22*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2010, s. 9-28. ISBN 978-80-89175-44-4.

BEDNÁR, Peter – RUTTKAY, Matej – BIELICH, Mário. *Výskum gotickej priekopy Nitrianskeho hradu: výber z terénnych výskumov za*

rok 2010 [online]. Nitra: Archeologický ústav SAV 2010, s.1, [cit. 7.3.2023]. Dostupné na internete: <http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2010/2010_nitra_hrad.pdf.

BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana - BIELICH, Mário. Archeologický výskum na Pribinovom námestí v Nitre. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2008*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2011, s. 42-43. ISSN 0231-925X.

BEDNÁR, Peter. Palác a vnútorná zástavba. In JUDÁK, Viliam – BEDNÁR, Peter – MEDVECKÝ (eds.). *Kolíška kresťanstva na Slovensku: Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Martin : Arte libris 2011, s. 174-183. ISBN 978-80-970809-8-3.

BEDNÁR, Peter – ŠIMKOVIC, Michal. Opevnenie Nitrianskeho hradu. In JUDÁK, Viliam – BEDNÁR, Peter – MEDVECKÝ (eds.). *Kolíška kresťanstva na Slovensku: Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Martin: Artelibris 2011, s. 145-6. ISBN 978-80-970809-8-3.

BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana. Katedrála sv. Emeráma, s. 196- 202; BEDNÁR, Peter - POLÁKOVÁ, Zuzana. Pokračovanie archeologického výskumu v katedrále sv. Emeráma. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2009*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2013, s. 34-38. ISSN 0231-925X.

BEDNÁR, Peter - BIELICH, Mário - ŠIMKOVIC, Michal: Výskum juhovýchodnej časti opevnenia Nitrianskeho hradu. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2010*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2015, s. 33-34. ISSN 0231-925X.

BEL, Matej. *Oravská stolica*. Preložil Jozef Minárik. Dolný Kubín : Tranoscius, 2001, s. 155. ISBN 80-967252-8-9. <https://doi.org/10.1215/01636545-2001-80-155>.

BIELICH, Mário: Archeologický výskum cisterny na nádvorí biskupského paláca Nitrianskeho hradu. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2013*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2018, s. 42-43. ISSN 0231-925X.

BIELICHOVÁ, Zora – SAMUEL, Marián. Z pivnice kamaldulského mnícha: Archeofaunálne nálezy zo Zoborského kláštora v Nitre. In RUTTKAY, Matej – HANULIAK, Milan – BELJAK, Ján – NEZVALOVÁ, Lucia – VOJTEČEK, Marek (eds.). *Produkcja*,

spracovanie a skladovanie potravín v stredoveku a včasnóm novoveku. 49. medzinárodná konferencia archeológie stredoveku. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2017, s. 22. ISBN 978-80-8196-005-5.

DAŇOVÁ, Klaudia - DAŇOVÁ, Miroslava - STEHLÍKOVÁ, Jana. Potential and Perspectives of Underwater Archaeology in Slovakia. In CHOLUJ, Aleksandra – MILESZCZYK, Małgorzata, TRUSZ, Karolina (eds.) *Archaeology: Just add Water*. Swiatowit : Supplement series: Underwater Archaeology. Volume I. Warszawa : Institut Archeologii UW, 2018, s. 203-216. ISBN 978-83-61376-71-2.

FOTTOVÁ, Eva - BIELICH, Mário: Nitra hrad – južná pivnica západného krídla biskupského paláca. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2012*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2017, s. 67-69. ISSN 0231-925X.

HABOVŠTIAK, Alojz. Záchranný výskum pri bývalom kláštore v Nitre na Zobore. In *Študijné Zvesti AÚ SAV 1966*, roč. 14, s. 227-234.

HABOVŠTIAK, Alojz. Stredoveké nálezy a pozostatky kamenného vodovodu pri bývalom Zoborskom kláštore v Nitre. In *Zbor. SNM 1971*, roč. 65, Hist. 11, s. 97 – 119.

HERVAY, Ferenc Levente. Bencés élet a középkori Magyarországon. In TAKÁCS, Imre (ed.). *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Benedictine Monasteries in Medieval Hungary*. Pannonhalma : Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001, s. 462–547. ISBN 978-96-39053-48-9.

HUNKA, Ján-SAMUEL, Marián. Prvý nález mince z benediktínskeho kláštora Sv. Hypolita v Nitre na Zobore. In *Slovenská numizmatika*, 2004, roč. 17, s. 219-224.

CHRASTINA, Peter. Dudváh, Blava a Holeška v Notíciách Nitrianskej stolice: historicko-geografický výskum a environmentálne dejiny. In *Forum Historiae 2017*, roč.11, č. 1, s. 52-64. ISSN 1337-6861.

CHRASTINA, Peter. Nerudné suroviny Nitrianskej stolice pohľadom Mateja Bela. In *Studia Historica Nitriensia*, 2019, roč. 23, č. 1, s. 29-42. ISSN 1338-7219. <https://doi.org/10.17846/SHN.2019.23.1.29-42>

CHRASTINA, Peter - SOUČKOVÁ, Taťána. *Príroda a krajina Nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storočia Podľa Vedomostí M. Bela a vybraných autorov obdobia baroka*. Trnava : Univerzita Sv. Cyrila a

Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, 2022, 116 s. ISBN 978-80-572-0227-1.

CHROPOVSKÝ, Bohuslav – FUSEK, Gabriel. Obnovený výskum Nitrianskeho hradu. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1988*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1990, s. 66-67.

CHROPOVSKÝ, Bohuslav – FUSEK, Gabriel – BEDNÁR, Peter. Výskumy v Nitre na hradnom kopci. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1989*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1991, s. 43-44.

JUDÁK, Viliam. *Nitrianske biskupstvo v dejinách*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a Cirkvi 1999, s. 76. ISBN 80-968246-5-1.

JUDÁK, Viliam. Pôsobenie kamaldulov na Zobore a na celom území Slovenska. In *Monumentorum tutela: Ochrana pamiatok 21*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2009, s. 17-28. ISBN 978-80-89175-36-9.

JUDÁK, Viliam. Prvé obdobie Nitrianskeho biskupstva. In JUDÁK, Viliam – BEDNÁR, Peter – MEDVEDECKÝ, Jozef (eds.). *Kolíška kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Martin : Arte libris, 2011, s. 16-21. ISBN 978-80-9708-098-3.

JURÍKOVÁ, Erika. Problémy prekladu a interpretácie Notícií Mateja Bela. In *Sambucus 3*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2008, s. 152-8. ISBN 978-80-8082-220-0.

JURÍKOVÁ, Erika. Belove vedomosti vo svetle súčasných poznatkov. In JURÍKOVÁ, Erika – ŠKOVIERA, Daniel (eds.). *Sondy do Belových Vedomostí o súvekom Uhorsku. Sambucus Supplementum II*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 13-21. ISBN 978-80-8082-421-1.

JURÍKOVÁ, Erika. Hortus Belianus alebo kam pokročil výskum diela Mateja Bela na Slovensku. In BRODNANSKÁ, Erika – JURÍKOVÁ, Erika – ŠIMON, František (eds.). *Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis I*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2013, s. 68-72. ISBN 978-80-8152-035-8.

JURÍKOVÁ, Erika. Rôznorodosť prístupov k edícii historickej tlače

na príklade práce uhorského vzdelanca Mateja In KRUŠINSKÝ, Rostislav (ed.). *Bibliotheca Antiqua 2018. Sborník z 27. konferencie, 28.-29. listopadu 2018, Olomouc*. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci 2018, s. 75-80. ISBN 978-80-86249-85-8.

KLIMKO, Jozef. *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*. Bratislava : Obzor, 1980, s. 154.

KOLLÁROVÁ, Ivona. Matej Bel – vydavateľ náboženskej literatúry. In *Historický časopis* 51 / 2003, č.2, s. 241. ISSN 0018-2575.

KORDOŠ, Jozef – Matoušek, Branislav. Matej Bel a prírodoveda: problémy terminológie a interpretácia. In JURÍKOVÁ, Erika – TURÓCI, Martin (eds.). *Turčianska stolica*. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2016, s. 35-53. ISBN 978-80-89751-15-0.

KRASKOVSKÁ, Ľudmila. Archeologický výskum na Zobore pri Nitre. In FLOREK, Pavol (ed.). *Sborník Slovenského národného múzea* 36-37. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 1942-1943, s. 217-227.

LUKAČKA, Ján. Nitra vo vrcholnom stredoveku (1248-1386). In FUSEK, Gabriel – ZEMENE, Marián R. (eds.). *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra: Mesto Nitra, 1998, s.158-164. ISBN 80-96781499.

LUKAČKA, Ján. *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*. Bratislava : Minor 2002, s. 154. ISBN 0-901407-8-5.

LUKAČKA, Ján. K problému kontinuity kresťanstva na území Slovenska v 10. storočí. In *Studia Historica Tyrnaviensia III*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2003, s. 37-40.

MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava: VEDA, 1971, s. 504.

MARSINA, Richard: Nitra vo včasnom a vrcholnom stredoveku. In FOJTÍK, Juraj (ed.). *Nitra*. Bratislava : Obzor, 1977, s. 27-41.

MARSINA, Richard. O Nitrianskom biskupstve. In GLATZ, Ferenc – NIEDERHAUSER, Emil (eds.). *Szomszédaink között Kelet-Európában*. Budapest : MTA Történettudományi Intézete 1993, s. 28.

MARSINA, Richard. *Legendy stredovekého Slovenska (Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov)*. Budmerice : Rak, 1997, s. 408. ISBN 80-8550-108-2.

MARSINA, Richard. Benediktínske opátstvo (kláštor) sv. Hypolita na Zobore. (Čas vzniku, patronát, diplomatická činnosť). Benediktiner Abtei des Heiligen Hypolitus am Zobor (Die Zeit der Entstehung, der Gründer und Patron, diplomatische Tätigkeit. In *Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV*. Trnava - Kraków, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity - Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2012, s. 19-31. ISBN 978-83-7490-536-7.

OBERUČ, Ján. *Matej Bel – pietista na Slovensku v 18. storočí*. Bratislava : Chronos, 2002, s. 118. ISBN 0-89027-04-0.

OSLANSKÝ, František. Zoborský benediktínsky kláštor a jeho zánik. In MARSINA, Richard (ed.) *Nitra v slovenských dejinách*. Martin : Vydavateľstvo Maticy Slovenskej, 2002, s. 212-219. ISBN 80-7090-625-1.

POMFRYOVÁ, Bibiana. Ranostredoveké kláštory na Slovensku: torzálna architektúra – torzálné pozostatky- torzálna hypotézy. In *Archeologia historica* 2015, roč. 40, č. 2, s. 733-777. ISSN 2336-4386.

PROCHÁZKA, Rudolf. *Vývoj opevňovacie techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku*. Praha : Archeologický ústav AV ČR, 2009, s. 383. ISBN 978-80-86023-98-4.

RATKOŠ, Peter. *Pramene k dejinám Velkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1964, s. 190.

RUTTKAY, Alexander T. – SLIVKA, Michal. Cirkevné inštitúcie a ich úloha v sídliskovom a hospodárskom vývoji Slovenska v stredoveku. In *Archaeologia historica* 10/1985. - Brno ; Nitra : Muzejní a vlastivědná společnost : Archeologický ústav SAV, 1985, s. 333-356.

SAMUEL, Marián – BEDNÁR, Peter. Archeologický výskum sakristie Nitrianskeho hradu. In *Archeologia historica* 28/2003, s. 375-385. ISSN 0231-5823.

SAMUEL, Marián – BEDNÁR, Peter. Výskum sakristie na Nitrianskom hrade. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2002*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2003, s. 121-122. ISBN 80-88709-65-2.

SAMUEL, Marián. Archeologický výskum Zoborského kláštora v rokoch 2001-2003. In RUTTKAY, Matej (ed.). *Dávne dejiny Nitry a*

okolía: vo svetle najnovších archeologických nálezov. Zborník z konferencie konanej pri príležitosti Dňa Nitranov 2. júla 2005. Nitra: Archeologický ústav SAV : Ponitrianske múzeum, 2005, s. 109-114. ISBN 80-88709-79-2.

SAMUEL, Marián. Výskumy v areáli Zoborského kláštora. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2008*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2011, s. 239-242. ISSN 0231-925X.

SAMUEL, Marián. Krátke záchranné výskumy na juhovýchodnom úpätí hradného kopca v Nitre. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2008*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2011, s. 236-238. ISSN 0231-925X.

SAMUEL, Marián - ČURNÝ, Marián. Pottery from the cellar of a monastic dwelling at the Kamaldul monastery in Nitra-Zobor: Keramika z pivnice mníšskeho príbytku kamaldulského kláštora v Nitre na Zobore. In ŽEGKLITZ, Jaromír (ed.). *Studies in Post-Medieval: Archaeology 4*. Praha : Archaia, 2012, s. 429-452.

SAMUEL, Marián – BEDNÁR, Peter. Výskumy brán Nitrianskeho hradu v areáli bývalého Župného domu. In GLASER-OPITZOVÁ, Renata (ed.). *Monumentorum tutela: Ochrana pamiatok 24*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2012, s. 197-212. ISBN 978-80-89175-59-8.

SAMUEL, Marián: Kláštory na Zobore. In VLADÁR, Jozef – MURÁNSKA, Natália (eds.). *Almanach Nitra 2013*. Nitra : FF UKF 2014, s. 48-56. ISBN 978-80-558-0593-1.

SLIVKA, Michal. Doterajšie poznatky z dejín a kultúry kresťanstva na Slovensku (4.–15. stor.). In *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III–IV*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2000–2001, s.17–50. ISBN 80-2240-691-0.

STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava : VEDA 2004, s. 575. ISBN 80-2240-812-3.

ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 200.

ŽUDEL, Juraj. Význam Belovho diela *Notitia Hungariae novae historico geographica* pre výskum osídlenia Slovenska. In *Geografický časopis* 36/1984, č.1, s. 20-22. ISSN 0016-7193.

Vyobrazenia domorodých žien na funerálnych pamiatkach z rímskych provincií

BARBORA ADAMÍKOVÁ

Depictions of Native Women on Funerary Monuments from the Roman Provinces

Abstract: Portrayals of women from non-Roman ethnicities had a firm place in the thematic repertoire of monuments closely connected with state propaganda, commissioned by the reigning emperor. However, such portraits were able to penetrate into the sphere of private art, especially on funerary monuments. It is this group of finds made according to the requirements of an individual or a family that provides an insight into the thinking of the Roman artists who created them. The paper deals with the issue of depictions of provincial women on sarcophagi and tombstones originating from the Roman provinces. The funerary monuments gratefully illustrate the extent to which the Roman and provincial perceptions of women living in different parts of the Roman Empire differed. On a selected group of findings from the territory of Italy, Germania, Norica and Britain, he follows individual trends in clothing, hair styling and their possible changes over the centuries. In addition, the text marginally touches on the concept of a barbarian woman and how she was perceived by the ancient Romans.

Keywords: depictions, provincial women, funerary monuments, roman provinces

Úvod

Vyobrazenia provinciálnych žien sú známe nielen z víťazných monumentov, ktoré boli štátnymi zákazkami, ale aj zo súkromných projektov financovaných jednotlivcami. Predovšetkým ide o pamiatky funerálneho charakteru, ako sú náhrobné stély a sarkofágy. Tieto typy nálezov, ktoré spadajú do privátneho vlastníctva, demonštrujú spôsoby, akým boli spomínané ženy rímskymi umelcami znázorňované. Vzhľadom na to, že existuje niekoľko možností, ako na dané stvárnenia nazerať, zamerali sme sa predovšetkým na znázornenia pochovaných žien z územia samotnej Itálie a niekdajších provincií Rímskej ríše. Veľkým prínosom je, že na

náhrobkoch sú uvedené mená zosnulých a vo viacerých prípadoch aj ich etnická príslušnosť. Vďaka tomu sa dozvedáme detaily z ich života ako vek, konkrétny kmeň alebo oblasť, z ktorej pochádzali a takisto aj o životných údeloch. Tento druh informácií prakticky absentuje pri oficiálnych štátnych pamätníkoch, na ktorých ženy z nerímskych etníc pohltila anonymita alegorických výjavov.

Metodológia

Pre účely článku sme vybrali 10 náhrobkov, na ktorých boli znázornené podobizne domorodých žien pochádzajúcich z odlišných častí rímskeho impéria a to konkrétne Germánie, Norica a Británie ako aj jeden sarkofág z územia Itálie. Tieto posmrtné zobrazenia sú datované od 1. po 3. storočie po Kr. Bolo by možné namietať, že porovnávanie náhrobkov z rôznych provincií je samoúčelné, pretože ako geograficky, tak aj etnicky sa jedná o značne odlišné skupiny žien. Avšak ich výber nebol náhodný. Väčšina príspevkov sa zvykne zaoberať iba ucelenými a reprezentatívnejšími skupinami pamiatok z menších regiónov, ako napr. náhrobkom pochádzajúcim z Norica a Panónie. Z toho dôvodu sme sa k problematike posmrtných portrétov domorodých žien rozhodli pristupovať z iného uhla. Čiže zaoberať sa náhrobkami zo širšieho geografického územia, pretože napr. nálezy tohto druhu z Británie sú iba okrajovo reflektované v štúdiách z európskeho priestoru. Naším zámerom nebolo mechanicky navzájom porovnávať jednotlivé náhrobky z provincií, pretože v takom prípade by sme porovnávali neporovnateľné. Nakoľko tieto funerálne pamiatky reflektujú historické, kultúrno-spoločenské ako aj umelecké špecifiká jednotlivých regiónov, ktoré nie sú homogénne. Cieľom zvoleného výberu náhrobných portrétov bolo poskytnúť prehľad odlišných stvárnení domorodých žien v rôznych častiach Rímskej ríše v priebehu storočí a za týmto účelom sme zvolili aj metodologický prístup a vybrali nálezy z uvedených oblastí.

Kto je provinciálna žena?

Napriek tomu, že sa v nasledujúcich riadkoch budeme o vyobrazených zosnulých vyjadrovať ako o provinciálnych ženách,

Rimania nemali vlastný latinský výraz, ktorý by charakterizoval túto skupinu obyvateľiek. Ani na náhrobkoch sa neobjavuje nejaké konkrétne slovné spojenie, ktoré by im priradilo takúto identitu. Gréci na označenie cudzincov, ktorí neovládali gréčtinu a nedodržiavali grécke zvyklosti používali termín βάρβαρος.¹ Rimania, keďže sami boli *de facto* podľa tejto definície barbarmi, však zvolili celkom inú klasifikáciu. Ak sa vyjadrovali o cudzích národoch, latinčina má na to deskriptívny výraz *externae gentes*. Okrem toho boli cudzie národy častejšie klasifikované podľa ich vzťahu k Rímskej ríši a tak zaradené do rôznych kategórií. Tieto kategórie označení boli stanovené na základe existencie alebo prípadnej absencie právnych vzťahov medzi Rimanmi a barbarmi, ktoré mohli byť nasledovné: *amici populi Romani* (priatelia rímskeho ľudu), *Foederati* (národy, ktorým staroveký Rím poskytoval výhody výmenou za vojenskú pomoc) alebo aj *hostes* (nepriatelia). Rimania teda používali výraz barbari ako cudzie slovo, po ktorom siahali podstatne zriedkavejšie na rozdiel od súčasného bádania, a tiež v rôznych časových úsekoch, kontextoch a významoch. Barbari ako pojem u Rimanov neexistoval.² Pod pojmi ako *amici populi Romani*, *Foederati* a *hostes* sa teda ukrývali nerímske etniká ako napríklad Germáni, Kelti, Tráci, Ilýri, Sarmati, Berberi a Iberi.³ Do týchto skupín teda patrili tí ľudia, ktorí neboli súčasťou Rímskej ríše.⁴ Tieto kategórie však neboli fixné. Rimania sa totiž nezaviazali k žiadnemu ustálenému názoru ohľadom toho kto je a kto nie je „barbar“. Boli si vedomí skutočnosti, že v pôvodnom gréckom význame tohto slova sa aj oni zaraďovali do tejto kategórie. Jestvuje ale aspekt, ktorý oddeľuje rímsky a súčasný pohľad na túto otázku rozhodujúcim spôsobom: v očiach Rimanov nebol barbar definovaný svojou etnickou príslušnosťou alebo farbou pleti.

¹ CHUA, Amy – RUBENFELD, Jed. *The Triple Package: How Three Unlikely Traits Explain the Rise and Fall of Cultural Groups in America*. New York: Penguin Press HC, 2014. ISBN 978-0143126355, s. 121.

² RUBEL, Alexander. What the Romans Really Meant When Using the Word Barbarian. In CURCA Roxana-Gabriela et al. (ed) *Rome and Barbaricum: Contributions to the Archaeology and History of Interaction in European Protohistory*. Summertown : Archaeopress Publishing Ltd., 2020. ISBN 1-78969-104-7, s. 2.

³ MAROZZI, Justin. *The Way of Herodotus: Travels with the Man who Invented History*. Massachusetts : Da Capo Press, 2010. ISBN 978-0274798858, s. 311–315.

⁴ RUBEL, What the Romans Really Meant When Using the Word Barbarian, s. 1.

V tejto perspektíve dokonca nezavážila ani miera necivilizovaného správania, pretože tieto aspekty (na rozdiel od Grékov) boli pre nich nepodstatné. Životný štýl a kultúra predstavovali rozhodujúce faktory tejto dobovej kategorizácie. Barbar nemusel zostať barbarom navždy, mohol sa romanizovať. To bol základ, na ktorom stál pevne stanovený princíp občianskeho systému, princíp adopcie a veľkodušné udeľovanie slobôd.⁵

Romanizáciu však nemôžeme vnímať ako stret vyspelej rímskej spoločnosti, ktorá svojím pokrokom doslova prevalcovala „zaostalú“ barbarskú spoločnosť – koncept, ktorý bol populárny medzi bádateľmi dvadsiateho storočia.⁶ Novšie snahy o vysvetlenie kultúrnych posunov v rámci impéria ich vnímajú menej ako proces jednej kultúry nahrádzajúcej (alebo neschopnej nahradiť) inú, ale ako rast nového kultúrneho prostredia, v ktorom jednotlivci a skupiny aktívne vytvárali nové spôsoby života čerpajúce z mnohých rôznych zdrojov.⁷ Výsledky boli častokrát komplexné a sporné. Zatiaľ čo niektorí ľudia v provinciách prijali myšlienku romanizácie a iní sa jej bránili, mnohí ďalší prijali iba niektoré prvky rímskej identity, zatiaľ čo tie ostatné celkom ignorovali. Táto tretia skupina spájala dané prvky s nerímskymi praktikami novými spôsobmi. Romanizácia nebola statickým bodom, ku ktorému by sa obyvatelia provincií mali utiekať. Rímska kultúra bola živá, meniac sa a prispôsobujúca, s vlastnými vnútornými argumentmi o tom, čo do nej patrí alebo nepatrí. Zapojiť sa do tejto kultúry neznamenal pasívne prijímať štandardný balík vlastností, ale podieľať sa na jeho formovaní.⁸

S postupným územným rozmachom Rímskej ríše a nevyhnutne nasledujúcou romanizáciou sa teda i príslušníčky nerímskych etník stávali provinciálnymi ženami, ale hoci sa nechávali znázorňovať v rímskom duchu, stále si zachovávali zvyklosti typické pre domácu kultúru, z ktorej pochádzali. Túto kategóriu žien zobrazených na funerálnych pamiatkach teda definujeme nasledovne: Ide

⁵ RUBEL, What the Romans Really Meant When Using the Word Barbarian, s. 17.

⁶ JENSEN, Erik. *Barbarians in the Greek and Roman World*. Indianapolis : Hackett Publishing, 2018. ISBN 978-1-62466-764-0, s. 192.

⁷ HAEUSSLER, Ralph. *Becoming Roman? Diverging Identities and Experiences in Ancient Northwest Italy*. London : Routledge, 2016. ISBN 978-1611321869, s. 27.

⁸ JENSEN, Erik. *Barbarians in the Greek and Roman World*, s. 193.

o príslušníčky nerímskeho etnika, ktoré spadalo pod správu rímskeho impéria. Zároveň sú to však aj ženy zachovávajúce si isté autonómne prvky svojej domácej kultúry aj napriek romanizácii pôvodne barbarského územia. Nedefinuje ich príslušnosť k tzv. etniám, ale spôsob života a zvyky, ktoré uznávali, a ktoré neboli vlastné Rimanom na území Itálie.

Sarkofág z územia Itálie

Napriek tomu, že územie starovekej Itálie je bohaté na anonymné vyobrazenia provinčných žien verejného charakteru, náhrobkov nie je mnoho. V prípade náhrobkov z územia Itálie predstavujú osobitú kategóriu nálezy z *Regio X* (benátska oblasť) rozprestierajúceho sa v severovýchodnej časti Talianska. Tunajšie funerálne pamiatky odrážajú spletnosť vzťahov medzi Rimanmi a miestnym obyvateľstvom v 1. stor. po Kr., ktoré sa odrážajú v šperkoch aj samotnom odeve. Dalo by sa povedať, že súbežne existovali akési dva modely. Predrímsky model, ktorý je prítomný predovšetkým v hrobovom kontexte. V ňom sa nachádzala jedna výrazná spona spínajúca rúcho na hrudi. Druhý model sa prejavuje na početných hrobových stélach. Ukazuje, že k prevládajúcemu zvyku nosenia rímskych odevov nielen mužmi, ale aj ženami, zotrvalý spôsob nosenia odevu bez spôn.⁹

Čo sa týka sarkofágov, podarilo sa nám nájsť jeden, ktorý znázorňoval síce už romanizovanú, ale predsa provinciálnu ženu. Ide o sarkofág Tita Aelia Evangela a Gaudenie Nicene vystavený v Gettyho múzeu v Malibu datovaný do obdobia okolo roku 180 po Kr. (Obr. 1). Jeho nálezové okolnosti žiaľ nie sú známe a tak nie je možné určiť, z ktorej časti Itálie pôvodne pochádzal. Na prvý pohľad je zo spôsobu vyhotovenia možné dedukovať, že ide o pomník pre tzv. strednú vrstvu obyvateľstva. Absentuje tu hlboký reliéf a veľkoleposť scén tak typických pre bojové a životopisné sarkofágy

⁹ SEDLMAYER, Helga. Aucissafibeln – Typische Bestandteile der Frauentracht in einem Milieu geringer Romanisierung. In DROBERJAR, Eduard – KOMORÓCZY, Balázs (eds.) Rímské a germánské spony ve střední Evropě. Römische und germanische Fibeln in Mitteleuropa (Archeologie barbarů/Archäologie der Barbaren 2012). Spisy archeologického ústavu Čr Brno 53. Brno 2017. ISSN 1804-1345, s. 131-135.

Obr. 1 – Sarkofág Tita Aelia Evangelu a jeho ženy Gaudenie Nicene, Getty museum Malibu, 161-180 po Kr. (HOLLIDAY, Peter. *The sarcophagus of Titus Aelius Evangelus and Gaudenia Nicene*, s. 85, Fig. 1a).

patriace vyššej vrstve.¹⁰ Odlišnosti vo vyobrazeniach Tita a Gaudenie s najväčšou pravdepodobnosťou naznačuje rozdiel v právnom postavení oboch ľudí. Je dosť možné, že žena bola otrokyňou a jej manžel prepustenec To, čo však definuje túto ženu ako provinčnú a „oprávňuje“ ju spadať do tejto kategórie je jej druhé meno. Cognomen Nicene bolo totiž odvodené od pomenovania mesta v Bitýnií, Nikaia a odkazuje tak na jej pôvod.¹¹ Žena – Gaudenia Nicene manželka Evangelia – pristupuje zľava s pohrebnou girlandou v spustenej ľavej ruke a pohárom na víno v pravej, ktorú vystiera pred seba smerom k mužovi ležiacom na klíne. Má oblečenú nezvyčajne dlhú róbu, ktorá jej úplne nedosahuje k topánkam a rukávmi po lakte. Okrem toho má okolo dolnej časti tela ovinutý plášť, ktorý má uviazaný v páse. Vlasy má sčesané dozadu a zopnuté do objemného drdolu vzadu na temene hlavy.¹² Účes Gaudenie Nicene reflektuje módné trendy danej doby, pretože podobne upravené vlasy nosila Crispina, manželka cisára Commoda. Tento jednoduchý účes sa líši od účesov na portrétach Faustíny Maior, manželky Antonina Pia, a Faustíny Minor, manželky Marca Aurélie, ktorá nosila podobný účes, ale s menším a nie tak objemným drdolom.¹³ Štýl účesu, záhybov drapérie a zdržanlivé použitie vrtáka tiež naznačujú, že dielo bolo

¹⁰ HOLLIDAY, Peter. *The sarcophagus of Titus Aelius Evangelus and Gaudenia Nicene*. In *The J. Paul Getty Museum Journal* 1993, č. 21. ISBN 0-89236-256-1, s. 88.

¹¹ HOLLIDAY, *The sarcophagus of Titus Aelius Evangelus and Gaudenia Nicene*, s. 88, s. 94.

¹² HOLLIDAY, *The sarcophagus of Titus Aelius Evangelus and Gaudenia Nicene*, s. 85.

¹³ HOLLIDAY, *The sarcophagus of Titus Aelius Evangelus and Gaudenia Nicene*, s. 93.

popravené v strednej alebo neskorej antonínovskej dobe.¹⁴ Ženskú postavu na sarkofágu však nemožno izolovať od ostatných, pretože by tým unikol význam celej kompozície. Sú to práve drobné detaily, ktoré v sebe ukrývajú veľkú výpovednú hodnotu, ako je napríklad kontrast medzi každodennými šatami Gaudenie Nicene a tunikou a tógou, ktorú má na sebe Evangelus (muž na klíné). Jej odev predstavuje dramatický odklon od štandardného typu, v ktorom boli znázorňovaní manželky obsluhujúce svojich manželov alebo iné ženy slúžiace zosnulému pri tzv. *Totenmahle*.¹⁵ Zatiaľ čo tieto ženy sú zvyčajne zobrazované v dlhých, priliehavých odevoch s vysokými pásmi a voľne padajúcimi vlasmi Gaudenia sa objavuje v šatách vhodných na každodennú prácu. Takáto kombinácia ošatenia s formálnym portrétom mala svoj význam.

Náhrobky z rímskych provincií

Územie niekdajších rímskych provincií je na funerálne pamiatky s podobizňami provinciálnych žien podstatne bohatšie. Kompletne zachované pohrebné stély alebo ich časti, ktoré sú analyzované v tomto príspevku, pochádzajú z Germánie, Norica a Británie. Ide však len o vybrané spektrum nájdených náhrobkov s podobizňami provinčných žien z týchto oblastí, nie celkový stav, ktoré ilustruje danú problematiku. Náhrobné stély môžu neraz reflektovať obľúbené motívy a štýlové osobitosti konkrétnej dielne, ktorá ich produkovala pre určitú komunitu. Rozptyl stél bol zvyčajne obmedzený na mesto, v ktorom sa dielňa nachádzala, a jeho bezprostredné okolie.¹⁶ Hoci sa náhrobky príležitostne vyvážali ďalej¹⁷, neexistoval žiadny exportný

¹⁴ KOCH, Guntram. *Roman Funerary Sculpture: catalogue of the collections*. Malibu : Getty Publications, 1988. ISBN 0-89236-085-2, s. 26.

¹⁵ Pri pohrebných hostinách bol zosnulý vnímaný ako aktívne účastný člen zúčastnenej komunity. Za týmto účelom mu bolo pripravený pokrm a prázdne miesto. OEXLE, Otto Gerhard. *Memoria und Erinnerungskultur im Alten Europa – und heute*. In ESCUDIER, Alexandre – SAUZAY, Brigitte – VON THADDEN, Rudolf (eds.) *Gedenken im Zwiespalt: Konfliktlinien europäischer Erinnerens*. Göttingen : Wallstein verlag, 2001. ISBN 978-3-89244-425-1, s. 14.

¹⁶ PHILLIPS, Edward John. *A workshop of Roman sculptors at Carlisle*, s. 101.

¹⁷ Napr. tzv. hrobový pomník Concordii v Boretto v severnom Taliansku. Štýl a typ kameňa ukazuje, že pochádzal z Brescie, vzdialenej asi 75 km vzdušnou čiarou. Pozri AURIGEMMA, Salvatore. *Il monumento dei Concordii presso Boretto*. In *Rivista dell' Istituto Nazionale di Archeologia e Storia dell' Arte III*. Rím, 1931, s. 267-298.

obchod, ktorý by bol rozsahom porovnateľný s kvalitným klasickým sochárstvom, niekedy označovanom ako *Hofkunst* alebo *arte colta*.¹⁸

Náhrobky z Germánie

Z územia dnešného Nemecka pochádzajú aj štyri prezentované funerálne pamiatky. To, čo ich spája je skutočnosť, že vo všetkých uvedených prípadoch ide o znázornenia príslušníčok keltskej etnickej skupiny. Jednotlivé náhrobky však reflektujú aj individuálne trendy doby, v ktorej boli vyhotovené a ponúkajú tak sondu do života ľudí, ktorí sa úplne asimilovali do provinčnej rímskej spoločnosti. Na vyjadrenie tohto splynutia používali práve náhrobky vyhotovené Rimanmi. V jedinom kuse kameňa tak môžu jednotlivci súčasne vyjadrovať celú škálu občianskych, sociálnych, rodových, kultúrnych a profesijných identít.¹⁹ Od tých norických sa odlišujú aj vyobrazenými motívmi. Kým v Noricu prevažujú náhrobky s portrétmi od pása nahor, v Germánií sú vytesané celé postavy.

Rímske funerálne monumenty si osvojili aj národy, ktoré sa ešte len začínali romanizovať a teda v procese aktívneho vyjednávania a tvorenia vlastnej identity v novej provinčnej spoločnosti. Progresívne zmeny vo vyjadrení etnickej a kultúrnej identity ilustruje pomník prislúchajúci k mohyle z polovice 1. stor. po Kr. domorodej keltskej rodiny v Nickenich na strednom Rýne. Veľký latinský nápis vložený do muriva mohyly hovorí o žene menom Contuinda, dcére Esuca, a jej synovi Silvanovi Ategnissovi. Pozornosť upúta fakt, že kým matka má meno keltského pôvodu, jej syn má meno latinské (Silvanus) aj keltské (Ategnissa).²⁰ S latinským nápisom a mohylou je spojený aj portrét štyroch jedincov z veľkých kamenných panelov. Pre našu analýzu je primárne dôležitý iba portrét Countuindy v apside stredného panelu. Má na sebe rímsky plášť zvaný *palla*,²¹

¹⁸ PHILLIPS, Edward John. A workshop of Roman sculptors at Carlisle, s. 101.

¹⁹ CARROLL, Maureen. Ethnicity and Gender in Roman Funerary Commemoration: Case studies from the empire's frontiers. In TARLOW, Sarah – NILSSON STUTZ, Liv (ed.) *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. Oxford : Oxford University Press, 2013. ISBN 9780199569069, s. 5.

²⁰ CARROLL, Maureen. Ethnicity and Gender in Roman Funerary Commemoration: Case studies from the empire's frontiers, s. 5.

²¹ *Palla* bol veľký obdĺžnikový plášť vyrobený v rôznych rozmeroch, farebných a textilných prevedeniach. Nosili ho ženy v rímskom a byzantskom období.

Obr. 2 – Náhrobok Blussa a Menimane, keltský pár z Mainzu, 50 po Kr. (ROTHE, Ursula. The “Third Way”: Treveran Women’s Dress and the “Gallic Ensemble”, 2012, s. 236, Fig. 1)

odev, ktorým sa odlišovali elitné Rimanky. Má ho však prehodený cez keltskú tuniku s dlhými rukávmi typickú pre domorodý kroj na strednom Rýne. Na keltský pôvod odkazuje aj torques, ktorý má zavesený okolo krku.²² Contuinda a jej rodina patrili ku generácii stále zakorenenej v keltskej tradícii, ktorá verejne prijímala aspoň niektoré

Zakrýval hlavu a telo od pliec až po kolená alebo členky. Tento vrchný odev, ktorý chránil svoju nositeľku pred nepriazňou počasia a dal sa použiť ako prikrývka na spanie, sa stal nevyhnutným kusom oblečenia každej počestnej ženy. Ruky boli položené na vrchnom odevu tak, aby obrysy tela zostali skryté, keď sa žena pohybovala a kráčala. Galské, britské a germánske ženy prispôbovali štýl nosenia tohto pláštá podľa počasia. V horúcom počasí *palla* zakrývala chrbát a ramená a jej okraje boli zastrčené medzi rukami. STEINBERG, Aliza. Weaving in Stones: Garments and Their Accessories in the Mosaic Art of Eretz Israel in Late Antiquity. Weaving in Stones. Summertown : Archaeopress Publishing Ltd, 2020. ISBN 978-1-78969-322-5, s. 220-221.

²² SCHOLZ, Birgit Ingrid, *Untersuchungen zur Tracht der römischen Matrona*. Cologne: Böhlau Verlag, 1992. ISBN 9783412014919, s. 100-107.

rímske kultúrne symboly. Oni a mnohí ich súčasníci v regióne si vybrali rímske formy náhrobkov, aby takýmto spôsobom zachovali svoju pamiatku pre nasledujúce generácie v rapídne sa meniacej komunite. Voľba kombinovaného keltského a rímskeho mena ako aj použitie latinčiny v nápise odráža hlbokú premenu sociálnej a kultúrnej identity, ktorá bola takýmto spôsobom zaznamenaná v kameni.²³

Ďalší náhrobok, určený pre Blussa a jeho manželku Menimane (Obr. 2) z klaudivovského obdobia zase poukazuje na iný spôsob akým sa uchovávali posolstvá v podobe odevu pre nasledujúce generácie. Vyobrazenie samotnej zosnulej dalo dokonca pomenovanie odevnej garnitúre daného obdobia ako tzv. „Menimanin ansámbeľ“ – *Menimane's Ensemble*.²⁴ Ten pozostával z priliehavej spodnice s dlhými rukávami a manžetami, vysokým „golierom“ a vertikálnym otvorom, ktorý umožňoval ľahké obliekanie a vyzliekanie. Otvor sa následne uzavrel pomocou jednej alebo niekoľkých malých spôn. Cez tento spodný odev bola oblečená voľná tunika bez rukávov po členky, na pleciach a prsiach spínaná párom veľkých bodliakových spôn typu Riha 4.5.1.²⁵ To vytvorilo dva nazberané záhyby látky po oboch stranách, vďaka čomu je odev na vyobrazeniach ľahko identifikovateľný. Vonkajšia tunika sa zvyčajne mohla nosiť s opaskom, čo odľahčilo váhu, ktorú museli niesť spony. Vlasý si zakrývali látkovým čepcom, tvarom pripomínajúcim baret. Odev bol často doplnený textilnou šatkou, torquesom alebo veľkým diskovitým záveskom okolo krku. Tento kroj je jednou z regionálnych variácií základnej kombinácie odevov – spodná tunika, vrchná tunika spínaná na pleciach a obdĺžnikový plášť – ktorý nosili ženy v kultúrach doby železnej vo veľkej časti západnej a strednej Európy.²⁶ Tzv. Menimanin ansámbeľ sa objavuje aj na

²³ CARROLL, Maureen. *Ethnicity and Gender in Roman Funerary Commemoration: Case studies from the empire's frontiers*, s. 5.

²⁴ ROTHE, Ursula. The “Third Way”: Treveran Women's Dress and the “Gallic Ensemble”. In *American Journal of Archaeology*, Vol. 116, No. 2 [online]. Chicago : The University of Chicago Press, 2012, s. 235-252 [cit. 11. 10. 2022]. Dostupné na internete: < <https://www.jstor.org/stable/10.3764/aja.116.2.0235>; >

²⁵ SÁRÓ, Csilla. A thistle brooch/distelfibel from Brigetio. In *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 69.2, 2018. ISSN 1588-2551, s. 299-300, 303. <https://doi.org/10.1556/072.2018.69.2.4>.

²⁶ ROTHE, Ursula. The “Third Way”, s. 237.

civilných náhrobkoch v oblasti Trevíra datovaných do obdobia vlády cisára Tibéria a Claudia a miznú niekedy v období fláviovcov. Zdá sa akoby vyšiel z módy a vtom čase sa na náhrobkoch začal objavovať nový typ ženského odevu označovaný ako tzv. galský ansámbl.²⁷

Kým sa však nová garnitúra dostala do módy, na stéle Vegeia datovanej do klaudiovsko-neronovského obdobia môžeme badať iný fenomén. Odev čoraz viac stráca svoju jasnú odlišiteľnú štruktúru a obopína telo len ako hustá spleť nejasných látkových záhybov.²⁸ Na samotnej stéle nie je pozoruhodný iba daný odev, ale aj orientácia ženskej postavy v ľavom rohu. Sedí na kresle s operadlom a podnožkou a značne sa vymyká z bežnej kompozičnej schémy, ktorá je založená na frontálnosti a symetrii.²⁹ Jej telo je totiž znázornené z poloprofilu.³⁰ To, či v tomto období už dochádzalo aj k zmene účesu alebo jeho zobrazovania z daného náhrobku nie je možné určiť, nakoľko bola oblasť hlavy značne poškodená.

Ženy v tzv. galskom ansámblí môžeme pozorovať napr. na náhrobku z Trieru z konca 2. až 3. stor. po Kr. Galský komplet pozostával z nepriliehavej tuniky po členky s dlhými rukávmi, obdĺžnikového pláštá, ktorý mohol byť prehodенý rôznymi spôsobmi. Presný tvar tuniky a spôsob nosenia pláštá sa líšil v závislosti od obdobia a regiónu. Súčasťou mohol byť aj čepiec podobný tomu aký mala Menimane. Ten ale v tomto prípade abscentuje.³¹ Čo však tento odev zásadne odlišuje od toho z predchádzajúceho obdobia je neprítomnosť šperkov a kovových spínadiel. Z toho dôvodu sa tento lokálny kroj stáva v nálezových súvislostiach prakticky neviditeľným. Jeho nosenie má podľa všetkého na svedomí aj dramatický pokles výskytu spôn v ženských hrobách od včasného fláviovského obdobia.³²

²⁷ ROTHE, Ursula. The "Third Way", s. 239.

²⁸ SCHRÖDER, Franzjosef. *Provinzialrömische Reliefkunst an Mittelrhein und Untermosel vom 1.-3. Jahrhundert n. Chr.* Dizertačná práca [online] Heidelberg, 2016, s. 28 [cit. 10.10. 2022]. Dostupné na internete < https://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/22061/1/Diss_Prov_Roem_Reliefkunst_Auswertung.pdf;

²⁹ Pre porovnanie pozri náhrobok Menimane obr. 2

³⁰ SCHRÖDER, Franzjosef. *Provinzialrömische Reliefkunst an Mittelrhein und Untermosel vom 1.-3. Jahrhundert n. Chr.*, s. 73.

³¹ ROTHE, Ursula. The "Third Way", s. 239.

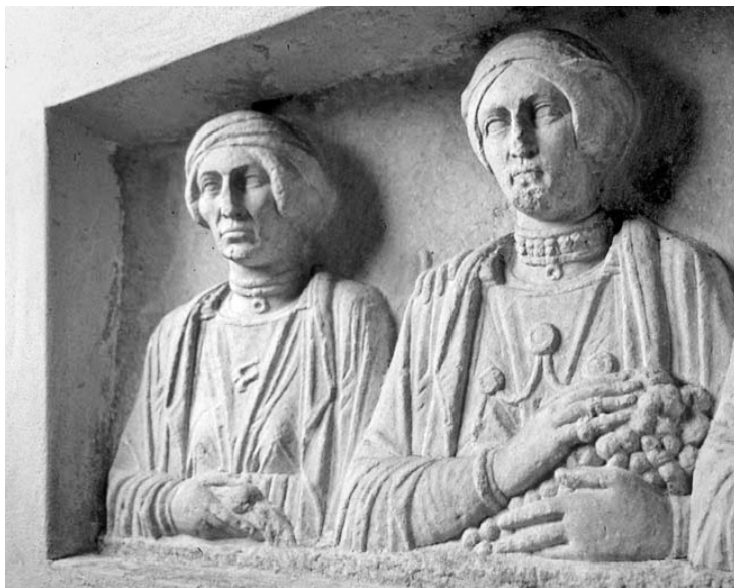
³² ROTHE, Ursula. The "Third Way", s. 239.

Náhrobky z Norica

Kým v oblasti niekdajšej provincie Germánia prechádzal ženský odev zmenami, náhrobky objavené v Noricu odrážali pomerne konzervatívny prístup miestneho obyvateľstva, čo sa týka odievania. Napriek tomu, že jednotlivé náhrobky pochádzajú z rôznych storočí, oblečenie zostáva prakticky nemenné – s výnimkou drobných inovácií. Hoci sa daný typ ženského kroja zvykne označovať ako noricko-panónsky, nie je doménou vyhradenou výlučne pre Noricum a Panóniu. Vyskytuje sa aj na náhrobkoch v oblasti Rýn-Moselle a niekdajších rímskych provinciách Dácia, Dalmácia a Raetia.³³ Naša pozornosť sa v tomto článku ale sústreďuje len na náhrobky provinciálnych žien z územia Norica. Jediný markantný rozdiel v odevnej garnitúre existuje medzi vyobrazeniami slobodných dievčat a vydatých žien, no aj tieto varianty si uchovávajú svoju nezmenenú podobu. Z tohto dôvodu je lepšie pristupovať k tejto skupine náhrobkov ako ku komplexnému celku, deleného do dvoch kategórií na základe veku t.j. dievčatá a dospelé ženy. Takáto analýza je praktickejšia aj z toho dôvodu, že mnohé náhrobky boli sekundárne použité a nezachovali sa nám pri nich nápisy, ktoré by umožnili zosnulé provinciálne ženy identifikovať ako konkrétne indivíduá.

Slobodné dievčatá bývajú na pohrebných stélach najčastejšie zobrazené odeté do dlhšieho spodného odevu s dlhými úzkymi rukávami s manžetami a kratšieho vrchného odevu bez rukávov z ťažšej látky, ktorý im siaha približne do polovice lýtok. Odev je na ramenách zopnutý dvojicou spôn s krídelkami na lúčiku (typ Almgren 238) alebo sponami s dvoma uzlíkmi na lúčiku (typ Almgren 236), ktoré majú nielen dekoratívnu, ale tiež praktickú funkciu a síce spájať predný a zadný diel, pričom okraj predného dielu býva niekedy ohnutý, pravdepodobne aby sa spony na látke nehýbali. V neskoršom období v Noricu dochádza k menším zmenám – rukávy sú širšie a rozstrihnuté a vrchný odev je ušitý tak, že už nie

³³ SÁRÓ, Csilla. Roman fibulae as part of women's costume: examination of tombstones from Komárom-Esztergom County. In BOHRY, László – DÉVAI, Kata – TANKÓ, Károly (eds.) *Celto-Gallo-Roman Studies of the MTA-ELTE Research Group for Interdisciplinary Archaeology*. Paris, 2018. ISBN 978-2-343-16091-7, s. 260.

Obr. 3 – Reliéfny portrét matky a dcéry v domorodom kroji z výklenku v kostole Neumark im Tachental, neskoré 2.st. po Kr. (ROTHER, Ursula. *Whose fashion? Men, women and Roman culture as reflected in dress in the cities of the Roman north-west*, 2013. s. 264, Fig. 11)

je potrebné spínať ho sponami.³⁴ Dôležitou súčasťou dievčenského kroja bol opasok. Buď išlo o klasický noricko-panónsky kožený opasok so zdobenými kovaniami alebo o jednoduchú šnúрку tkanú na tkáčskom stave.³⁵

Aj dospelé ženy boli portrétované na funerálnych monumentoch v kroji podobnom tomu dievčenskému. Bol ale doplnený plášťom, ktorý im zakrýval ramená (Obr. 3) a pokrývkou hlavy, ktorá mohla mať viacero variantov. Buď išlo o čepiec so zastrčenými či dohora vyhnutými bokmi (Obr. 3) alebo kožušinovú čiapku, prípadne vysoký klobúk doplnený o závoj.³⁶ Rekonštrukcia samotného

³⁴ URBANOVÁ, Kristýna – KRIŠTOFOVÁ, Veronika. Rekonstrukce oděvu na základě archeologických nálezů – možnosti interpretace a vizualizace. In *Živá Archeologie*. 2010, č. 11. ISBN 1213-1628, s. 114.

³⁵ GARBSCH, Jochen. *Die norisch – pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*. Mníchov: Beck, 1965, s. 4-9.

³⁶ ROTHE, Ursula. *Whose fashion? Men, women and Roman culture as reflected*

kroja je niekedy problematická, pretože portréty bývajú zobrazené len do polovice hrudníka, na rozdiel od tých dievčenských, ktoré sú zobrazené od hlavy po päty. K. Urbanová, ktorá sa venovala rekonštrukcií tohto odevu, sa domnieva, že spodný odev bol pravdepodobne s dlhými rukávmi, na ňom oblečený vrchný odev bez rukávov s dvoma sponami, cez ktorý sa prehodil plášť. V prípade ženského kroja mohli byť spony použité dvoma spôsobmi – buď boli okraje predného a zadného dielu vrchných šiat zopnuté k sebe alebo nie. Opasok býva zobrazovaný zriedkavo.³⁷

Ozdobnými doplnkami kroja boli šperky, hlavne nákrčníky, náhrdelníky a retiazky, ktoré často dopĺňali lunicovité závesky, závesky kruhového alebo kotúčového tvaru. Častým prvkom boli náramky, menej frekventované sú prstene (Obr. 3), nosené väčšinou na malíčku ľavej ruky. Ozdoby hlavy reprezentujú náušnice a vlasové kruhy. Podľa ikonografických prameňov nosili šperky častejšie staršie, resp. vydaté ženy (Obr. 3), dievčatá zvykli byť zobrazené ako držia zrkadlo alebo šperkovnicu, prípadne oboje, bez výrazných šperkov.³⁸

Ženy z Norica ako nositeľky tradícií aj módných trendov v odievaní

Ako môžeme pozorovať na náhrobných stélach v oblasti stredného Podunajska, boli to práve provinčné ženy, ktoré umelci znázorňovali v domorodom oblečení. Táto voľba, pokračovať v pôvodnom štýle obliekania, nebola založená na celoregionálnej identite ako v Galii, ale na veľmi špecifických miestnych identitách, ktoré sa v Galii ku koncu 1. storočia po Kr. vytratili. Spomenutú voľbu môžeme vnímať ako súčasť širšieho fenoménu, ktorý nie je v histórii ľudstva

in dress in the cities of the Roman north-west. In HEMELRIJK, Emily – WOOLF, Greg (ed.) *Women and the Roman City in the Latin West*. Boston : Brill, 2013. ISBN 978-90-04-25595-1, s. 257, s. 264.

³⁷ URBANOVÁ, Kristýna – KRIŠTOFOVÁ, Veronika. Rekonstrukce oděvu na základě archeologických nálezů – možnosti interpretace a vizualizace, s. 115.

³⁸ KVETÁNOVÁ, Ivana. Noricko-panónske súčasti odevu v germánskych hrobch zo severnej časti stredného Podunajska. In Noricko-panónské súčasti odevu zo severnej časti stredného Podunajska. In DROBERJAR, Eduard – LUTOVSKÝ, Michal (eds.) *Archeologie barbarů 2005. Sborník příspěvků z I. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časně slovanské osídlení“*, (Kounice, 20.-22. září 2005). Praha : Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 2006. ISBN 80-86756-11-4, s. 387-388. <https://doi.org/10.1111/j.1477-9730.1992.tb00263.x>.

ojedinelý, a pre ktorý antropológovia zaviedli termín „strážcovia etnicity“. Kým muži, pohybujúci sa vo verejnej sfére, vymenili domáce oblečenie za to rímske, ženy, fungujúce najmä v súkromnej sfére, vo svojom ošatení prejavovali etnickú identitu a boli poverené úlohou pokračovať v miestnych zvykoch.³⁹ Pri výskyte tohto javu sa najčastejšie uvádzajú dva faktory. Po prvé, ženský odev je často úzko spojený s ideálom krásy a dekóra. Preto sa zmeny v obliekaní považujú za signál opúšťania od predstáv danej spoločnosti o tom, ako by mala žena vyzeráť a správať sa. Po druhé, rodiny často vystupujú ako jednotný celok takže rozdielny štýl obliekania medzi mužmi a ženami zobrazuje rôzne aspekty toho, ako sa celá rodina chcela prezentovať. Miestne ženy v stredodunajských provinciách by sme teda mohli vnímať ako akési „výstavné exempláre“ pre etnickú identitu ich rodín, keďže zohrávali kľúčovú úlohu v širšom kultúrnom systéme komunity.⁴⁰

V odbornej literatúre sa provinčné ženy, ktoré nosili miestny odev, často považujú za konzervatívne, zatiaľ čo ich manželia sú pre nosenie rímskeho odevu označovaní ako progresívni.⁴¹ Tento názor však vylučuje, že tieto ženy nefungovali ako izolované osoby, ale ako príslušníčky širšej spoločenskej siete, ktorá si týmto spôsobom chcela zachovať prvky svojej pôvodnej kultúry. Takýto postoj zároveň vykresľuje miestne oblečenie domorodých žien ako niečo statické a fixné, čo nepodlieha zmenám.⁴²

Rodinný portrét z Neumarkt im Tauchental (Obr. 3) však v prípade domorodého kroja dokladá prvok individuálnej voľby, ktorý sa prejavil v podobe výbehu zobrazených šperkov. Matka (vľavo) má na pleciach plochý a široký typ spony *Doppelknopf*, dve kolienkové spony na hrudi, dva *torquesi* a jeden lunulovitý prívesok. Na druhej strane jej dcéra (držiaca v rukách hrozno) má na pleciach užší a vyšší typ spony *Doppelknopf*, na hrudi tri terčikové spony spojené retiazkou a na krku náhrdelník pozostávajúci z dvoch *torquesov* s lunulovitým

³⁹ ROTHE, Ursula. Whose fashion?, s. 261.

⁴⁰ ROTHE, Ursula. Whose fashion?, s. 261-262.

⁴¹ WILD, John Peter. The clothing of Britannia, Gallia Belgica and Germania Inferior. In TEMPORONI, Hildegard (ed.) *Aufstieg und Niedergang der roemischen Welt II,12,3*. Berlín : De Gruyter, 1985. ISBN 3-11-009519-X, s. 406.

⁴² ROTHE, Ursula. Whose fashion?, s. 262.

príveskom medzi ktorými sú vložené dva rady korálikov. Tento náhrobok je dôkazom toho, že ženy v rovnakom období, v rovnakej kultúrnej skupine a dokonca aj v tej istej rodine nosili rôzne typy šperkov, ktoré dotvárali vzhľad ich odevu.⁴³

Náhrobky z Británie

Znázorňovanie pochovaných provinciálnych žien nebolo Rimanom cudzie ani v najodľahlejších častiach impéria. Celkový počet reliéfne zdobených náhrobkov z čias Rimanmi ovládanej Británie je pomerne malý a väčšina z nich patrila mužom, predovšetkým členom rímskej armády.⁴⁴ Napriek tomu sa ale do dnešných čias dochovali aj funerálne pamiatky stvárňujúce provinčné ženy. Z rôznych lokalít niekdajšej provincie Británia pochádzajú aj štyri náhrobky, ktoré zachytili okrem podobizne aj identitu pochovaných miestnych žien. Vďaka nápisom, či vyobrazeniam odevov a šperkov tak dokážeme rekonštruovať ako ich provinční rímski umelci znázorňovali. Napriek tomu, že každý z náhrobkov vznikol v inom storočí, na prvý pohľad je zreteľné, že sa odlišujú od tých pevninských. Na rozdiel od stél zo strednej Európy, ktoré neraz zobrazujú celé rodiny, či manželské páry, v prípade tých z Británie ide o čisto ženské portréty. Taktiež na rozdiel od tých norických, zobrazujúcich len hornú polovicu tela, je na nich vypoďobená celá postava.

Najstarší z náhrobkov pochádza z West Yorkshire a datuje sa do konca 1. alebo začiatku 2. stor. po Kr. Bol objavený v meste Ilkley a zachytáva podobizeň ženy, ktorej meno nám kvôli poškodenému nápisu nie je známe. Je zobrazená ako sedí na stoličke s okrúhlym operadlom. Má na sebe tuniku siahajúcu po členky a plášť, prehodený cez plecia, siaha až k jej nohám. Vlasy má zapletené do dvoch dlhých vrkočov, ktoré jej padajú do lona, kde si ich pridržia rukami.⁴⁵ Na krku má torques a fragmentárny dedikačný nápis hovorí, že

⁴³ ROTHE, Ursula. *Whose fashion?*, s. 263.

⁴⁴ FERRIS, Iain. *Visions of the Roman North: Art and Identity in Northern Roman Britain*. Summertown : Archaeopress Publishing Ltd, 2021. ISBN 978-1-78969-906-7, s. 138.

⁴⁵ WOODWARD, Arthur. The Roman Fort at Ilkley. In *Yorkshire Archaeological Journal*, vol. 28 [online]. 1925, s. 316 [cit. 11.10. 2022]. Dostupné na internete: < <https://archive.org/stream/YAJ0281926#page/n162/mode/1up>; >

Obr. 4 – Náhrobok Reginy, 2. stor. po Kr., South Shields- Arbeia (FERRIS, Iain. *Visions of the Roman North: Art and Identity in Northern Roman Britain*. Summertown : Archaeopress Publishing Ltd, 2021, s. 136, Fig. 78).

pochádzala z civitas alebo územia keltského kmeňa Cornovii, ktorý žil oveľa južnejšie a sústreďoval sa okolo mesta Wroxeter v Shropshire.⁴⁶

O niečo mladší náhrobok Reginy (Obr. 4) datovaný do 2. storočia po Kr. bol objavený na Bath Street v meste South Shields juhozápadne od tamojšej rímskej pevnosti Arbeia. Je priam ukázkovým príkladom toho ako vie byť obraz vytesaný do kameňa výrečný, ak ho sprevádza neporušený nápis.⁴⁷ Na náhrobku je Regina zobrazovaná v štítovom výklenku lemovanom dvoma pilastrami. Sedí na prútenej stoličke s vysokým operadlom a je otočená priamo k divákovi. Má oblečenú tuniku siahajúcu po zem s dlhými rukávmi a vrchný odev alebo kabát, náhrdelník pripomínajúci torques a náramky na oboch zápästiach. Bohužiaľ oblasť hlavy je vážne poškodená, a tak nemôžeme

⁴⁶ FERRIS, Iain. *Visions of the Roman North*, s. 139.

⁴⁷ FERRIS, Iain. *Visions of the Roman North*, s. 136.

povedať nič bližšie o črtách tváre, účese, akejkol'vek ozdobe alebo pokrývke vlasov. Predpokladá sa, že mala nejaký čepiec, z ktorého jej vyčnievali pramene vlasov. V lone má praslicu a vreteno, ktoré pridŕža ľavou rukou, zatiaľ čo na zemi je po jej ľavici položený košík s vlnou. Napravo od Reginy je umiestnená skrinka, pravdepodobne šperkovníca, ktorú drží otvorenú pravou rukou. V kompozícii a štýle vyhotovenia tohto konkrétneho náhrobného kameňa nemožno pochybovať o zjavnom vplyve palmýrskych umeleckých štýlov na jeho dizajn a prevedenie.⁴⁸ Zo samotného vyobrazenia môžeme predpokladať, že Regina bola úctyhodná žena, akýsi provinčný ekvivalent pokojnej rímskej matróny, zobrazenej v dome, na ktorého hladký chod dohliadala. Spracovanie vlny sa považovalo za vhodnú a zmysluplnú činnosť pre elitné Rimanky, dokonca aj pre manželky cisárov, akou bola napríklad Lívia, a bolo symbolickým znakom ženských cností a morálnej bezúhonnosti.⁴⁹ Pozornosť si však v tomto prípade zaslúži nielen samotný reliéf, ale aj nápis pod ním, ktorý znie nasledovne: *D(is) M(anibus) Regina liberta et coniuge Barates Palmyrenus nationale Catuallauna an(norum) XXX*, v preklade „Duchom zosnulej (a) Regine, jeho slobodnej žene a manželke, z kmeňa Catuvellauniov, vo veku 30 rokov, (dal vyhotoviť) Barates z Palmýry“.⁵⁰ Pod týmto formálnym latinským nápisom je menej formálny rad skratiek v palmýrskej aramejčine, ktorý v úplnom preklade znie ako „Regina, slobodná žena Baratea, bohužiaľ“.⁵¹ Z nápisu sa teda dozvedáme jej meno, kmeňový alebo etnický pôvod v juhovýchodnom Anglicku, jej sociálne postavenie ako otrokyne a následne ako slobodnej ženy, rodinný stav, meno manžela a jeho etnický pôvod a vek v čase smrti. Regina mala ďaleko od toho, aby stelesňovala ekvivalent rímskej matróny. Ak odhliadneme od

⁴⁸ FERRIS, Iain. *Visions of the Roman North*, s. 137.

⁴⁹ FERRIS, Iain. *Visions of the Roman North*, s. 137.

⁵⁰ BRUCE, John Collingwood. On the recent discoveries in the Roman camp on the Lawe, South Shields. In Society of Antiquaries of Newcastle upon Tyne (ed.) *Archaeologia Aeliana, Or, Miscellaneous Tracts Relating to Antiquity*. Vol. 5. Newcastle upon Tyne : Andrew Reid, 1885, s. 240-241.; Pre podrobnejšiu analýzu nápisu pozri BRUCE, On the recent discoveries in the Roman camp on the Lawe, South Shields, s. 240-243.

⁵¹ FERRIS, Iain. *Visions of the Roman North*, s. 138; BRUCE, On the recent discoveries in the Roman camp on the Lawe, South Shields. s. 242-243.

skutočnosti, že bola britskou otrokyňou toľko generácií po tom, čo sa Británia stala rímskou provinciou, môžeme skonštatovať, že to bola pravdepodobne scestovaná ženou, ktorej prepustenie z otroctva a následné manželstvo predstavovali mimoriadnu sériu spoločenských premien, ktoré neboli v Rímskej ríši tak bežné, ako by sme sa mohli nazdávať.⁵² Reginin náhrobok ponúka presvedčivé dôkazy o zmiešaných manželstvách v rímskej Británii, o oblečení, šperkoch a schopnosti tamjšieho obyvateľstva hovoriť dvomi alebo tromi jazykmi. Jedna otázka však naďalej zostáva nezodpovedaná. Ako sa Regina, zjavne narodená ako slobodná žena v 2. stor. po Kr., stala v priebehu života otrokyňou a následne prepustenkyňou.⁵³

Do 2. storočia po Kr. je datovaný aj náhrobok Vacie, ktorý bol objavený ešte v 19. storočí na východnej strane severného konca Lowther Street v Carlisle.⁵⁴ Napriek tomu, že v apsidálnom výklenku stély je vytesaná postava stojacej ženy, nápis pod ním hovorí, že ide o dieťa - *Dis (Manibus) | Vacia inflans an(norum) III*, čo v preklade znamená „Duchom zosnulých; Vacia, dieťa, vo veku 3 rokov.“⁵⁵ Nejde o chybu vo vyobrazení, ale o umelecké tendencie danej doby, kedy sa deti znázorňovali ako dospelí ľudia, len o niečo menší. Vacia má oblečenú dlhú spodnú tuniku, na nej kratšiu vrchnú tuniku s polovičnými rukávami, ktorá je stiahnutá v páse pomocou opasku. Obe tuniky sú znázornené s množstvom rovnomerne rozložených záhybov. Napriek tomu, že vrchná časť reliéfu chýba, môžeme pozorovať, že dieťa malo na hlave akúsi kapucňu, ktorá bola zošitá a zakrývala mu krk aj ramená.⁵⁶ V bežnom živote takýto druh kapucne

⁵² FERRIS, Iain. *Visions of the Roman North*, s. 138.

⁵³ ALLASON-JONES, Lindsey. Women in Roman Britain. In: ALLASON-JONES, Lindsey – DILLON, Sheila (ed.) *A companion to women in the Ancient world*. Oxford : John Wiley And Sons Ltd, 2012. ISBN 978-1119025542, s. 471.

⁵⁴ FERGUSON, Richard Saul. On A Roman Altar, and a Roman Sepulchral Slab Recently Found at Carlisle. In *Archaeologia Aeliana* XI. Cumberland and Westmorland Antiquarian and Archaeological Societ, 1885, s. 317-318.

⁵⁵ FERGUSON, Richard Saul. On A Roman Altar, and a Roman Sepulchral Slab Recently Found at Carlisle, s. 320.

⁵⁶ PHILLIPS, Edward John. A workshop of Roman sculptors at Carlisle. In *Britannia* vol. 7 [online]. Cambridge : The Society for the Promotion of Roman Studies, 1976, s. 103 [cit. 8.10 2022]. Dostupné na internete: < https://www.jstor.org/stable/525765#metadata_info_tab_contents; >

chránil svojho nositeľa pred chladom.⁵⁷ V pravej ruke Vacia zvierá veľký strapec hrozna, zatiaľ čo ľavú ruku drží pred telom.⁵⁸

Najmladší spomedzi vybraných náhrobkov datovaný do polovice 3. stor. po Kr. bol objavený v Carlisle, rímskom Luguvalium, a je na ňom vyobrazená Aurelia Aureliana.⁵⁹ Datovanie umožňuje práve typ účesu, v ktorom sú jej dlhé vlasy v strede rozdelené, ale nezakrývajú uši. Zadná časť je vyťahnutá a dopredu, aby sa vytvoril akýsi drdol, ktorý je následne pripevnený na temene hlavy. Tento štýl úpravy vlasov zaviedla cisárovná Tranquillina a nosilo ho i niekoľko nasledujúcich cisárovien.⁶⁰ Aurelia je zobrazená v galskom plášti s dlhými rukávmi.⁶¹ V ľavej ruke drží zväzok vlčích makov symbolizujúcich buď spánok smrti alebo pokoj⁶² a pravou rukou zvierá strapatý šál, ktorý jej visí cez pravé rameno.⁶³ V tomto prípade o jej etnickej príslušnosti vypovedá práve odev, v ktorom je zobrazená, nie pohrebný nápis.

Vyhodnotenie

Desať posmrtných portrétov provinciálnych žien z rôznych častí rímskeho impéria nie je síce ideálny počet na kvantitatívnu analýzu a formovanie vedeckých teórií, no predsa majú svoju výpovednú hodnotu. Poukazujú na isté podobnosti a odlišnosti, ktoré sa objavovali vo vybraných regiónoch. Sarkofág z Itálie, na ktorom bola stvárnená Gaudenia Nicene, pôvodom z oblasti Bitýnie, reprezentuje

⁵⁷ Z toho dôvodu sa Richard Saul Ferfuson domnieval, že dieťa zomrelo na zápal priedušiek. FERGUSON, Richard Saul. On A Roman Altar, and a Roman Sepulchral Slab Recently Found at Carlisle, s. 320.

⁵⁸ PHILLIPS, Edward John. A workshop of Roman sculptors at Carlisle, s. 103.

⁵⁹ PHILLIPS, Edward John. A workshop of Roman sculptors at Carlisle, s. 105.

⁶⁰ PHILLIPS, Edward John. A workshop of Roman sculptors at Carlisle, s. 101-108.

⁶¹ HENIG, Martin. *The Art of Roman Britain*. Londón : Routledge, 2002. ISBN 9780203442098, s. 116. <https://doi.org/10.4324/9780203442098>.

⁶² Symbolika vlčích makov sa vo funerálnom kontexte zvykne spájať s večným spánkom. V Augustovskom období sa však makové hlavičky stali aj znakom mieru a plodnosti (viď. výzdoba na Ara Pacis Augustae). Vyobrazenia s takýmto významom sa rozšírili mimo Ríma aj v neskoršom období. Je však ťažké určiť, ktorý z týchto významov reprezentujú maky na náhrobku Aurelie Aureliany. GERSHT, Rivka. Visual Representations of the Poppy in Greek and Roman Art. In AYALON, Etan (ed.) *Forbidden Fields - The Poppy and Opium from Ancient Times Till Today*. Tel Aviv, Eretz Israel Museum, 2006, s. 35, 37-38.

⁶³ PHILLIPS, Edward John. A workshop of Roman sculptors at Carlisle, s. 105.

italský prístup nahrádzania domorodých prvkov tými rímskymi a to v plnej miere od odevu až po účes. Na vyobrazení nič okrem jej mena neposkytuje indície o jej pôvode. V provinciách však vládol odlišný fenomén. Provinčné ženy si na vyobrazeniach z Germánie, Norica a Británie ponechávajú svoj pôvodný odev, šperky, účesy i pokrývky hlavy. Čo sa týka odievania, nálezy z Británie a Germánie dokladujú jeho pestrú variabilitu. V priebehu storočí dochádzalo k badateľným zmenám v strihoch šiat, ktoré sú zdokumentované v takejto kamennej podobe, keďže organický materiál z hrobov sa väčšinou nedochoval. V zmienených regiónoch nebola prítomná akási jednoliata „uniforma“, ktorá sa už ďalej nemenila, na rozdiel od Norica. Napriek tomu, že jednotlivé náhrobky pochádzajú z rôznych storočí, v provincii Noricum, zostával ženský odev prakticky nemenný – s výnimkou drobných inovácií. Podobnosť medzi náhrobkami sa však nevzťahuje výlučne na šaty a šperky, ale je badateľná aj v spôsobe ich vyhotovenia. Kým v Noricu prevažujú náhrobky s portrétmi od pásu nahor (s výnimkou podobizní mladých dievčat), v Germánii a Británii sú vytesané celé postavy, či už stojace alebo sediace. V Británii sú zároveň ženy znázornené samostatne, zatiaľ čo na vyobrazeniach z ostatných regiónov sú sprevádzané postavou manžela, prípadne celou rodinou. Napriek tomu, že vybrané náhrobky pochádzajú z odlišných oblastí, je možné na nich pozorovať isté spoločné prvky hoci ich od seba delila značná vzdialenosť.

Záver

Posmrtné portréty provinciálnych žien znázornené na náhrobkoch predstavovali osobitý fenomén vyskytujúci sa na území vybraných rímskych provincií Germánia, Noricum a Británia od 1. až po 3. stor. po Kr. Na jednotlivých stélach môžeme sledovať kroje charakteristické pre špecifické etnické skupiny a geografické oblasti. Aj napriek romanizácii pôvodne barbarských území si miestne ženy, ktoré boli nositeľkami tradícií, zachovávali domorodé zvyky v odievaní, úprave vlasov a nosení šperkov. Vyobrazenia zároveň dokazujú, že oblečenie podliehalo v priebehu storočí zmenám reflektujúcim módné trendy, rovnako ako účesy a voľba doplnkov. Zobrazenia

odevu a doplnkov mimo územia centrálnej Itálie teda môžeme označiť za hodnovernejšie, viac zodpovedajúce realite, ako tie, ktoré sú známe z rímskych sarkofágov. Ženské portréty na náhrobkoch sú taktiež dôkazom rešpektovania domorodej tradície zo strany impéria – nesnažili sa za každú cenu vymazať individuálnu kultúrnu identitu. To je jeden zo základných rozdielov medzi provinčnými a rímskymi funerálnymi pamiatkami. Hoci z územia Itálie sa nám podarilo nájsť iba jeden sarkofág, je veľmi pravdepodobné, že aj na prípadné ďalšie bola aplikovaná podobná schéma. Silný vplyv romanizácie na portréty mal za následok absenciu domorodých prvkov ako odev, či šperky, ktoré sú viditeľné na náhrobkoch z provincií. A jediné, čo umožňuje identifikovať pôvod takýchto žien sú ich mená. Vybrané náhrobky teda dokazujú odlišný prístup v umení, ktorý sa prejavoval medzi umelcami v centrálnej Itálii a mimo nej. Kým v Ríme vládla uniformnosť– zobrazené provinčné ženy úplne prijali rímske zvyky v odievaní a úprave zovňajška, v provinciách umelci dbali na zdôraznenie individuálnych prvkov prostredníctvom šatstva a šperkov. Potvrdzujú teda skutočnosť, že Rimania boli schopní vnímať konkrétne vizuálne etnické odlišnosti, ale nie vždy pokladali za dôležité reflektovať ich v umení.

Bibliografia

ALLASON-JONES, Lindsey. Women in Roman Britain. In ALLASON-JONES, Lindsey – DILLON, Sheila (ed.) *A companion to women in the Ancient world*. Oxford : John Wiley And Sons Ltd, 2012, s. 467- 477. ISBN 978-1119025542.

BRUCE, John Collingwood. Catalogue of the Inscribed and Sculptured Roman Stones in the possession of the Society of Antiquaries of Newcastle-upon-Tyne In *Archaeologia Aeliana Series 2*. Vol 1. Society of Antiquaries of Newcastle, Newcastle upon Tyne : Andrew Reid, 1857, s. 221-270.

BRUCE, John Collingwood. On the recent discoveries in the Roman camp on the Lawe, South Shields. In *Archaeologia Aeliana, Or, Miscellaneous Tracts Relating to Antiquity*. Vol. 5. Society of Antiquaries of Newcastle upon Tyne, Newcastle upon Tyne : Andrew Reid, 1885, s. 223-310.

CARROLL, Maureen. Ethnicity and Gender in Roman Funerary Commemoration: Case studies from the empire's frontiers. In TARLOW, Sarah – NILSSON STUTZ, Liv (ed.) *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. Oxford : Oxford University Press, 2013, s. 559-579. ISBN 9780199569069.

FERGUSON, Richard Saul. On A Roman Altar, and a Roman Sepulchral Slab Recently Found at Carlisle. In *Archaeologia Aeliana* XI. Cumberland and Westmorland Antiquarian and Archaeological Societ, 1885, s. 317-322.

FERRIS, Iain. *Visions of the Roman North: Art and Identity in Northern Roman Britain*. Summertown : Archaeopress Publishing Ltd, 2021, s. 216. ISBN 978-1-78969-906-7.

GARBSCHE, Jochen. *Die norisch – pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*. Mnichov: Beck, 1965, s. 236.

GERSHT, Rivka. Visual Representations of the Poppy in Greek and Roman Art. In AYALON, Etan (ed.) *Forbidden Fields - The Poppy and Opium from Ancient Times Till Today*. Tel Aviv, Eretz Israel Museum, 2006, s. 30-40. ISBN X.

HAEUSSLER, Ralph. *Becoming Roman? Diverging Identities and Experiences in Ancient Northwest Italy*. London : Routledge, 2016, s. 386. ISBN 978-1611321869.

HEITZ, Christian. *Die Guten, die Bösen und die Hässlichen: nördliche "Barbaren" in der römischen Bildkunst*. Hamburg, Verlag Dr. Kovač, 2009, s. 296. ISBN 978-3-8300-3705-7.

HENIG, Martin. *The Art of Roman Britain*. London : Routledge, 2002, s. 224. ISBN 9780203442098. <https://doi.org/10.4324/9780203442098>.

HOLLIDAY, Peter. The sarcophagus of Titus Aelius Evangelus and Gaudenia Nicene. In *The J. Paul Getty Museum Journal* 1993, č. 21, s. 85-100. ISBN 0-89236-256-1.

CHUA, Amy – RUBENFELD, Jed. *The Triple Package: How Three Unlikely Traits Explain the Rise and Fall of Cultural Groups in America*. New York: Penguin Press HC, 2014, s. 352. ISBN 978-0143126355.

JENSEN, Erik. *Barbarians in the Greek and Roman World*. Indianapolis : Hackett Publishing, 2018, s. 312. ISBN 978-1-62466-764-0.

KOCH, Guntram. Roman Funerary Sculpture: catalogue of the collections. Malibu : Getty Publications, 1988, s. 128. ISBN 0-89236-085-2.

KVETÁNOVÁ, Ivana. Noricko-panónske súčasťi odevu v germánských hrobách zo severnej časti stredného Podunajska. In: Noricko-panónské súčasťi odevu zo severnej časti stredného Podunajska. In DROBERJAR, Eduard – LUTOVSKÝ, Michal (eds.) *Archeologie barbarů 2005. Sborník příspěvků z I. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časně slovanské osídlení“*, (Kounice, 20.-22. září 2005). Praha : Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 2006, s. 379-404. ISBN 80-86756-11-4. <https://doi.org/10.1111/j.1477-9730.1992.tb00263.x>.

MAROZZI, Justin. The Way of Herodotus: Travels with the Man who Invented History. Massachusetts : Da Capo Press, 2010, s. 384. ISBN 978-0274798858.

OEXLE, Otto Gerhard. Memoria und Erinnerungskultur im Alten Europa – und heute. In ESCUDIER, Alexandre – SAUZAY, Brigitte – VON THADDEN, Rudolf (eds.) *Gedenken im Zwiespalt: Konfliktlinien europäischen Erinnerns*. Göttingen : Wallstein verlag, 2001, s. 9–32. ISBN 978-3-89244-425-1.

PHILLIPS, Edward John. A workshop of Roman sculptors at Carlisle. In *Britannia* vol. 7 [online]. Cambridge : The Society for the Promotion of Roman Studies, 1976, s. 101-108 [cit. 8.10 2022]. Dostupné online: < https://www.jstor.org/stable/525765#metadata_info_tab_contents;

ROTHER, Ursula. The “Third Way”: Treveran Women’s Dress and the “Gallic Ensemble”. In *American Journal of Archaeology*, Vol. 116, No. 2 [online]. Chicago : The University of Chicago Press, 2012, s. 235-252 [cit. 11. 10. 2022]. Dostupné na internete: < <https://www.jstor.org/stable/10.3764/aja.116.2.0235>;

ROTHER, Ursula. Whose fashion? Men, women and Roman culture as reflected in dress in the cities of the Roman north-west. In HEMELRIJK, Emily – WOOLF, Greg (ed.) *Women and the Roman City in the Latin West*. Boston : Brill, 2013. s. 243-268. ISBN 978-90-04-25595-1.

RUBEL, Alexander. What the Romans Really Meant When Using the Word Barbarian. In CURCA Roxana-Gabriela et al. (ed) *Rome and*

Barbaricum: Contributions to the Archaeology and History of Interaction in European Protohistory. Summertown : Archaeopress Publishing Ltd., 2020, s. 1-21. ISBN 1-78969-104-7.

SÁRÓ, Csilla. A thistle brooch/distelfibel from Brigetio. In *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 69.2, 2018, s. 299-310. ISSN 1588-2551. <https://doi.org/10.1556/072.2018.69.2.4>.

SÁRÓ, Csilla. Roman fibulae as part of women's costume: examination of tombstones from Komárom-Esztergom County. In BOHRY, László – DÉVAI, Kata – TANKÓ, Károly (eds.) *Celto-Gallo-Roman Studies of the MTA-ELTE Research Group for Interdisciplinary Archaeology*. Paris, 2018. s. 259-280. ISBN 978-2-343-16091-7.

SEDLMAYER, Helga. Aucissafibeln – Typische Bestandteile der Frauentracht in einem Milieu geringer Romanisierung. In DROBERJAR, Eduard – KOMORÓCZY, Balázs (eds.) *Římské a germánské spony ve střední Evropě. Römische und germanische Fibeln in Mitteleuropa (Archeologie barbarů/Archäologie der Barbaren 2012)*. Spisy archeologického ústavu Čr Brno 53. Brno 2017, s. 129-142. ISSN 1804-1345.

SCHOLZ, Birgit Ingrid, *Untersuchungen zur Tracht der römischen Matrona*. Cologne: Böhlau Verlag, 1992, s. 149. ISBN 9783412014919.

SCHRÖDER, Franzjosef. *Provinzialrömische Reliefkunst an Mittelrhein und Untermosel vom 1.-3. Jahrhundert n. Chr.* Dizertačná práca [online] Heidelberg, 2016, s. 165 [cit. 10.10. 2022]. Dostupné na internete < https://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/22061/1/Diss_Prov_Roem_Reliefkunst_Auswertung.pdf;

STEINBERG, Aliza. Weaving in Stones: Garments and Their Accessories in the Mosaic Art of Eretz Israel in Late Antiquity. *Weaving in Stones*. Summertown : Archaeopress Publishing Ltd, 2020, s. 385. ISBN 978-1-78969-322-5.

URBANOVÁ, Kristýna – KRIŠTOFOVÁ, Veronika. Rekonstrukce oděvu na základě archeologických nálezů – možnosti interpretace a vizualizace. In *Živá Archeologie*. 2010, č. 11, s. 113-117. ISBN 1213-1628.

WILD, John Peter. The clothing of Britannia, Gallia Belgica and Germania Inferior. In TEMPORONI, Hildegard (ed.) *Aufstieg und*

Niedergang der roemischen Welt II,12,3. Berlín : De Gruyter, 1985. ISBN 3-11-009519-X, s. 362-423.

WOODWARD, Arthur. The Roman Fort at Ilkley. In *Yorkshire Archaeological Journal*, Vol. 28 [online]. 1925, s. 137-321 [cit. 11.10. 2022]. Dostupné na internete: < <https://archive.org/stream/YAJ0281926#page/n162/mode/1up>; >

Využitie stredovekých regionálnych dejín vo výučbe dejepisu na príklade Gemera (metodická príručka nielen pre učiteľov dejepisu z okresov Revúca, Rožňava, Rimavská Sobota)

MONIKA TIHÁNYIOVÁ

The use of medieval regional history in teaching of history on the example of Gemer (methodological guide for teachers of history and related fields from the districts of Revúca, Rožňava, Rimavská Sobota)

Abstract: The aim of this paper is to highlight the importance of regional history in the teaching of history. The author does not stick to a general evaluation of this didactic method in history teaching, but offers guidelines for when and how regional history can be included in teaching. The paper focuses specifically on teaching in grammar schools and the knowledge of the medieval period that pupils should acquire during this teaching. The author has based this on the current content and performance standards of the Innovated State Educational Programme for the relevant year (Year 1) and thematic units (Traces of the Middle Ages, Ancestors of the Slovaks in the Carpathian Basin and the Kingdom of Hungary). The relevant method was applied to the specific historical region of Gemer. For teachers from this region, the author offers specific points in teaching where the regional history of Gemer can be used. Simultaneously, specific data from regional history that can be mentioned in the relevant topics are offered. In addition to the explanatory part, the author also focuses on the work with sources, and thus on those moments in teaching that arouse pupils' motivation and promote critical thinking. There are two specific sources offered: a medieval document and a medieval painting. In addition to individual activities with these sources, the study also offers information for teachers themselves, as well as basic knowledge about the sources and how they can be used in the classroom.

Keywords: regional history, Gemer, medieval, history teaching, work with sources

Regionálne dejiny sú priamou súčasťou národných dejín a v mnohom sú odrazom celoštátneho vývoja, v mnohom celoštátny

vývoj tvoria. Skúmajú sa rovnakým postupom a za pomoci rovnakých metód ako národné dejiny či dejiny štátu, s tým rozdielom, že hlavná pozornosť sa sústreďuje na úzko vymedzené územie. Vďaka priestorovému zmenšeniu skúmanej oblasti sa bádateľ dostáva do priamej konfrontácie s konkrétnymi prejavmi všeobecného vývoja vo vybranom priestore. Užšie priestorové vymedzenie ponúka možnosť hlbšie preniknúť do viacerých oblastí z histórie (aj za pomoci interdisciplinárneho postupu), na ktoré pri komplexných či syntetizujúcich spracovaniach jednotlivých období či problémov nie je väčšinou dostatok miesta. Dôsledné spracovanie regionálnych dejín naopak prináša jednoduchšiu cestu k pochopeniu mnohých historických javov a k ich uchopeniu vo všeobecnej rovine s istotou platných (či najviac predpokladaných) záverov. Bádanie regionálnych dejín prináša neustálu konfrontáciu s celoštátnymi dejinami. V tomto kontexte poukazuje výskum regionálnych dejín na rovnaký či odlišný vývoj, pričom pri konkrétnych vybočeníach vysvetľuje, prečo to tak bolo. Z tohto dôvodu je pri regionálnych dejinách vhodná orientácia bádateľa nielen v danom čase a období, ale aj v danom priestore, ako v dnešnej, tak i v historickej krajine.¹

Pohľad na dejiny cez regióny, mestá a dediny, cez sledovanie všeobecného historického vývoja v konkrétnych lokalitách, poskytujú

¹ K významu regionálnych dejín v historiografii poz. napr. ALBERTY, Július. Regionálna história nie je iba historiografia (so zreteľom na stredné Slovensko). In *Regionálne dejiny a dejiny regiónov*. Prešov : Universum, 2004, s. 93-108. BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš. Regionální dějiny. Stav, problémy a výhledy. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Historica*, roč. 29, 2000, s. 21-38. ULÍČNÝ, Ferdinand. Miestne a krajové dejiny, základ slovenských dejín. In *História*, roč. 5, č. 4, 2005, s. 40-42. <https://doi.org/10.1080/07293682.2005.9982452>. Záujem o regionálne dejiny v slovenskej historiografii potvrdzuje aj výpočet regionálnych periodík, nielen v minulosti, ale aj v súčasnosti. Poz. napr. WOCH (ročenka pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy), *Historika* (Malokarpatský historický občasník), *Gemer-Malohont* (zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote), *Priatel'ia histórie Novohradu* – zborník zo stretnutí priateľov regionálnej histórie, *Mesto a dejiny* (časopis Katedry histórie FF UPJŠ v Košiciach). Z tých starších napr. *Historica Carpatica* (zborník Východoslovenského múzea v Košiciach), *Vlastivedný spravodajca okresu Trnava*, *Krásy Slovenska*, *Príroda a spoločnosť* (populárno-vedecký dvojtyždenník), *Stredné Slovensko*.

hmatateľné poznanie našich dejín. Mnohé časovo vzdialené udalosti, javy či osobnosti sú ukotvené v nami známom prostredí. Táto skutočnosť napomáha lepšie pochopiť jednotlivé javy, alebo prinajmenej si ich aspoň zapamätať, spájať si ich s daným miestom. A práve toto je jedna z ciest, ako žiakom základných a stredných škôl čo najviac uľahčiť prístup početných informácií, ktoré prináša spoznávanie histórie predovšetkým cez školský predmet dejepis.

Okrem spoznávania faktov cez známe miesta a tým predpokladaného ľahšieho osvojenia si učiva, prináša zakomponovanie regionálnych dejín do výučby ďalšie benefity. Za pomoci príkladov z regiónov (príbeh osobnosti, udalosti, konkrétny prameň týkajúci sa daného regiónu či miesta blízkeho žiakom) sa učiteľom ľahšie rekonštruujú a vysvetľujú historické deje, čo má bližšie k nadobudnutiu názornejšej historickej predstavivosti, účinnejšej historickej empatie, hlbšieho a trvalejšieho historického povedomia. Akákoľvek bitka či dôležité mierové rokovania nadobúdajú u žiakov efektívnejší význam, ak vedia, že sa daná bitka odohrala neďaleko miesta ich bydliska, alebo, že sa daných udalostí zúčastnili ľudia, kedysi žijúci v tých miestach, kde žijú oni dnes. Známym miestom prepojené dejiny vzbudzujú záujem a ochotu diskutovať oveľa viac ako o dejinných udalostiach, ktoré sa odohrali v priestore pre žiakov neznámom a vzdialenom.

Cez orientáciu vo vlastnom historickom regióne sa žiaci učia orientovať v historickom priestore. Uvedomujú si dôležitosť poznania historickej krajiny, jej častý vplyv na vývoj jednotlivých udalostí. Zároveň spoznávajú vplyv nášho súčasného konania na jej premenu. Regionálna história v nejednom prípade dokáže ísť synchronne nielen s národnými dejinami, ale častokrát aj s dejinami väčšej oblasti, v našom prípade prinajmenej strednej Európy. Cez významné osobnosti z regiónov dnešného Slovenska, ktoré sa zapísali aj do európskych či svetových dejín, sa vieme dotknúť aj veľkých, svetových dejín.²

² Takúto možnosť majú žiaci už v treťom ročníku ZŠ vo vlastivede, kde "sa stretávajú" so Štefanom Baničom či Majstrom Pavlom z Levoče. Týmto sú zároveň podnecovaní k hľadaniu ďalších osobností spojených s miestom a jeho okolím, v ktorom žijú.

Regionálne dejiny neprispievajú len k nadobudnutiu výchovno-vzdelávacích cieľov súčasnej výučby dejepisu. Rovnako majú svoje využitie aj v námetoch na aktívnu a tvorivú činnosť žiakov na hodinách dejepisu. Už len vlastné zmapovanie stôp tohto ktorého historického obdobia v oblasti blízkej žiakom zanecháva nezmazateľnú stopu, ktorá prispieva nielen k regionálnemu či lokálnemu povedomiu, ale aj k historickému vedomiu, kľúčovému komponentu zdravej a prosperujúcej spoločnosti.³

Prvé kontakty žiakov s históriou a dejepisom v školskom a vzdelávacom prostredí prichádzajú najneskôr v prvom stupni Základných škôl, v druhom a treťom ročníku, nielen cez predmety ako je prírodoveda či vlastiveda, ale aj cez slovenský jazyk a čítanie, počas ktorého sa dostávajú do kontaktu s historickými povestami a legendami. Všetky tieto prvé kontakty s históriou sú naviazané práve na regionálne dejiny. V tomto trende to pokračuje aj v piatom ročníku ZŠ, keď žiakom pribúda nový školský predmet dejepis. K základným výkonovým štandardom pre tento ročník patrí aj preskúmanie okolia svojho bydliska, v obsahovom štandarde sa nachádzajú pojmy ako obec, región, múzeum, mapa, a teda všetko pojmy a výkony, ktoré sa najľahšie prepájajú práve s regiónom a regionálnymi dejinami.⁴ Motiváciu ponúka aj učebnica, v ktorej nájdeme mnoho námetov na prepojenie vlastných regionálnych dejín v rámci verbálneho textu i v rámci ikonického textu (napr. hľadať fotografiu podobného prameňa či udalosti, ktorá sa viaže

³ K významu a dôležitosti zapájania regionálnych dejín do výučby poz. napr. SVOBODA, Lubomír. *Regionální dějiny ve vyučování dějepisu*. České Budějovice : SPN, 1986. ALBERTY, Július. Niekoľko zamyslení nad regionálnou históriou. In *Regionálna história vo výučbe dejepisu*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 1995, s. 31-36. <https://doi.org/10.1111/an.1995.36.8.31>. Význam využívania regionálnych dejín vo výučbe dejepisu si uvedomujú aj všetky súčasné univerzitné katedry histórie so študijným programom učiteľstva histórie, ktoré ponúkajú metodológiu zavádzania regionálnych dejín do výučby v rámci rôznych predmetov. Na Katedre histórie FF TU v Trnave sú to tri samostatné povinné predmety: Regionálne dejiny vo výučbe dejepisu (stredovek), Regionálne dejiny vo výučbe dejepisu (novovek), Regionálne dejiny vo výučbe dejepisu (najnovšie dejiny).

⁴ https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/dejepis_nsv_2014.pdf

na príslušný región).⁵ Ak sa učiteľ orientuje v regionálnych dejinách, chápe ich význam a vidí v nich využitie, o to ľahšie si pri jednotlivých tematických celkoch a pri rôznych témach vie určiť momenty, kde sa dajú žiakom ľahšie vysvetliť kľúčové momenty našich dejín cez prostredie, ktoré poznajú.

V predkladanom príspevku sa orientujeme na výučbu dejepisu v stredoškolskom prostredí. Predpokladáme nielen lepšiu orientáciu žiakov v regióne, ale aj vyššiu úroveň zručností a schopností pracovať s historickým materiálom. Žiaci stredných škôl by už mali mať rozvinuté deduktívne rozmyšľanie, ktoré by mohlo byť využité práve pri práci s údajmi z regionálnych dejín, keď cez deduktívne vyvodzovanie záverov predkladaných regionálnych historických javov a udalostí by mohli dospieť až k zákonitostiam spoločenského vývoja.⁶ Využitie metód práce s historickým regionálnym materiálom nachádza svoje uplatnenie nielen vo všetkých tematických celkoch, ale aj v súčasných moderných metódach vyučovania (napokon samotné zapojenie regionálnych dejín do výučby patrí dlhodobo k účinným, avšak málo využívaným, vyučovacím stratégiám) a zároveň v akejkol'vek fáze vyučovacej hodiny.⁷

Okrem vybraného stupňa vzdelávania sa v našom príspevku orientujeme aj na vybrané obdobie, konkrétne na obdobie

⁵ DANIŠ, Miroslav – KRATOCHVÍL, Viliam. *Dejepis 5. Pátrame po minulosti*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2012. TONKOVÁ, Mária – MIHÁLIKOVÁ, Margita. *Dejepis pre 5. ročník základnej školy*. Bratislava : SPN – Mladé letá, 2020.

⁶ NOVOTNÝ, Pavel. Regionální dějiny a jejich postavení ve výuce. In KNECHT, Petr (ed.). *Výzkum aktuálních problémů pedagogiky a oborových didaktik*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2006, s. 118-119.

⁷ Regionálne dejiny možno využiť v motivačnej fáze na vzbudenie záujmu u žiakov o tému, s ktorou sa budú oboznamovať. Využitie nachádzajú aj priamo vo výklade nového učiva, napr. priamymi príkladmi odrazu všeobecných skutočností v regióne. Pedagóg môže použiť regionálne dejiny pri projektovej a problémovej metóde vyučovania. Aplikovanie nadobudnutých poznatkov na príklade príslušného regiónu môže byť tiež vhodnou súčasťou fixácie učiva v závere hodiny. V neposlednom rade je zapojenie regionálnych dejín do výučby efektívne pri realizácii mimoškolského vyučovania (návštevy múzeí či pamätných miest, exkurzie). Okrem riadnej výučby sú regionálne dejiny vhodnou témou aj pre semináre či rôzne dejepisné krúžky.

stredoveku, azda v súčasnosti najmenej vzbudzujúce motiváciu u učiteľov predkladať ho žiakom práve cez príklady z regiónov. Naším cieľom je poukázať na množstvo námetov využitia známych miest z regiónu pri výklade ťažšie zrozumiteľnejších stredovekých dejín, ktoré môžu byť inšpiráciou aj pre učiteľov z iných regiónov, ako tých, ktoré sme si pre náš príspevok vybrali (oblasť historického regiónu Gemer, dnes okresy Rožňava, Revúca a Rimavská Sobota).

Ako sme už uviedli, zakomponovanie regionálnych dejín do výučby, je možné pri každej téme a tematickom celku. Nasledujúce chronologické sledovanie dejín sa pridrža Inovovaného štátneho vzdelávacieho programu a aktuálnej učebnice dejepisu pre prvý ročník gymnázií.⁸ Cieľom tohto opisu je poukávanie na vhodné miesta vo výučbe, kde sa dajú zakomponovať regionálne dejiny (najmä v rámci výkladu). Zároveň ponúkame učiteľom príslušných okresov podklady, ktoré informácie sa v prípade ich regiónu dajú využiť. Aby sme poukázali na význam regionálnych dejín aj pri témach všeobecných, prinesieme niekoľko príkladov aj pre túto fázu výučby. V závere ponúkneme aj niekoľko praktických ukážok a námetov, ako tvorivo a účelovo zakomponovať regionálne dejiny do výučby a do aktivít so žiakmi.

Podľa súčasného Inovovaného štátneho vzdelávacieho programu pre gymnáziá, sa žiaci majú oboznamovať s obdobím stredoveku v prvom ročníku, v rámci tematických celkov: *Stopy stredoveku, Predkovia Slovákov v Karpatskej kotline a Uhorské kráľovstvo*. Vychádzajúc nielen zo samotných obsahových a výkonových štandardov, ale aj z učebnice dejepisu, ktorá je v súčasnosti odporúčaná a schválená Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR, nachádzame mnoho podnetov, kde a ako využiť vo výučbe predmetných tematických celkov regionálne dejiny.

Nielen v prípade Gemera, ale kdekoľvek, kde je taká možnosť, vieme začať so zaraďovaním regionálnych dejín už pri včasnostredovekých

⁸ Konkrétne pre gymnáziá so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom a pre gymnáziá s osemročným programom. <https://www.statpedu.sk/sk/svp/inovovany-statny-vzdelavaci-program/> BADA, Michal – BOCKOVÁ, Anna – KRASNOVSKÝ, Branislav – LUKAČKA, Ján – TONKOVÁ, Mária. *Dejepis pre 1. ročník gymnázií a stredných škôl*. Bratislava : SPN – Mladé letá, s. r. o., 2019 (Tretie vydanie), s. 84-159. (ďalej len *Dejepis*)

dejinách, keďže veľká časť dnešného Slovenska, najmä úrodné nížiny či oblasti s dostupnými nerastnými surovinami, bola postupne osídľovaná Slovanmi už od konca 5. storočia. Na viacerých územiach archeológovia odkryli stopy podobných polozemníč, aké sú uvádzané aj v učebnici. V prípade nami skúmaného regiónu sa s prvým slovanským obyvateľstvom postupne stretávame od prelomu 7. a 8. storočia (územie Rimavskej kotliny, kataster obce Veľký Blh). Ide o obdobie, keď na naše územie, do jeho južných častí, už istý čas prenikali Avari a začali tu žiť v symbióze so Slovanmi.⁹ Doklad o tom nám poskytuje aj odkryté spoločné slovansko-avarské pohrebisko s celou osadou v susednom Novohrade, severozápadne od Fiľakova, v katastri obce Prša. Postupne boli dosídlené územia dolných tokov všetkých gemerských a malohontských riek (Rimava, Slaná, Muráň, Turiec). Tento stav osídlenia už v 9. storočí môže potvrdzovať, že okrem vyspelej oblasti hornej Nitry, horného Považia, Turca a časti južnej Oravy bolo k Nitrianskemu kniežatstvu a formujúcej sa Veľkej Morave pričlenené aj územie neskoršieho Novohradu a Gemera. Ústrednými prameňmi pre regióny, ktoré nepatrili k tým centrálnym v čase Nitrianskeho kniežatstva a Veľkej Moravy, sa pre obdobie 9. a 10. storočia stávajú výsledky archeologických výskumov či vedecké štúdie a monografie o osídlení príslušného regiónu či celého Slovenska. Na základe týchto informácií vieme žiakom ozrejmiť, v akom štádiu vývoja bol náš región v danom období. V prípade gemerského regiónu sa ku konkrétnym skutočnostiam vieme vrátiť už v 10. storočí, do ktorého je datovaný vznik početných dedín, najmä v južných povodiach Slanej a Rimavy. Do prelomu 9. a 10. storočia archeológovia dokonca datujú počiatky železiarstva v Gemeri (konkrétne v jeho juhovýchodnej časti, v medziriečí Slanej a Bodvy), čo je možné využiť pri rekonštrukcii témy *Ako žili naši predkovia*.¹⁰ Zároveň sledovaním počiatkov ťažby a spracovania železa v Gemeri

⁹ *Dejepis*, s. 109. Pokiaľ to nie je uvedené inak, údaje k dejinám Gemera čerpáme z našej práce SKALSKÁ, Monika. *Jelšava a Jelšavské panstvo v stredoveku. K osídleniu severného Gemera*. Martin : Matica slovenská, 2009, s. 35-57. Tam aj odkazy na príslušné pramene a literatúru.

¹⁰ *Dejepis*, s. 122. Archeológovia odkryli na spomínanom území najefektívnejší druh šachtových pecí s tehlovým pôdorysom a pomerne vysokým komínom, kde sa spracovávala vyťažená železná ruda.

možno začať u žiakov budovať vedomie o tom, čím tento región v minulosti, a to až do začiatku 20. storočia, vynikal. Názorné doklady o osídlení predmetného regiónu zo včasnostredovekého a stredovekého obdobia poskytujú Banské múzeum v Rožňave a Gemersko-Malohontské múzeum v Rimavskej Sobote.

Jednotlivé regióny Slovenska sa dostávajú do popredia v nasledujúcom tematickom celku *Stredoveké Uhorské kráľovstvo*, a to hneď pri prenikaní starých Maďarov na naše územie ešte v prvej polovici 10. storočia a následne pri postupnom začleňovaní územia dnešného Slovenska do vznikajúceho Uhorského kráľovstva (*Slovensko po páde Veľkej Moravy, Kráľovstvo sv. Štefana*).¹¹ Centrálnu úlohu v nami skúmanom regióne v tomto období nadobúda pevnostné zariadenie nachádzajúce sa na miestach neskoršieho župného hradu Gemer, nad severným okrajom dnešnej obce Gemer. Starobylosť tejto lokality (prinajmenej v časoch raného Uhorska) dokladá aj Anonymova kronika, ktorá opisuje dobývanie už existujúcich predmaďarských hradísk, medzi ktorými sa spomína aj hrad Gemer.¹² Učiteľ tak má vôbec prvýkrát možnosť využiť písomný prameň, cez ktorý žiaci sami budú spoznávať staršie dejiny svojho regiónu a cez neho aj celého územia Slovenska.

Regionálne dejiny nachádzajú svoje uplatnenie aj pri ďalších témach, pri riešení územnosprávneho členenia Slovenska v raných dejinách Uhorska a pri opise kristianizácie Uhorska. Obe témy sa dajú vhodne prepojiť, keďže v prípade Gemera sa najstaršie zachované hodnoverné diplomatické pramene z rokov 1216 (zmienka o hrade Gemer) a 1218 (zmienka o gemerskom arcidiakonovi Alexandrovi) týkajú práve týchto tém. Prvým známym gemerským županom bol komes Mikuláš, syn Gurga, spomínaný v listine kráľa Bela IV. v roku 1240. Vieme o ňom, že sa vyznamenal v bojoch s Kumánmi, za čo bol odmenený donáciou na istý majetok v Boršodskom komitáte. Gemerský komitát sa menovite v diplomatických prameňoch objavuje až od začiatku druhej polovice 13. storočia.¹³ Územnosprávne a cirkevnosprávne

¹¹ *Dejepis*, s. 128-135.

¹² MÚCSKA, Vincent. *Kronika anonymného notára kráľa Bela*. Budmerice : Rak, 2000, s. 79.

¹³ Gemerský arcidiakon bol členom Ostrihomskej kapituly a moc arcibiskupa

členenie v raných dejinách Uhorska so sebou úzko súviselo, preto je namieste predpokladať, že v čase vzniku Gemerského komitátu, ktorý sa vyčlenil z veľkého Boršodského komitátu, zobrazeného v učebnici aj na mape, existoval už aj Gemerský arcidiakonát.¹⁴ V súvislosti so zmienkou o farských kostoloch je možné spomenúť najstaršie kostoly vybraného regiónu. V prípade Gemera sa sakrálné stavby či ich kňazi dostávajú do prameňov postupne až v druhej polovici 13. storočia. Existenciu kostolov však možno predpokladať oveľa skôr. K tým najstarším, podľa stavebno-historických a archeologických výskumov patria kostoly v Štítniku, Plešivci, Kameňanoch, Rybníku, Rakovnici (v lese nad obcou), v Kostolnej Bašte, v Králi, v Rimavských Janovciach (kláštorný kostol). Práve pri posledne menovanom sa možno dotknúť aj otázky najstarších reholí a kláštorov v regióne. V prípade Rimavských Janoviec sa predpokladá vznik benediktínskeho kláštora už prinajmenej v druhej polovici 12. storočia. Spomienkou naň je dodnes stojaci kláštorný kostol.¹⁵

zastupoval na území, ktoré v prípade Gemera zodpovedalo aj územnému rozsahu komitátu. Tento sa do konca 12. storočia rozkladal na severovýchode približne len po sútok rieky Slaná s riekou Muráň, pričom východné a severovýchodné hranice komitátu sa tiahli po ľavom brehu rieky Muráň, po hrebeni Koniarskej planiny, cez vrch Hrádok (809, 4 m n. m.) po dnešnú Jelšavu. Severovýchodná časť neskoršej Gemerskej župy, pôvodné Plešivecké panstvo patrilo približne do konca 12. storočia medzi vlastné majetky panovníckej dynastie, do Turnianskeho kráľovského domínia. Rovnako aj územie dnešnej Rožňavy patrilo do súkromného vlastníctva panovníka, a to až do roku 1291. Dôvody tohto musíme vidieť predovšetkým v bohatej zásobárni nerastných surovín na tomto území, najmä drahých a železných rúd. Územie Gemerského komitátu tak v čase jeho vzniku, niekedy v polovici 11. storočia, tvorili sídliskové jednotky v bezprostrednej blízkosti komitátneho hradu Gemer. V priebehu celého 12. storočia sa osídlenie práve kvôli dopytu po nerastných surovinách, začalo postupne posúvať na sever, v protismere všetkých gemerských tokov. Postupným rozširovaním územia komitátu sa zväčšoval aj rozsah arcidiakonátu, do ktorého od prelomu 12. a 13. storočia patrilo aj panstvo Plešivec a od konca 13. storočia aj dnešná Rožňava. SKALSKÁ, Monika. Formovanie farskej siete v Gemerskej župe v stredoveku. In RÁBIK, Vladimír a kol. *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, Trnava : Katedra histórie a Inštitút pre výskum prameňov k slovenským dejinám FF TU v Trnave, 2010, s. 216.

¹⁴ *Dejepis*, s. 133.

¹⁵ SKALSKÁ, *Formovanie*, s. 217-226.

Veľmi vhodným obdobím zo stredoveku, kde učítelia vedia zužitkovať regionálne dejiny, je obdobie 13. storočia s témami ako tatársky vpád, vznik miest a budovanie hradov.¹⁶ Sú to témy, ktorých obsah vieme sledovať na mnohých konkrétnych regionálnych príkladoch, a to za príspevia písomných prameňov i konkrétnych ukážok stavebných pamiatok. V súvislosti s rozpadom kráľovského patrimonía môžu učítelia poukázať na majetkové zmeny v 13. storočí v príslušných regiónoch. V našom prípade môžu spomenúť postupný rozpad majetkovej domény gemerského komitátneho hradu postupne od začiatku 13. storočia. Najstaršími šľachtickými vlastníkmi území v povodí Rimavy a Slanej, ktorých prítomnosť v Gemeri sa predpokladá už koncom 12. storočia, boli príslušníci rodu Balogovcov (Veľký Blh a okolie), Zachovcov (Šivetice a okolie), Kačičovcov (Jelšavská Teplica), ako aj viaceré drobné rody, ktorých najstarší predkovia boli povýšení do šľachtického stavu po tom, ako vykonávali v službách kráľa funkciu hradných jobagiónov a kráľovských servientov. Ich majetky sa nachádzali najmä v okolí komitátneho hradu. Veľké majetkové domény vznikajú postupne v druhej polovici 13. storočia, pričom reálne kontúry naberajú dosídľovaním, ktorého prvá fáza (podľa pravidiel nemeckého osídľovacieho práva) končí v prvej polovici 14. storočia (Plešivecké panstvo, panstvo Štítnik, Jelšavské panstvo s hradom Muráň, Rimavská Sobota a jej príslušenstvá). Tieto územia sú spojené s rodom Ákošovcov (Bubekovci, páni zo Štítnika), Ratoldovcov a Séčeniocov.

Na sledovanom území nevieme síce presne doložiť plienenie Tatárov, no rozhodujúca bitka, ktorá sa uskutočnila 11. apríla 1241, sa odohrala len zopár kilometrov južne od komitátneho hradu Gemer. Sieť hradov sa aj na tomto území postupne budovala v priebehu 13. storočia, najmä po tatárskom vpáde, keď sa ukázala ako výhodná ich refugiálna funkcia. V prípade Gemera máme pritom unikátnu možnosť sledovať, ako tunajší obyvatelia našli útočisko v narýchlo vybudovanej pevnosti ešte priamo počas tatárskeho vpádu. Stalo sa tak v juhozápadnej časti župy, na území Cerovej

¹⁶ V učebnici tematický celok *Slovensko za vlády posledných Arpádovcov. Dejepis*, s. 136-141.

vrchoviny, ktoré už od čias vlády kráľa Štefana I. bolo priradené k považskému pohraničnému hradu Beckov. Z listiny z roku 1245 sa dozvedáme, že traja jobagióni Beckovského hradu, pochádzajúci z dnešných Šuríc na juhozápade Gemera, využili v čase tatárskeho plienenia kopec na ich majetku (lokalita neskoršieho hradu Šurice) a narýchlo tam na vlastné náklady vybudovali opevnenie. V jeho priestoroch sa im podarilo zachrániť viacero ľudí. Kráľ následne spomínaných jobagiónov vyňal spod služieb pohraničného hradu Beckov, povýšil ich medzi kráľovských servientov a udelil im donáciu na územie, ktoré už užívali, vrátane spomínaného vrchu, vhodného na opevnenie, v listine nazývaného *Danuskuie* (Danišov / Dionýzov kopec). Spomedzi ďalších hradov v predmetnom regióne, ktoré boli vybudované v priebehu 13. storočia, možno spomenúť hrady Blh (sídlo Balogovcov), Kameňany (nad dnešným Rákošom, na kontrolu banskej ťažby), Jelšava (nad dnešným mestom, na kontrolu banskej ťažby), Hodejov či Muráň. Práve posledne menované boli vybudované nepochybne v rámci politiky Bela IV. po tatárskom vpáde, keď podporoval z dôvodu odolnosti voči nepriateľským vpádmi výstavbu kamenných hradov.¹⁷

Čo sa týka miest, územie regiónov Gemer a Malohont boli špecifické tým, že sa na nich nenachádzali žiadne majetky kráľov a ani kráľovské mestá. Stopy mestskosti už v 13. storočí vykazujú Rožňava, Jelšava, Štítnik, Plešivec, Kameňany, Rimavská Sobota, pričom u niektorých z nich sa zachovali aj mestské výsady (pre Štítnik a Plešivec z roku 1328, pre Rimavskú Sobotu z roku 1335). Tieto získali od kráľa na základe žiadosti ich zemepána. Išlo teda o typ zemepanských šľachtických mestečiek. Osobitné postavenie zastávala Rožňava, ktorú v roku 1291 kráľ Ondrej III. daroval Ostrihomskému arcibiskupstvu.¹⁸

¹⁷ TIHÁNYIOVÁ, Monika. Podoby života na stredovekých hradoch Gemerskej župy. In DVOŘÁKOVÁ, Daniela a kol. *Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť*. Bratislava : Veda, 2017, 213-218.

¹⁸ SKALSKÁ, Monika. Počiatky výsadných miest a mestečiek v Gemi. LUKAČKA, Ján – ŠTEFÁNIK, Martin a kol. *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 265-274. Dostupné na internete: <http://forumhistoriae.sk/sites/default/files/lukacka-stefanik1.pdf>

Pri téme feudálnej anarchie na prelome 13. a 14. storočia a s ňou spojeným menom Matúša Čáka Trenčianskeho je vhodné poukázať na pozitíva a negatíva tejto osobnosti práve aj cez regionálne dejiny. Z územia Gemera s istotou vieme potvrdiť Čákovo získanie hradu Blh, a to priamo na základe dohody s jeho vlastníkmi, príslušníkmi rodu Balogovcov. Čákovi vojaci mali údajne z hradu napádať majetky kráľa a jeho prívržencov. K Matúšovi sa pridala aj Alexander, syn Vlka z rodu Hontpoznanovcov, vlastník hradu Hajnáčka, ktorý mu bol práve kvôli tomuto spojenectvu v roku 1320 kráľom odobratý. Do okruhu ľudí mimoriadne blízkych Matúšovi Čákovi sa dostal aj zemepán Šivetíc a ich najbližšieho okolia, Felicián z rodu Zachovcov (synovec päťkostolského biskupa Feliciána Zacha, ktorý dal s veľkou pravdepodobnosťou vybudovať známu rotundu v Šiveticiach). Prvýkrát sa ako Matúšov blízky familiár spomína na stretnutí v Kékeši (dnes súčasť obce Pilisszentlászló, v Maďarsku) 10. novembra 1308. V tamojšom dominikánskom kláštore sa v sprievode Matúša Čáka stretol s kardinálom Gentilisom, ktorého do Uhorska vyslala pápežská kúria, aby sa pokúsil skonsolidovať pomery v kráľovstve, samozrejme v prospech Karola Róberta. Ako sa dozvedáme z prameňov, na rokovaniach s vyslancom pápežskej kúrie a jeho spojencami sa zúčastnili aj Matúšovi najbližší ľudia, medzi nimi i Felicián Zach, Matúšov palatín. Práve poukázaním na túto konkrétnu hodnotu spojenú s reálnym a známym menom môžu učitelia zareagovať na zmienku v učebnici o hodnotároch v Matúšových službách.¹⁹ Felicián bol v tábore Matúša ešte aj v roku 1315, keď ho kráľ Karol Róbert označil za svojho nepriateľa. Naopak, spojenectvo s mocným oligarchom zrejme odmietli zemepáni rozsiahleho panstva Plešivec, ktoré na severe siahalo až po dnešnú Dobšínú. Z listiny z roku 1318 sa dozvedáme o zajatí jedného z príslušníkov rodu, Jána zo Štítnika, ktorý toto územie spoluvlastnil. Matúš Čák si istotne týmto zajatím chcel zabezpečiť poslušnosť ostatných členov rodu, vlastníacich rozsiahle územie na severovýchode Gemera. Hrozilo im totiž, že ak by sa pridali na stranu kráľa, Ján za to zaplatí životom. O tom, že išlo o bežné praktiky Matúša, ale aj ostatných oligarchov, ktorí chceli mať na

¹⁹ *Dejepis*, s. 140.

svojej strane drobnú a strednú šľachtu, svedčí viacero zachovaných prameňov z rôznych regiónov Slovenska. Z toho nami sledovaného stojí za zmienku spomenúť ešte aj Tomáša zo Sečian, nového vlastníka hradného panstva Hajnáčka, zemepána Rimavskej Soboty a územia pri hornom toku rieky Rimava. Tomáš bol od roku 1318 celých dvadsaťštyri rokov sedmohradským vojvodom. Zastával dôležité miesto na dvore kráľa Karola Róberta, ktorého priazeň si získal najmä svojou odhodlanosťou v boji proti mocným oligarchom v prvých dvoch decéniách 14. storočia.

Téma *Svetlá a tiene vrcholného a neskorého stredoveku*,²⁰ na prvý pohľad plná dejín reforiem, zahraničnej politiky kráľov, bojov s Osmanmi a zmien v postavení šľachty, skrýva v sebe mnohé dôležité fakty, ktoré poznáme práve z výskumu regionálnych dejín. V súvislosti s vojnami o neapolské dedičstvo uhorských Anjouovcov, najmä kráľa Ľudovíta I., v polovici 14. storočia, možno spomenúť účasť šľachticov (majúcich rodové sídla v mnohých lokalitách dnešného Slovenska) na týchto bojoch a tým vôbec ich vycestovanie (prvýkrát v takom rozmere) za juhozápadné hranice Uhorska. Účasť v tejto vojne nepredstavovala len boje, ale aj rokovania v dôležitých mestách s významnými talianskymi veľmocmi a páňmi, turnaje a hostiny, i účasť na bohoslužbách v bohato zdobených a architektonicky skvostných sakrálnych stavbách. Zážitok zo stretu s vyspelejšou kultúrou zanechal v mnohých z nich dojem, ktorý v rámci svojich možností pretavili následne aj do podoby svojich majetkov a rodových kostolov. Mnohí z nich si to mohli dovoliť aj vďaka kráľovským donáciám, ktoré získali od kráľa práve za úspešnú účasť na tejto vojne. V prípade regiónu Gemer môžeme spomenúť účasť na týchto bojoch Juraja a Štefana Bubekovcov z Plešivca, Jána zo Štítnika či magistra Mikuláša Kóňu, syna spomínaného Tomáša zo Sečian. V prípade Juraja Bubeka je možné spomenúť jeho rokovania s páňom Ferrary, Obizzom III. de Este v lete 1347 o jeho spojenectve s uhorským kráľom, ktoré nám písomne zaznamenal taliansky kronikár. Juraj sa následne zúčastnil aj rokovaní s pápežom, ktorý v tom čase sídlil vo francúzskom Avignone a tiež sa podieľal na bojoch, nielen v rámci tejto vojny,

²⁰ *Dejepis*, s. 142-147.

ale aj neskôr, predovšetkým v boji mesta Padova proti Benátkam v 70. rokoch 14. storočia, keď kráľ Ľudovít vyslal na podporu pána Padovy svoje vojsko. Znamky italianizmu vo viacerých kostoloch Gemera a susedného Malohontu (Plešivec, Štítnik, Kameňany, Šivetice, Kraskovo) tak majú svoje opodstatnenie a okolnosti prieniku talianskych maliarov a následného vplyvu talianskeho umenia na miestnych umelcov a tunajšie sakrálné stavby sú doložiteľné práve sledovaním životných osudov miestnych zemepánov, fundátorov stavieb a ich výmaľby.²¹

Mimoriadne bohatým obdobím na viacero možností prepojenia ústredných dejín s regionálnymi dejinami je obdobie vlády Žigmunda Luxemburského.²² Začínajú sa boje proti Osmanskej ríši, ktorej sa v nasledujúcom období zúčastnili príslušníci azda každého šľachtického rodu. Regionálne dejiny Gemera sa na chvíľu dostávajú do čela dejín Uhorského kráľovstva v spojitosti s uhorským palatínom Leustachom z Jelšavy, zemepánom mestečka Jelšava a Jelšavského hradného panstva (do ktorého v tom čase patril aj hrad Muráň a územie, patriace k nemu). Leustachovi môžeme pripísať dostavbu Jelšavského hradu v horách západne od mestečka, iniciovanie gotickej výmaľby rotundy v Šiveticiach či dnešného r. k. kostola v Chyžnom. Leustach sa zúčastňoval viacerých výprav proti Osmanom za južné hranice Uhorska, vrátane veľkej výpravy, ktorá sa skončila bitkou pri Nikopole v septembri 1396. Leustach sa dokonca stal súčasťou európskych dejín, keď viacerí európski kronikári týchto udalostí sledujú početných významných zajatcov, za ktorých Osmani pýtali drahé výkupné. Popri synovi burgundského vojvodu Jána z Nevers sa do zajatia dostal aj uhorský palatín Leustach. Doma na jeho vykúpenie zháňala financie celá rodina a blízki, no vykúpiť sa ho nepodarilo.²³

²¹ TIHÁNYIOVÁ, Monika. *Páni zo Štítnika. Putovanie kultúrnymi a hospodárskymi dejinami horného Gemera*. Rožňava : o. z. Georgius Bubek, s. 154-160.

²² *Dejepis*, s. 144.

²³ SKALSKÁ, *Jelšava*, s.183-189. Učebnica síce boje s Osmanmi za vlády Žigmunda Luxemburského nespomína, je dôležité ich pripomenúť kvôli kontextu, či už v súvislosti so zmienkou o dôležitom medzníku v dejinách Európy (dobytie Konštantínopolu), alebo následne pri zmienkach o Osmanoch za vlády posledných stredovekých uhorských panovníkov. Je dôležité objasniť žiakom genézu tohto

V súvislosti s odporom uhorskej aristokracie voči vláde kráľa Žigmunda, predovšetkým z dôvodu jeho priazne k cudzincom a rozsiahlej donačnej politike, možno spomenúť sprisahania početných uhorských šľachticov proti kráľovi a občiansku vojnu zo začiatku 15. storočia, ktorá sa odohrávala aj na viacerých miestach dnešného Slovenska. Pre región Gemera je obdobie druhej polovice 14. a prvej polovice 15. storočia obzvlášť zaujímavé, keďže tu mali svoje veľké majetkové domény viacerí ústrední predstavitelia kráľovského dvora a hlavní predstavitelia sprisahania voči kráľovi: uhorský palatín Detrik Bubek z Plešivca a jeho syn Imrich (prior Vrany) tiež krajinský sudca Frank zo Sečian. Jedným z výsledkov týchto udalostí bol sobáš kráľa Žigmunda s Barborou, dcérou dôležitého predstaviteľa uhorskej šľachty Ulricha z Celje. K Barbore mali blízko viacerí gemerskí šľachtici. Vďaka jednému z nich, Jánovi Bubekovi z Plešivca, v tom čase kráľovskému taverníkovi, strávila Barbora v roku 1416 nejaký čas aj na Gemeri, priamo v Plešivci.²⁴ Sledovanie itineráru kráľov a kráľovien je tiež vhodnou cestou ako spraviť pre žiakov dejiny zaujímavejšie.²⁵

Rovnako zaujímavým obdobím z čias vlády kráľa Žigmunda je obdobie, po tom, čo bol zvolený za nemeckého kráľa (1411). Uhorské dejiny sa stávajú súčasťou veľkých európskych dejín. Spolu so Žigmundom sa vyberajú na cesty po Európe viacerí šľachtici, vrátane tých, ktorí mali majetky v Gemeri. Dôležitým úsekom týchto ciest bol pobyt v Kostnici pri príležitosti konania sa veľkého cirkevného koncilu, majúceho vyriešiť pápežskú schizmu.²⁶ Čítaním úryvkov zo slovenského prekladu kroniky

procesu, ktorý vyústil v stredoveku bitkou pri Moháči a zásadne ovplyvnil vývoj dnešného územia Slovenska na dlhé obdobie.

²⁴ TIHÁNYIOVÁ, Monika. *Bubekovci z Plešivca. Úspechy a pády jedného rodu v politike a umení*. Rožňava : o. z. Georgius Bubek, 2017, s. 28-37.

²⁵ Napr. Rimavská Sobota hostila v roku 1387 samotného kráľa Žigmunda Luxemburského. SKALSKÁ, Monika. Rimavská Sobota. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, s. 378. Dostupné na internete: <http://www.history.sav.sk/eknihy/Martin-Stefanik-Jan-Lukacka-a-kol-Lexikon-stredovekych-miest-na-Slovensku.pdf> V roku 1390 zas hostil na svojom Jelšavskom panstve kráľovnú Máriu Leustach z Jelšavy. SKALSKÁ, *Jelšava*, s. 180.

²⁶ *Dejepis*, s. 144.

tohto koncilu od Ulricha z Richentalu majú žiaci možnosť stať sa priamymi účastníkmi koncilu popri viacerých šľachticoch známych z ich regionálnych dejín. Z Gemera sa koncilu zúčastnil napr. neskorší nitriansky biskup Ladislav zo Štítnika, Ján Baroc z Meliaty, Peter Bubek z Plešivca, Mikuláš zo Seče (dnes Rimavská Seč) či Juraj z Jelšavy.²⁷

Regionálne dejiny poskytujú tiež viaceré konkrétne príklady pre lepšie pochopenie priebehu a dôsledkov bratrického hnutia na území dnešného Slovenska v polovici 15. storočia. V roku 1455 sa dozvedáme, že Veronika, vdova po sedmohradskom vojvodovi Imrichovi z Plešivca, ktorý zahynul v boji s Osmanmi, si požičala peniaze na vykúpenie pevnosti v Jelšave obsadenej bratříkmi. Páni zo Širkoviec, ktorí sídlili na miestnom hrade, museli kvôli jeho obsadeniu bratříkmi zmeniť svoju rezidenciu. Ich dočasným domovom sa stal neďaleký hrad Hodejov. S dobýjaním gemerských hradov do kráľovských rúk sa začalo v Rožňave a následne v Drienčanoch už v roku 1452. Ján Huňady zvolil v tomto prípade kurióznym spôsobom dobytia pevnosti, ktorá bola vybudovaná z dreva, v nížinnej polohe, na brehu rieky Blh. Dozvedáme sa to priamo z kroniky Jána z Turca: „Údolie pod pevnosťou uzavrel vysokým násypom a úroveň toku rieky tečúcej údolím sa náramne zvýšila. Keď záplava prenikala už cez múry pevnosti a obrancom hrozila smrť utopením, brániaci Česi sa vzdali, odovzdali pevnosť do rúk pána gubernátora a dali sa zajať.“²⁸ S dobýjaním Drienčan sa začalo koncom apríla 1452. Pevnosť získal Huňady do svojich rúk 12. mája. Lokalita povodia Blhu sa zrejme stala pre Huňadyho vhodným východiskovým bodom ďalších výprav. Opätovne sa sem vrátil aj v júni a júli. O spôsobe dobýjania gemerských hradov z rúk bratříkov sa dozvedáme aj z listiny z roku 1460. V nej kráľ Matej Korvín odovzdal do zálohu za 12 tisíc zlatých hrad Blh s časťami jeho príslušenstiev Sebastiánovi z Rozhanoviec. Urobil tak z vďaky za jeho zásluhy v bojoch s bratříkmi, vrátane obliehania

²⁷ PAPONOVÁ, Mária – ŠMAHEL, František – DVOŘÁKOVÁ, Daniela (eds.). *Ulrich Richental Kostnická kronika*. Budmerice : Rak, 2009, s. 61-63.

²⁸ SOPKO, Július (ed.). *Kronika Jána z Turca. Johannes de Thurocz. Chronica Hungarorum 1488*. Bratislava, 2014, s. 562.

hradu Blh a jeho vykúpenia na vlastné náklady. Azda najdlhšie bol v Gemeri vydobýjaný z rúk bratříkov hrad Širkovce, pričom o dôležitosť jeho dobytia svedčí aj osobná prítomnosť kráľa Mateja Korvína pod týmto hradom počas celého septembra roku 1460. O rok neskôr vydal kráľ nariadenie aj o dobytí hradu Muráň, ktorý bol stále obsadený bratříkmi. Taktika, ktorá bola zvolená kráľom na dobytie tohto vysoko položeného hradu, nebola v prípade bojov s bratříkmi dovtedy veľmi zaužívaná. Štefan Zápoľský mal pre účinné dobytie hradu vystavať na vhodnom mieste pevnosť či opevnený hrádok (*castellum*), z ktorého mal následne podniknúť útoky na Muráň.²⁹

Cez regionálne dejiny a osoby s nimi spojené vieme preniknúť aj do zahraničnej politiky kráľa Mateja Korvína. Na príbehu Gašpara z Janoviec, jedného z viacerých zemepánov Rimavských Janoviec, môžeme sledovať vojenskú výpravu proti českým heretikom a prívržencom utrakvizmu (prijímania pod obojím), zorganizovanú kráľom Matejom Korvínom. Reagoval tak na výzvu pápeža Pavla II. prevziať moc v Čechách a zosadiť tamojšieho kráľa Juraja z Podebrad, zástancu utrakvizmu, z českého trónu. Boje Mateja Korvína proti svojmu niekdajšiemu svokrovi sa začali v roku 1468, pričom jedným z ich výsledkov bola aj voľba Mateja českými katolíckymi stavmi v máji 1469 za českého kráľa, spomínaná aj v učebnici.³⁰ V týchto bojoch sa vyznamenal známy Matejov Čierny pluk, prvá pravidelná a stála uhorská armáda vôbec, ktorej súčasťou bol aj Gašpar z Janoviec. Za svoje služby, vojenské zásluhy a osobitne za zajatie syna Juraja Podebradského, Viktorína, počas bitky pri meste Veselí nad Moravou, dostal od kráľa viaceré majetky v Novohradskej, Hevešskej a Sabolčskej župe. O tieto sa mal deliť spolu s Ladislavom Madácsim, s pomocou ktorého mal zajať

²⁹ SKALSKÁ, *Jelšava*, s. 250-251. V prípade hradu Muráň, jediného zo všetkých stredovekých gemerských hradov, sa zachovalo výtvarné zachytenie jeho neskorostredovekej podoby. Veduta nám dokladá, že už na sklonku stredoveku bol zastavaný celý hradný vrch, čím Muráň môžeme zaradiť v tom čase k najväčším hornouhorským hradom. BÓNA, Martin – TIHÁNYIOVÁ, Monika. Najstaršie vyobrazenie hradu Muráň In *Pamiatky a múzeá* 64, 2015, č. 2, s. 2-8.

³⁰ *Dejepis*, s. 146.

Viktorína a predviesť ho priamo pred kráľa.³¹ Na tomto príklade vidíme, že hoci sa uvedené udalosti, tak závažné pre ďalší vývoj nielen na našom území, ale aj v Čechách, odohrali za hranicami Uhorska a dnešného Slovenska, vieme ich žiakom sprostredkovať aj cez miestne a regionálne dejiny, ktorých páni z Janoviec boli súčasťou už od 13. storočia.

Priestor pre využitie regionálnych dejín poskytuje aj boj Uhorska s rozpínajúcou sa Osmanskou ríšou. Do boja s Osmanmi sa od konca 14. storočia až po bitku pri Moháči vypravili mnohí muži, pričom najviac vieme o tých, ktorí pochádzali zo šľachtického stavu. V genealógiách azda každého stredovekého šľachtického rodu, ktorý mal svoje rodové majetky na území dnešného Slovenska, nepochybne nájdeme viacero príkladov účasti na bojoch s Osmanmi a najmä úmrtia v dôsledku týchto bojov. Záver stredoveku patrí dôležitému medzníku, bitke pri Moháči. Jej dôsledky sa odrazili nielen na celouhorskom vývoji, ale v každom jednom regióne. Do raného novoveku vstupujeme v učebnici aj so zmienkou o tom, že z bitky sa okrem kráľa nevrátili aj mnohí cirkevní predstavitelia a šľachtici.³² V tejto súvislosti vieme žiakom priblížiť príklady z regionálnych dejín, v našom prípade príbeh zemepána hradného panstva Hajnáčka, Antona z Pavloviec. Okrem kontextu s bitkou pri Moháči, v ktorej Anton zahynul, vieme cez neho zachytiť aj snahu stredovekých ľudí uchovávať historickú pamäť. Anton totiž tri dni pred samotnou bitkou poveril svojho familiára nech odnesie a zabezpečí ochranu a uchovanie rodového archívu pánov z Pavloviec. Nariadil mu odnieť truhlice s listinami do najvyššej veže hradu Hajnáčka.³³

³¹ TIHÁNYIOVÁ, Monika. Rimavské Janovce v období stredoveku. In BOTOŠ, Alexander (zost.) *Rimavské Janovce. Kapitoly z dejín obce*. Rimavské Janovce, 2023, s. 79.

³² *Dejepis*, s. 221.

³³ TIHÁNYIOVÁ, *Podoby života*, s. 220.

Ukážky práce s písomným a obrazovým prameňom s tematickým zameraním na stredovekú banskú činnosť

1. Prvá písomná zmienka o využívaní hámrov v spracovaní železa v Uhorsku

My magister Ján, syn Pavla, šľachtic z Veľkej Idy, na základe udelenia hodnosti pánom kráľom Ľudovítom župan Gemerskej provincie a štyria slúžni odtiaľ, dávame na pamäť, že sa pred nás osobne dostavili Mikuláš, syn Benedikta, služobník a zástupca magistra Jána, syna Benedikta, šľachtica zo Štítnika, s poverovacími listinami ctihodnej Kapituly svätého Martina zo Spiša z jednej strany a z druhej strany Mikuláš, syn Polana z Jelšavy. Mikuláš, syn Benedikta, sa na základe poverovacej listiny zaviazal za svojho pána magistra Jána takým spôsobom, že ak by (ten) v najbližší nastávajúci pondelok po sviatku svätého Jakuba apoštola nevyplatil spomínanému Mikulášovi, synovi Polana, 24 hrivien grošov alebo denárov, vtedy v tom termíne namiesto spomínaných hrivien je povinný dať do zálohu spomínanému Mikulášovi, synovi Polana, celú svoju majetkovú časť v Štítniku so všetkými úžitkami a náležitosťami, totiž všetkými potrebami a remeselnými domami, ktoré Ľudovo nazývajú hámor, a ostatnými (dielami), ktorými bol disponoval, až pokiaľ ich nebude môcť a nebude vstave odkúpiť späť. Ak to (neurobí), bude musieť spomínaný magister Ján zaplatiť dvojnásobok spomínaných hrivien denárov a svoju majetkovú časť zálohovanú spomínanému Mikulášovi od všetkých svojich bratov a príbuzných uchová v pokoji. Okrem toho, ak by často spomínaný magister Ján alebo jeho zákonný zástupca všetko spomínané nepotvrdil a nestvrdil Mikulášovi, synovi Polana, v najbližší nastávajúci piatok pred sviatkom Narodenia Jána Krstiteľa, rovnako by sa musel podrobiť pokute a zaplatiť spomínané hrivny tomuto Mikulášovi, synovi Polana. Dané v dedine Gemer, v pondelok pred sviatkom Božieho Tela toho istého roku 1344.³⁴

³⁴ Slovenský preklad listiny je dostupný v edícii prameňov *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV. Pod vládou anjouovských kráľov*. SEDLÁK, Vincent (ed.), Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, s. 141.

Práca žiakov s prameňom (analýza písomného prameňa): :

1. O aký druh písomného prameňa ide?
2. Kto a kde vydal príslušný prameň?
3. Komu bol príslušný prameň určený?
4. Vymenujte osoby, ktoré sa v prameni spomínajú a priradte im pozície, v akých vystupujú.
5. Vymenujte lokality, ktoré sa v prameni spomínajú a určte ich úlohu. Vyhľadajte uvedené lokality na mape.
6. Stretávame sa v prameni s nejakými historickými pojmi? Sú niektoré pre vás neznáme? Vyhľadajte ich význam.
7. Zistite z uvedeného prameňa, podľa čoho sa stredovekí ľudia orientovali v kalendári.
8. O čom prameň vypovedá? Nájdite jadro prameňa, ktoré odkrýva jeho podstatu.
9. Vedeli by ste demonštrovať situáciu uvedenú v prameni - poskytovateľ pôžičky a dlžník - na čom všetkom sa dohodli v súvislosti s vrátením pôžičky?
10. Čo z uvedeného prameňa dopĺňa vaše poznanie o stredovekých regionálnych dejinách a o stredovekých dejinách baníctva a miest?
11. Vedeli by ste na základe tohto prameňa opísať jednu z podôb života stredovekých mešťanov a príslušníkov nižšej a strednej šľachty?
12. Dozvedáme sa z prameňa o funkcii hámrov? Čo myslíte, na čo slúžili? Skúste si pomôcť etymológiou tohto slova. Ktoré nemecké (ale i anglické) slovo vám evokuje?

Pomôcka pre učiteľa pri usmerňovaní práce žiakov

Pred tým, než začne učiteľ pracovať s týmto prameňom so žiakmi, mal by sám vedieť, že ide o listinu - úradný dokument vydaný v sídle Gemerskej župy priamo gemerským županom (Ján, syn Pavla, šľachtic z Veľkej Idy). Ján vykonával túto hodnosť z poverenia kráľa Ľudovíta I. Učiteľ tak so žiakmi aj za pomoci prameňov odkrýva územnosprávne členenie Uhorska a vzťah jednotlivých žúp a ich vedenia k príslušnému panovníkovi. Z prameňa sa tiež dozvedajú o tom, že šľachtici mali zväčša svojich zástupcov, ktorí ich zastupovali na súdoch. Okrem toho ďalšia skupina týchto služobníkov spravovala ich majetky, boli kastelánmi ich hradov, provizormi kúrií, úradníkmi v ich mestečkách. Väčšinou išlo o

príslušníkovich familiarity, a teda skupiny šľachtických služobníkov, pochádzajúcich z drobnej šľachty (v tomto prípade ide o Mikuláša, syna Benedikta, ktorý pôsobil v službách zemepána Štítника, Jána, syna Benedikta). Cez príslušný prameň sa takisto dozvedáme, kto všetko mal v stredovekom Uhorsku oprávnenie vydávať hodnoverné listiny, teda dokumenty opatrené všeobecne platnou pečaťou. Popri kráľovi a jednotlivých hodnostároch kráľovského dvora túto kompetenciu mali ešte aj župani a hodnoverné miesta (v tomto prípade Kapitula sv. Martina v Spišskej Kapitule). Keďže vieme, že v uvedenom období bol zemepánom Jelšavy šľachtický rod Ratoldovcov, konkrétne Peter (otec spomínaného Leustacha z Jelšavy), v listine spomínaný Mikuláš, syn Polana, bol potom nepochybne mešťanom Jelšavy. Keďže sa dozvedáme, že tomuto Mikulášovi bol dlžný šľachtic zo Štítника (zemepán mestečka, majúce svoje mestské výsady už od roku 1328, mestečko bolo rozdelené medzi viacerých súrodencov, Ján bol jedným z nich), je zrejmé, že Mikuláš patril k zámožnejším jelšavským mešťanom (mestské výsady Jelšavy sa nezachovali, vykazuje však už od začiatku 14. storočia mnohé známky mestskosti, vrátane zmienok o mešťanoch).

Mikulášovo postavenie v spoločnosti je nepochybne aj dôsledkom výsad, ktoré ako mešťan Jelšavy užíval. Príslušný prameň nám nielenže ukazuje existenciu iných než kráľovských miest, a teda aj zemepanských miest známych ako mestečká, ale nám odkrýva tiež realitu väčšiny takýchto mestečiek, ktoré boli rozdelené na viacero majetkových podielov (Ján sa zaväzuje v prípade nesplnenia finančného záväzku odovzdať Mikulášovi celú svoju majetkovú časť v Štítniku so všetkými úžitkami a náležitosťami). Okrem toho v priamom prenose pozorujeme bežnú súčasť každodenného života stredovekých šľachticov a mešťanov, a to sú pôžičky, zálohovania a súdne vymáhania požičaného. Žiaci majú možnosť vo veľkom stretnúť sa s politikou zálohovania počas vlády kráľa Žigmunda Luxemburského (v učebnici sa stretávajú s tzv. spišským zálohom).³⁵ Podstatou tejto politiky bol zisk finančného obnosu, za ktorý príslušný žiadateľ dal do obdobia, kým sumu nevráti, do

³⁵ *Dejepis*, s. 248.

zálohu nejaký, najčastejšie nehnuteľný majetok. V našom prípade sledujeme dohodnutie termínu, keď sa požičaná suma má vrátiť, avšak myslí sa aj na možné nedodržanie tejto dohody. V tom prípade sa mal odovzdať príslušný nehnuteľný majetok, a to do doby, kým Ján nevráti Mikulášovi to, čo mu požičal (24 hrivien grošov alebo denárov). Nasleduje najdôležitejšia a najvýznamnejšia zmienka, a to o príslušenstvách daného majetkového podielu v Štítniku, ktoré tvoria remeselné domy, ľudovo nazývané hámor. Sme v roku 1344 a v uhorskom písomnom materiáli sa prvýkrát stretávame s touto technológiou známou neskôr svojim masívnym používaním a technologicky modernejším prevedením. S touto efektívnou technológiou spracovania železnej rudy sa stretávame od 13. storočia v oblasti dnešného Nemecka a postupne aj Poľska. K jej uplatneniu bol potrebný dostatok nerastných surovín. Páni zo Štítnika poznali možnosti svojho panstva, bohatého na vody a lesy, a najmä železo a meď. Preto po získaní informácií o úspešnom spracovaní železa v hámroch, ktoré pomáhali šetriť pracovnú silu a produkovali niekoľkonásobne vyšší počet železných polotovarov, neváhali vybudovať tieto stavby aj pri svojich vodných tokoch. Tie prvé vznikli severne od Štítnika na rieke Štítnik. Silný tok rieky poháňal vodné koleso, ktoré dávalo do pohybu dúchadlá a kladivá. Takto mohli byť neustále v činnosti železotaviace pece i kladivá, ktorými sa kul z pece vybratý kus železa na polotovar. Vodné koleso malo vo svojej osi drevený hriadeľ, zhotovený z kmeňa hrubšieho stromu, ktorý viedol do dielne, pričom po jeho obvode boli drevené, neskôr železné palce, ktoré pohybom vyvolaným točiacim sa kolesom poháňaným tečúcou vodou stláčali masívnu násadu kladiva. V samotných počiatkoch využívania vodnej energie na pohon kladív a dúchadiel pri tavení a spracovávaní železa boli tieto zariadenia voľne umiestnené na brehoch riek. Až postupne boli zastrešené, hlavne z dôvodu ochrany pred zmenami počasia, ako aj kvôli bezpečnému uskladneniu vyrobených výrobkov. Po roku 1344 sú aj naďalej zmienky o hámroch spojené s regiónom Gemera. Koncom 14. storočia sa pripájajú aj zmienky zo spišského a turnianskeho regiónu.³⁶

³⁶ TIHÁNYIOVÁ, *Páni zo Štítnika*, s. 108-111.

2. Tabuľový obraz sv. Anna Samotretia z roku 1513 (olejomalba známa aj ako rožňavská Metercia), Rožňava, Kostol Nanebovzatia Panny Márie

Analýza kompozície obrazu

Práca s týmto obrazovým prameňom je vhodná pri záverečnom opakovaní celého tematického celku *Kráľovstvo sv. Štefana*. Táto tabuľová malba patrí nielen k umeleckým skvostom Gemera, ale je radená aj medzi významné a unikátne neskorogotické pamiatky v rámci celej strednej Európy. Umelecké spracovanie danej témy výrazne kontrastuje s vtedajšou maliarskou produkciou na našom území a predznamenáva nástup renesancie. Okrem dejín kultúry a výtvarného umenia sa v téme obrazu stretávajú aj viaceré ďalšie problémy, preberané v danom tematickom celku: politické dejiny (v období stredoveku patrila Rožňava ostrihomskému arcibiskupovi, v čase vzniku obrazu bol zemepánom Rožňavy arcibiskup Tomáš Bakóc, dôležitá postava neskorostredovekých dejín Uhorska, žiaci si ho môžu spojiť s organizovaním križiackej výpravy proti Osmanom, ktorá sa nakoniec premenila na prvé sedliacke povstanie v Uhorsku, známe ako Dóžovo povstanie; cez pohľad sv. Anny, ktorá sa díva do neznáma, akoby do budúcnosti,

môžu žiaci rozmyšľať nad ďalším osudom Uhorska a Slovenska, prinajmenej v 16. storočí), dejiny stredovekých miest (obraz bol namaľovaný v roku 1513 a inštalovaný vo farskom kostole v Rožňave, ktorá sa ako mesto v prameňoch spomína už od začiatku 14. storočia, mestské výsady sa nezachovali, od roku 1487 patrila do Zväzu siedmich banských miest na čele s Gelnicou, poznáme mená viacerých richtárov, činnosť mestskej rady a prisázných; medzi mešťanmi sa nachádzali mnohí ľudia nemeckého pôvodu; na stredoveký pôvod mesta dodnes poukazuje jeho topografia - štvorcové námestie, po obvode zastavané s veľkým farským kostolom ležiacim severozápadne od námestia), hospodárske dejiny (Rožňava patrila v období stredoveku k významným banským mestám, zmienky o baniach v okolí mesta, v ktorých sa ťažilo zlato, striebro, železo a meď sa v prameňoch spomínajú už od konca 13. storočia; samotný obraz poskytuje unikátny pohľad na banskú činnosť neskorého stredoveku), sociálne dejiny (na obraze nachádzame zobrazené rôzne vrstvy obyvateľstva - baníkov a banských pracovníkov, popri nich žili a pôsobili v meste mnohí obchodníci, remeselníci - krajčíri, obuvníci, kováči, kožušníci, zlatníci), cirkevné dejiny (mesto patrilo počas celého stredoveku Ostrihomskému arcibiskupstvu, s dejinami mesta sú tak spojení všetci stredovekí ostrihomskí arcibiskupi, ktorí neraz mesto aj navštívili; nepochybne aj táto skutočnosť zohrala svoju úlohu pri vytvorení Rožňavského biskupstva za vlády Márie Terézie).³⁷

Predtým, než učiteľ začne pracovať so žiakmi s obrazovým prameňom, mal by poznať základné fakty o danom diele.³⁸ Obraz dnes visí na severnej stene presbytéria v Kostole Nanebovzatia Panny

³⁷ K stredovekým dejinám Rožňavy poz. SKALSKÁ, Rožňava, s. ...

³⁸ Viac o ňom poz. text na stránke o. z. Gotická cesta: KUŠNIEROVÁ, Edita. Rožňavská Metercia - významná pamiatka stredovekého výtvarného umenia. <https://gotickacesta.sk/roznavska-metercia-vyznamna-pamiatka-stredovekeho-vytvarneho-umenia/> O význame tohto diela

poz. tiež Kol. autorov. *Rožňavská Metercia*. Rožňava : Banické múzeum v Rožňave, 2001, 13 s. Tam aj farebná a kvalitnejšia tlač detailov obrazu, ako aj odborné dešifrovanie jednotlivých výjavov , z ktorého sme pri opise obrazu vychádzali aj my.

Márie v Rožňave, pôvodne sa nachádzal v bočnej Kaplnke sv. Anny.³⁹ Jeho repliku možno nájsť v Baníckom múzeu v Rožňave. Obraz tvoril pravdepodobne strednú tabuľu už nezachovaného menšieho oltára. Autor obrazu je neznámy, v literatúre sa predpokladá jeho domáci, nemecký či taliansky pôvod. Vznik obrazu spadá do obdobia, keď bola ukončená veľká obnova kostola. Realizovala sa už od konca 15. storočia a vyžiadali si ju nepokoje spojené s bojmi prebiehajúcimi v kráľovstve od 40. rokov 15. storočia.

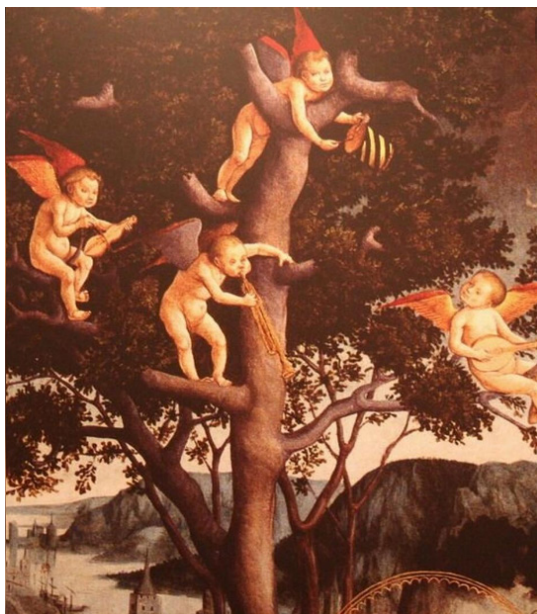
Kompozícia obrazu má viacero rovín: hlavnou témou je sv. Anna (známa aj ako patrónka baníkov) s dcérou Máriou a vnukom Ježiškom, ktorí oddychujú v letnej prírode, sediac na doskovej ohrade kvetinovej záhradky, s vyhrávajúcimi anjelmi nad nimi v korune stromu. Za nimi nám obraz poskytuje výhľad do hornatej a skalnatej krajiny, pričom ľavý okraj tejto krajiny tvorí rieka, most a hradné veže. V hornatej a skalnatej krajine máme možnosť pozorovať pri práci baníkov, hutníkov a ďalších banských pracovníkov, ktorých si vyžadovala čulá banská činnosť v oblasti bohatej na nerastné suroviny. V zobrazenej skalnatej krajine bolo odborníkmi rozpoznané západné úbočie pohoria Rozgangu, ktoré sa rozprestiera na severovýchod od mesta. Dodnes sú tu viditeľné stopy dolovania, na hrebeni a na svahoch. V ľavej zadnej časti obrazu je zas možné rozoznať Plešiveckú planinu. Široká rieka s veľkými loďami, mostom a hradnými vežami sú výtvorom fantázie umelca.

Už samotné prepojenie života na zemi s tým nadpozemským odráža charakter stredoveku, keď cirkev a cez ňu Boh, Panna Mária, Ježiš Kristus a celá skupina svätcov, tvorili každodennú súčasť života z dôvodu zabezpečenia si ochrany počas života a najmä zabezpečenia si spásu duše po smrti. Na obraze tiež vidíme holubicu, ktorá symbolizuje Ducha svätého, ako aj Boha Otca uprostred hornej časti maľby v podobe polpostavy starého muža.

Zameranie sa na detaily obrazu nám prináša v prvom rade mnohé poznatky o stredovekej banskej činnosti a o spracovaní vyťaženej rudy. Zároveň máme v popredí dve ženy odeté do svetských

³⁹ Do kostola je možné nahliadnuť aj cez virtuálnu prehliadku <https://www.slovakiana.sk/virtualne-vystavy/20769/prehliadka>

šiat, v tom čase bežne nosených najmä uhorskými šľachtickými ženami. Na hlave Panny Márie máme možnosť vidieť zlatú korunu zdobenú ornamentálnymi cípmi a najmä vrcholovým krížikom, ktorý je zahnutý rovnako, ako na uhorskej kráľovskej korune. Ide nepochybne odkaz na postavenie Panny Márie v dejinách Uhorska ako jeho najvyššej patrónky už od čias kráľa Štefana.⁴⁰ Okrem toho Panne Márii bol zasvätený aj rožňavský farský kostol. Cez štyroch anjelov zas máme možnosť pozorovať zobrazenie dobových hudobných nástrojov - lutnu, fanfáru, husle a bubon.

Ak má učiteľ k dispozícii kvalitné detaily tejto maľby, vie sa ľahšie zamerať na jednotlivé výjavy z banskej ťažby a spracovania rudy, minimálne do takej miery, aby to bolo prínosné pre výučbu dejepisu a príslušného tematického celku. Spolu so žiakmi by mohli analyzovať jednotlivé práce, spojené s banskou činnosťou

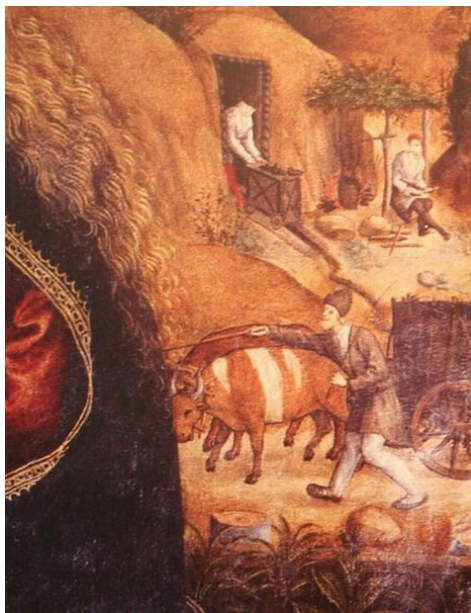
⁴⁰ Podobu uhorskej kráľovskej koruny majú možnosť žiaci vidieť aj v učebnici. *Dejepis*, s. 224.

a rozpoznať za zdôrazňovaním baníctva v našich stredovekých dejinách nielen jeho výsledky, známe ďaleko za hranicami Uhorska, ale aj jeho samotný, veľmi namáhavý priebeh. Na detailoch obrazu môžu žiaci nájsť napr. rumpál - zastrešený drevený stojan nad prieskumnou šachtičkou s valcom s veľkou kľukou, ovládanou banským pracovníkom - vrátkarom. Na kľuke bolo pripevnené lano alebo reťaz s okovom na konci. Systém slúžil na vytiahnutie vody zo šachty alebo na vytiahnutie vyťaženej rudy (vidíme ho na obr. č. 3 v pravo hore). Žiaci tiež môžu hľadať na obrázku aj väčšiu drevenú stavbu. Pôvodne zrejme prieskumná šachtička s rumpálom, po zistení dostatku rudy bola na jej mieste vybudovaná veľká ťažná šachta (zvislá banská chodba) spolu s drevenou strojovňou gápľa. Z obidvoch drevených stavieb však vidieť len ich kostrovitú nosnú konštrukciu, čo zrejme svedčí o stavebne nedokončenom objekte. Vidíme v ňom pracovať pohoničov s koňmi. Vyťažенú rudu už nevyťahoval vrátkar, ale konská sila. Keď spodná, plná nádoba vyšla hore a horná, prázdna sa dostala dolu, bolo treba kone prepriahnuť na druhú stranu vodidiel, aby sa dosiahol opačný smer otáčania. Medzitým pohoniči naplnili spodnú a vyprázdнили vrchnú nádobu (kožené vrece). Najbohatšiu prebratú časť vyťaženej rudy, rýdze striebro a rýdzu meď, posielali hore baníci, ktorí rudu dobýjali s jednostranným čakanom v jednej ruke a horiacou fakľou v druhej. Toto dobývanie autor maľby demonštroval na tenkej a strmej žile, a to pohľadom cez jej krídlo vychádzajúce na povrch. Ruda menšej kvality sa zhadzovala postupne z vyššieho na nižší zostupok až na úroveň štólne, kde ju naložili do banských vozíkov a dopravili na povrch. Na priebeh tejto práce dozeral hutman - dozorca (stojí vpravo od veže). Sledoval a usmerňoval činnosť aj ostatných povrchových robotníkov. Odborný dozor nad celou prácou mal banský merač, ktorého je možné vidieť ako zhotovuje mapu na najvyššom mieste pahorkatiny. Napravo od neho stoja traja banskí tesári. Prvý sprava spúšťa na okraji zrázu olovnicu, ďalší, stojaci vľavo s vystretou rukou, predstavuje porovnávaciu jednotku pre meranie výšok. Prostredný navíja nejakú pomôcku na meranie dĺžok.

Žiaci majú možnosť vidieť na obraze aj dopravné zariadenia, ktoré uľahčovali prácu baníkov, napr. spomínaný tzv. nemecký banský vozík s okovanou korbou a plnými drevenými kolesami naplnený kusovou rudou, ktorý pred sebou tlačí zo štólne vychádzajúci baník. Maliar zachytil tiež furmana v dedinskom odev (má oblečené nohavice z ovčej vlny známe ako chološne, kabát z hrubého súkna známy ako kabanica, na nohách má krpce a na hlave baranicu) s volským záprahom, ktorý už čakal na vyťaženú rudu, aby ju mohol odviezť na ďalšie spracovanie (na voze z pleteného prútia). Žiakov tiež môžeme upozorniť na mladého muža s červenou pokrývkou hlavy, sediaceho vpravo od ústia štólne, ktorý zárezmi do drevenej palice (tzv. rovášmi) eviduje počet vyvezených vozíkov a tiež fúry odvezené furmanom. Medzitým varil aj obed baníkom alebo zohrieval vodu, čo naznačuje horiace ohnisko vľavo od neho. Tak ako rozoznávame odev dedinského furmana, dokážeme rozpoznať aj odev jednotlivých banských pracovníkov. Najčastejšie majú oblečené červené nohavice, bielu blúzu, zelenú pokrývku hlavy, čižmy s vysokou sárou a koženú zásteru. Osoby z radov dozorcov majú na sebe aj zdobený zelený kabát. Na osobitnú funkciu niektorých zobrazených postáva poukazuje aj červená čiapka. Najhonosnejšie je zobrazený banský majster na koni,

ktorý má na sebe žltý plášť a pod ním červené oblečenie. Analýza oblečenia pomáha rozoznávať vzťah jednotlivých osôb k celému banskému závodu. Najjednoduchšie oblečenie mali baníci, z dôvodu jeho funkčnosti, prispôsobenej podmienkam ich práce v letnom období.

Dvojsmernú odťažbu (vyťahovanie hore a hádzanie dole) potvrdzuje aj konský povoz prevážajúci rudu, ktorý je vidieť medzi hlavami dvoch hlavných postáv obrazu. V tomto prípade išlo o prevoz v ložnom priestore, zhotovenom už nie z pleteného prútia, ale z vydlabaného kmeňa stromu. Na základe toho možno usudzovať, že voz slúžil na prepravu cenného, ale drobného materiálu s veľkou hmotnosťou. Napokon aj smer jeho trasy boli iný ako smer volského povozu. Smeroval priamo k hute, v ľavej časti obrazu. Huta pozostávala z dvoch taviacich pecí, zastrešených valbovou strechou pokrytou škridlami. Vedľa pecí sa točí vodné koleso s vrchným prívodom vody. Odtiekajúca voda je odvádzaná kanálom. V hute pozorujeme pri práci dvoch tavičov. Prvý vpravo,

ktorý je asi hutmajstrom, drží v rukách železný hák na dlhej násade, ktorý prikladá nad žeravý kov v priehlbine pred odpichnutou pecou. Druhý pomocou škrabky naberá do dreveného koryta z hromádky rudnej zmesi. Kôpka dreveného uhlia s prúteným košom a hrabľami za hutmajstrom, ako i odpichovacia tyč, drevené vedro, fúrik a brezová metla dopĺňajú naše poznanie o pomôckach potrebných pre tavbu vyťaženej rudy. V skutočnosti ide len o časť taviacej huty, keďže v danom období kompletná huta pozostávala obvykle zo štyroch, šiestich, prípadne aj viacerých taviacich pecí, pribudovaných k hlavnému kamennému alebo tehlovému murivu. Na druhej strane hlavného muriva boli dúchadlá, ktoré boli poháňané vodným kolesom.

Námet práce s tabuľovým obrazom Rožňavská Metercia

1. Učiteľ môže začať prácu s obrazom jeho celkovým premietnutím a zisťovaním všetkého, čo v žiakoch obraz evokuje (od doby jeho vzniku, motívov vzniku, zobrazených námetov, vzťah k regiónu, z ktorého pochádzajú)

2. Následne učiteľ oboznámi žiakov o základných faktoch o tomto obraze, pričom nabáda žiakov spomenúť si na význam baníctva v stredovekých dejinách Slovenska, na úlohu geografických a prírodných podmienok pre úspešné baníctvo, na ďalšie banské revíry a banské mestá na Slovensku, na banskú reformu Karola Róberta, na úlohu zemepána pri ťažbe a spracovaní nerastných surovín, na zemepána Rožňavy v čase vzniku obrazu a na jeho miesto v dejinách Uhorska, na príčiny baníckeho povstania krátko pred Moháčom v Banskej Bystrici).
3. Učiteľ prechádza k detailom obrazu a vymenúva niektoré osoby a skupiny osôb, ktoré sú na ňom zobrazené. Nabáda žiakov na vyhľadanie osôb, ktoré spomenul (okrem ústredných postáv im môže zadať úlohu nájsť povrchových pracovníkov a baníkov priamo v šachtách, môžu hľadať vrátkara, gápel s koňmi a pohoničmi, dozorcú, furmana, banského merača a jeho pomocníkov...).
4. Návrh zadávaných otázok:
 - Sledovaním detailov obrazu vyhľadajte miesta, ktoré demonštrujú vývoz vyťaženej rudy na zemský povrch a jej odvoz na ďalšie spracovanie.
 - Nájdite a opíšte miesto, kde sa spracovávala vyťažaná ruda.
 - Čo si myslíte, k čomu potrebovali baníci v minulosti svojich duchovných patrónov?
 - Na čo všetko, okrem varenia, mohol baníkom slúžiť oheň v blízkosti ústia šacht, z ktorých vyfárali? Aký jedálny lístok by ste pripravili svojim banským kolegom počas ich obednej prestávky?
 - Čím a prečo sa odlišoval odev dedinského furmana s volským záprahom od odevu baníkov a banských pracovníkov?
 - Na základe uvedeného obrazu opíšte priebeh banskej ťažby a spracovania vyťaženej rudy v období neskorého stredoveku.

Záver

Význam využitia regionálnych dejín vo výučbe dejepisu je dlhodobo známy. Uvedený výpočet jednotlivých momentov,

kde a čo z regionálnych dejín spomenúť, má byť námetom ako sa s regionálnymi dejinami dá vo výučbe pracovať. Prepojenie národných a všeobecných dejín s príslušným regiónom, mestom či dedinou, v akejkoľvek podobe a intenzite, predpokladá u žiakov vzbudenie záujmu o históriu. Ďalšou rovinou tejto metódy by mohli byť momenty vo výučbe, kde by učiteľ poukázal na priebeh konkrétnych udalostí najprv v regióne či v širšej oblasti a žiaci by následne dedukovali priebeh v rámci celého územia Slovenska či Uhorska. Práca s konkrétnym regionálnym prameňom, cez ktorý dokážu žiaci zachytiť aj poznatky z národných a všeobecných dejín má nepochybne na hodine dejepisu potenciál efektívneho využitia. Žiaci sa cez zapojenie regionálnych dejín do vyučovania nenaučia len fakty, ale na konkrétnych príkladoch v miestach, ktoré poznajú a ku ktorým majú aspoň geograficky bližšie, pochopia priebeh a dôsledky daných skutočností. Uvedený prístup k využitiu regionálnych dejín si samozrejme vyžaduje patričnú pripravenosť učiteľa. Práve obtiažnosť pri získavaní príslušných a najmä hodnoverných informácií a toho, ako s nimi vôbec pracovať, vrátane vyhľadania konkrétnych prameňov a metodiky práce s nimi, stoja najčastejšie za absenciou využívania regionálnych dejín vo výučbe. Najmä kvôli tomu sa cieľom predloženého príspevku stala ponuka vybraných informácií a prameňov z regionálnych dejín aj usmernenie a metodika práce s uvedenými faktami.

Bibliografia

ALBERTY, Július. Niekoľko zamyslení nad regionálnou históriou. In *Regionálna história vo výučbe dejepisu*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 1995, s. 31-36. <https://doi.org/10.1111/an.1995.36.8.31>

ALBERTY, Július. Regionálna história nie je iba historiografia (so zreteľom na stredné Slovensko). In *Regionálne dejiny a dejiny regiónov*. Prešov : Universum, 2004, s. 93-108.

BADA, Michal – BOCKOVÁ, Anna – KRASNOVSKÝ, Branislav – LUKAČKA, Ján – TONKOVÁ, Mária. *Dejepis pre 1. ročník gymnázií a stredných škôl*. Bratislava : SPN – Mladé letá, s. r. o., 2019 (Tretie vydanie).

BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš. Regionální dějiny. Stav, problémy a výhledy. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Historica*, roč. 29, 2000, s. 21-38.

BÓNA, Martin – Tihányiová, Monika. Najstaršie vyobrazenie hradu Muráň In *Pamiatky a múzeá* 64, 2015, č. 2, s. 2 - 8.

DANIŠ, Miroslav – KRATOCHVÍL, Viliam. *Dejepis 5. Pátrame po minulosti*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2012.

Inovovaný štátny vzdelávací program, dostupné online: https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/dejepis_nsv_2014.pdf

Kol. autorov. *Rožňavská Metercia*. Rožňava : Banické múzeum v Rožňave, 2001.

KUŠNIEROVÁ, Edita. Rožňavská Metercia - významná pamiatka stredovekého výtvarného umenia. Online: <https://gotickacesta.sk/roznavska-metercia-vyznamna-pamiatka-stredovekeho-vytvarneho-umenia/>

MÚCSKA, Vincent. *Kronika anonymného notára kráľa Bela*. Budmerice : Rak, 2000.

NOVOTNÝ, Pavel. Regionální dějiny a jejich postavení ve výuce. In KNECHT, Petr (ed.). *Výzkum aktuálních problémů pedagogiky a oborových didaktik*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2006, s. 116-121.

PAPSONOVÁ, Mária – ŠMAHEL, František – DVOŘÁKOVÁ, Daniela (eds.). *Ulrich Richental Kostnická kronika*. Budmerice : Rak, 2009.

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV. Pod vládou anjouovských kráľov. SEDLÁK, Vincent (ed.), Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002.

SOPKO, Július (ed.). *Kronika Jána z Turca. Johannes de Thurocz. Chronica Hungarorum 1488*. Bratislava, 2014.

SKALSKÁ, Monika. *Jelšava a Jelšavské panstvo v stredoveku. K osídleniu severného Gemera*. Martin : Matica slovenská, 2009.

SKALSKÁ, Monika. Formovanie farskej siete v Gemerskej župe v stredoveku. In RÁBIK, Vladimír a kol. *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, Trnava : Katedra histórie a Inštitút pre výskum prameňov k slovenským dejinám FF TU v Trnave, 2010, s. 216-229.

SKALSKÁ, Monika. Počiatky výsadných miest a mestečiek v Gemi. LUKAČKA, Ján – ŠTEFÁNIK, Martin a kol. *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 265-274. Dostupné na internete: <http://forumhistoriae.sk/sites/default/files/lukacka-stefanik1.pdf>

SKALSKÁ, Monika. Rimavská Sobota. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, s. 378. Dostupné na internete: <http://www.history.sav.sk/eknihy/Martin-Stefanik-Jan-Lukacka-a-kol-Lexikon-stredovekych-miest-na-Slovensku.pdf>

SVOBODA, Lubomír. *Regionální dějiny ve vyučování dějepisu*. České Budějovice : SPN, 1986.

TIHÁNYIOVÁ, Monika. Podoby života na stredovekých hradoch Gemerskej župy. In DVOŘÁKOVÁ, Daniela a kol. *Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť*. Bratislava : Veda, 2017, s. 211-224.

TIHÁNYIOVÁ, Monika. *Páni zo Štítnika. Putovanie kultúrnymi a hospodárskymi dejinami horného Gemera*. Rožňava : o. z. Georgius Bubek

TIHÁNYIOVÁ, Monika. *Bubekovci z Plešivca. Úspechy a pády jedného rodu v politike a umení*. Rožňava : o. z. Georgius Bubek, 2017, s. 28-37.

TIHÁNYIOVÁ, Monika. Rimavské Janovce v období stredoveku. In BOTOŠ, Alexander (zost.) *Rimavské Janovce. Kapitoly z dejín obce*. Rimavské Janovce, 2023.

TONKOVÁ, Mária – MIHÁLIKOVÁ, Margita. *Dejepis pre 5. ročník základnej školy*. Bratislava : SPN – Mladé letá, 2020.

ULIČNÝ, Ferdinand. Miestne a krajové dejiny, základ slovenských dejín. In *História*, roč. 5, č. 4, 2005, s. 40-42. <https://doi.org/10.1080/07293682.2005.9982452>

Anna Ružena Listiusová. Sonda do osobnosti, života a činnosti manželky palatína Stanislava Turza

MÁRIA LETZOVÁ

Anna Ružena Listiusová. A probe into the personality, life and activities of the wife of the Palatine Stanislav Turzo

Abstract: The study focuses on the origin, life and activities of the Baroness Anna Ružena Listiusová (1583 - 1643), wife of the Count Stanislav Turzo (1576 - 1625), who was the Palatine of Hungary from 1622 to 1625. Anna Listiusová came from a significant family. She was born in Kittsee and married Stanislav Turzo in 1598. They had seven children. Anna spent most of her life on her husband's estates in Šintava, Hlohovec and Bojnice. After his death, she remarried to Juraj Pográni, but this marriage was not a happy one and ended with Juraj's death. In 1637, she was accused of violently killing several of her servants, treating them cruelly, and of witchcraft. Here a serious mental disease became evident in her, aggressive sadism or manic-depressive syndrome, characterized by alternating borderline moods - loss of self-control, euphoria, aggression and, on the other hand, anxiety and regret. For these crimes she faced the death penalty, from which she was exonerated in 1638. Anna Ružena Listiusová is an interesting example of the upturned face of her time, both in terms of legal action against members of the aristocracy in early-modern-ages Hungary.

Keywords: Anna Ružena Listiusová, Stanislav Turzo, Early Modern Ages, Hungarian Kingdom, Aristocracy, Violence, Court, Witchcraft

Pri sledovaní problematiky ranonovovekej ženskosti, ženského sveta aristokracie a spracúvaní konkrétnych osobností púta pozornosť Anna Ružena Listiusová (1583? – 1643). Nezosobňuje však predstavu starostlivej ženy-matky, ani zbožnej manželky, milosrdnej a dobročinnnej panej, a nenachádzame u nej ani ideál krásy. Celkom naopak. Stretávame sa so ženou zvrátenej povahy, nestálych nálad, zavše i krutou, schopnou milovať a hneď zas nenávidieť. Dejiny jej dali prívlastok Šintavská bosorka. Ako si ho vyslúžila? Kto vlastne bola? Odkiaľ pochádzala a kam smerovali jej životné cesty?

Pôvod Listiusovcov

Rod List, Listy, Listhy, Liszthy alebo v polatinčenej humanistickej podobe Listius má svoj pôvod zrejme v Dolnom Rakúsku, ďaleko od hraníc svojich neskorších uhorských majetkov. Najstarší známy predok rodu, Henrich, preukázal v 80. rokoch 15. storočia služby cisárovi Fridrichovi III. Habsburskému v boji proti uhorskému panovníkovi Matejovi Korvínovio ovládnutie Štajerska a Korutánska. Po tom, ako boli privilégia, ktoré získal, v roku 1524 zničené pri požiari vo Villachu, jeho syn Krištof premiestnil ťažisko rodu do mesta Sibiu v rovnomennej stolici na juhovýchode Sedmohradska.¹ Už od stredoveku tu bola usadená enkláva sedmohradských Sasov, ktorá dala mestu meno Hermannstadt.² Krištof získal v Sibiu post senátora³ a viedol aj stovku sedmohradsko-saských vojakov pri obliehaní Turkami obsadenej pevnosti Lipova.⁴ Krištof Listius sa presťahoval do Sedmohradska práve v dobe, keď tu začínala pôsobiť významná osobnosť vrcholného humanizmu – neskorší ostrihomský arcibiskup a uhorský miestodržiteľ a kancelár Mikuláš Oláh (1493 – 1568), rodák zo Sibiu.⁵ Nespomíname ho náhodou; jeho osobnosť výrazne ovplyvnila smerovanie listiusovského rodu.

V genealógii Listiusovcov zrejme nastala chyba, keď sa za deti Krištofa považovali Andrej, Sebastián a Ján. O Andrejovi vieme, že

¹ FAZEKAS, István. A Magyar udvari kancellária leltára 1577-ből. In *Fons IX.*, 2002, č. 1 – 3, s. 227.

² Viac k ranonovovekým dejinám mesta Sibiu: ROTH, Harald. *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2006.

³ NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 7. kötet. Pest: Ráth Mór, 1860, s. 144 – 145.

⁴ FAZEKAS, A Magyar udvari kancellária leltára 1577-ből, s. 227. Nem. Lippa, dnes Lipova v Rumunsku.

⁵ Mikuláš Oláh (1493 – 1568) pôsobil už v službách kráľa Ľudovíta II. Jagelovského. Sprewádzal jeho vdovu, kráľovnú Máriu Habsburskú, na úteku do Uhorska po bitke pri Moháči. Oláh, vzdelaný humanista, pôsobil od roku 1542 ako kráľovský radca, rok na to ako uhorský kancelár, od roku 1553 ako ostrihomský arcibiskup. V roku 1561 sa stal uhorským miestodržiteľom. Ostrihomský arcibiskupský stolec presunul do Trnavy, kam v roku 1561 pozval rehoľu jezuitov. Ako vedúca osobnosť rekatolizácie sa v Uhorsku usiloval zaviesť závery práve prebiehajúceho Tridentského koncilu. Zaslúžil sa o rozvoj školstva, ako svetského, tak aj katolíckeho. BUCKO, Vojtech. *Mikuláš Oláh a jeho doba 1493 – 1568*. Bratislava: Vedecké ústavy mesta Bratislava, 1940.

zomrel bez potomkov v roku 1560 v Sibiu, kde bol aj pochovaný.⁶ Sebastián sa uplatnil na pôde Uhorskej dvorskej kancelárie; ako jej notár sa spomínal v roku 1553.⁷ Jána viacerí historici označovali za Sebastiánovho brata, a teda Krištofovho syna.⁸ On sám si však o mnoho rokov neskôr vo svojej poslednej vôli prial byť pochovaný vedľa svojho otca Sebastiána.⁹ To nám dovoľuje prikloniť sa k predpokladu, že Ján Listius nebol bratom, ale synom Sebastiána Listiusa. V rovnakom období ako Sebastián pôsobil Ján v Kancelárii ako konzervátor a tajomník. 1. februára 1554 získali od panovníka potvrdzujúcu erbovú listinu.¹⁰ O ďalší vzostup Jána Listiusa (? – 1577) sa postaral výhodný sobáš. Za manželku si totiž 14. júla 1555 vzal Lukrécii Oláhovú.¹¹ A tu sa opäť dostávame k menu Mikuláša Oláha, v tom čase už uhorského kancelára a ostrihomského arcibiskupa. Hoci staršie genealogické rozborý uznávajú Lukrécii za arcibiskupovu druhostupňovú neter (vnučku jeho brata Mateja),¹² novšie výskumy poukázali na fakt, že mohla byť jeho nemanželskou dcérou.¹³ Faktom zostáva, že *domina Lucretia* dostala od neho zrejme ako svadobný dar *Nicoletum*, dom a kúriu v Sankt Margarethen¹⁴ spolu s kaplnkou, so záhradami, vinohradmi,

⁶ NAGY, *Magyarország családai*. 7. kötet, s. 144 – 145.

⁷ FAZEKAS, A Magyar udvari kancellária leltára 1577-ből, s. 227 – 228.

⁸ NAGY, *Magyarország családai*. 7. kötet, s. 144.

⁹ SZERÉMI (ed.) Monumenta, emlékek a Majthényi, Kesselleököi és Berencsi Majthényi bárók és urak családai levéltárából. In *Magyar történelmi tár*. 3. sorozat, 20. kötet. Budapest: Magyar történelmi társulat, 1897, s. 44.

¹⁰ FAZEKAS, A Magyar udvari kancellária leltára 1577-ből, s. 228.

¹¹ NAGY, Levente. Genealogie der Familie Olahus von Dracula bis Pál Esterházy. In SZILÁGYI, Emőke Rita (Hg.) *Nicolaus Olahus 450. Tagungsband der internationalen Konferenz zum 450. Todestag von Nicolaus Olahus*. Publicationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien, Band XVII., Wien, Budapest: Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien - Institut für Literaturwissenschaft, Geisteswissenschaftliches Forschungszentrum der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 2019, s. 70.

¹² NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 8. kötet. Pest: Ráth Mór, 1861, s. 213 – 214.

¹³ Ani na jednom mieste totiž Mikuláš Oláh nepomenoval príbuzenský vzťah k nej. Spomínal ju len ako pani Lukrécii. MERÉNYI, Lajos (ed.) Oláh Miklós végrendelete. In *Magyar történelmi tár*. Budapest: Magyar történelmi társulat, 1896, s. 139. FAZEKAS, A Magyar udvari kancellária leltára 1577-ből, s. 228.

¹⁴ Margarethen je v súčasnosti mestskou časťou Viedne.

poľami, lúkami a ostatným príslušenstvom,¹⁵ a zároveň mala v Oláhovom testamente rovnocenný podiel s jeho súrodencami na ostatnom osobnom majetku (významnú časť odkázal aj viacerým cirkevným hodnostárom a trnavským jezuitom).

Táto spriaznenosť teda tiež stála za úspechom Jána Listiusa a jeho vyše 20-ročným pôsobením v Uhorskej dvorskej kancelárii. Listius si vysoko vážil svoje služby – v roku 1562 bol vymenovaný za kráľovského radcu – a vernosť panovníkovi a katolíckej viere,¹⁶ čo neskôr prízvukoval aj svojim deťom. Na sviatok Povýšenia svätého kríža, 14. septembra 1562, keď spísal Mikuláš Oláh svoj testament, zrejme už žili všetky deti Lukrécie a Jána – Ján, Štefan, Žofia a Agnesa – i keď menovite spomínal len najstaršieho syna Jána. Lukrécia zdedila zadnú obytnú časť arcibiskupovho domu vo Viedni, podiel na jeho hotovosti, vzácne koberce, prsteň s diamantom, ktorý nosil arcibiskup na sebe každý deň, a jeho šubu z čierneho atlasu s kuňou kožušinou spolu s ďalším kusom odevu.¹⁷ Lukrécia s manželom a potomkami sa stali majiteľmi a patrónmi kaplnky v *Nicolete* a získali aj veľkú časť vzácných liturgických predmetov a rúch.¹⁸ Knižnicu vo svojom viedenskom dome poručil Jánovi Listiusovi a jeho synovi, a zveril mu aj listiny, registratúru, reverzy a všetko, čo prináležalo ku Kancelárii.¹⁹

V nasledujúcich rokoch po napísaní poslednej vôle arcibiskupa Oláha Lukrécia zomrela, zrejme pomerne mladá.²⁰ Pochovaná bola v kaplnke sv. Kolomana viedenského Kostola sv. Michala.²¹ Smrť manželky umožnila Listiusovi prijať kňazské svätenie, zrejme za účelom dosiahnutia vedúcej funkcie v Kancelárii, a dovŕšiť svoju kariéru obdržaním vysokých cirkevných postov. 8. septembra 1563 predniesol na korunováci Maximiliána II. *Commentariolus de*

¹⁵ MERÉNYI, Oláh Miklós végrendelete, s. 140.

¹⁶ FAZEKAS, A Magyar udvari kancellária leltára 1577-ből, s. 228.

¹⁷ MERÉNYI, Oláh Miklós végrendelete, s. 154 – 155.

¹⁸ MERÉNYI, Oláh Miklós végrendelete, s. 146.

¹⁹ MERÉNYI, Oláh Miklós végrendelete, s. 142.

²⁰ Podľa iných prác zomrela už v roku 1561. V poslednej vôle Mikuláša Oláha sa však spomína ešte ako živá.

²¹ SZERÉMI, Monumenta, emlékek a Majthényi, Kesselleökői és Berencsi Majthényi bárók és urak családi levéltárából, s. 44.

*coronatione Maximiliani II.*²² V roku 1568, krátko po smrti Mikuláša Oláha, bol vysvätený za vesprémskeho biskupa.²³ Zároveň postúpil na post vicekancelára, až kým sa v roku 1573, po smrti arcibiskupa Antona Verančiča, nestal uhorským kancelárom a zároveň rábskym biskupom. Profiloval sa ako humanistický vzdelanec, písal, tvoril,²⁴ mal svoju knižnicu, zbierku antických mincí, a bol v kontakte s viacerými osobnosťami tej doby, napríklad s Jánom Sambucem.²⁵ Aj po majetkovej stránke zveľadil svoj rod. Keď sa 10. novembra 1575 podujal spísať závet, svojím deťom odkázal *Nicoletum*, viedenský dom, dom v Bratislave s vinicou na devínskom úpäti a iné majetkové práva. Okrem toho v nasledujúcom roku kúpil od baróna Juraja Puchheima za 30 000 zlatých Kopčany (dnešné Kittsee v Rakúsku) s hradom a ostatnými príslušenstvami.²⁶ Táto kúpa, spolu s povýšením do barónskeho stavu, bola odmenou panovníka za jeho verné služby.²⁷ Takto uspokojený so zveľadením a zachovaním rodu a zároveň ozdobený dvorskými a cirkevnými hodnosťami zomrel v Prahe 5. marca 1577.²⁸

V testamente kládol svojím deťom na srdce, aby sa nedali „herézami a sektami“ zviest' z „pravého a starodávneho chodníka katolíckeho náboženstva.“²⁹ Prízvukoval im, aby spolu vychádzali s láskou a svorne, keďže boli jedinými pokračovateľmi Listiusovského rodu.

²² KOVACHICH, Martinus Georgius. *Solennia Inauguralia Serenissimorum Ac Potentissimorum Principum Utriusque Sexus, Qui Ex Augusta Stirpe Habspurgo-Austriaca Sacro Corona Apostolica In Regis Hungarorum, Reginaeque Periodo Tertia Redimiti Sunt: Industria Synchro- norum Scriptorum Adumbrata...* Pest: Typis Matthiae Trattner, 1790, s. 12.

²³ KEMÉNY, József. A Nagyköpcsényi Listi család eredete, növekedése és hanyatlása. In TOLDY, Ferenc (vyd.) *Új magyar múzeum*. Pest: Emich Gusztáv vállalata, 1. zväzok, 1854, roč. 4, s. 498.

²⁴ Medzi jeho diela patria: *Commentariolus de Coronatione Maximiliani II. 1563. 8. sept. Posonii, Adnotationes Joannis Listii Episcopi Vesprimiensis in exemplari Bonfinii, quod ei Joannes Sambucus dono misit Anno 1568. 10. Junii, Annales Patri* a viacero príležitostných básní. SZINNYEI, József. *Magyar irók élete és munkái*, 7. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatala, 1900, s. 1290 – 1291.

²⁵ SZERÉMI, Monumenta, emlékek, s. 42.

²⁶ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára (ďalej MNL, OL), Királyi könyvek, A 57, 4. kötet, fol. 49 – 52.

²⁷ KEMÉNY, A Nagyköpcsényi Listi család eredete, növekedése és hanyatlása, s. 500.

²⁸ MNL, OL, A 57, 4. kötet, fol. 61.

²⁹ SZERÉMI, Monumenta, emlékek, s. 43.

Synom Jánovi ml. a Františkovi radil, aby sa nedávali do služieb „neurodzených a ťažkopádnych“, ale „počestných popredných a veľkých mužov“ a držali sa vernosti rakúskym kniežatám, nasledujúc otcov príklad.³⁰ Agnesa a Žofia ešte neboli vydaté; do vydaja sa o nich mali starať bratia. Mali im zaobstarať sobáš, pripraviť svadobné šaty a každej naň vyplatiť 1 000 toliarov.³¹ Súrodenci Listiusovci nemali nijakú z nehnuteľností predávať ani deliť, ale spoločne užívať. Hnuteľné veci si mali rozdeliť. Päť gobelínov s príbehom patriarchu Jakuba malo zostať na svojom mieste vo viedenskom dome. Numizmatickú zbierku starovekých rímskych, gréckych a iných zlatých, strieborných a medených mincí v dvoch škatuliach zanechal synovi Jánovi. Ján získal aj otcovu knižnicu; ak by sa aj mladší Štefan dal na „čítanie dobrých autorov“, mali ju užívať spoločne.³²

Zdedenie otcových knižníc a zbierok predurčovalo Jána Listiusa ml. na to, aby pokračoval v šľapajach humanizmu a zveľadil rod svojou činnosťou či dosiahnutím vysokých úradov a hodností. Napriek tomu o ňom nevieme veľa. Narodil sa 18. júna 1556, najskôr vo Viedni alebo v Bratislave.³³ Spolu s mladším bratom sa stali jedinými pokračovateľmi mužskej línie rodu Listius. O jeho povolání vieme len toľko, že pôsobil ako kráľovský tajný radca a prísediaci sudca oktaválneho súdu.³⁴ Ján Listius sa vo svojej sobášnej politike očividne orientoval na rakúsku šľachtu. Za manželku si vzal Annu, dcéru Juraja von Neuhaus zu Rütting auf Blumau, Senftenberg und Stadlkirchen a Reginy von Hoheneck. Anna Neuhausová (? – 1605) bola prvý raz vydatá za Jána Krištofa von Zinzendorf (+1591).³⁵ Ich svadba sa konala 5. mája 1580 v Linci.³⁶ Z tohto manželstva sa

³⁰ SZERÉMI, Monumenta, emlékek, s. 43.

³¹ SZERÉMI, Monumenta, emlékek, s. 45.

³² SZERÉMI, Monumenta, emlékek, s. 46. K Listiusovským knižniciam: ZVARA, Edina. A Listi-család tagjainak könyvei. In HEGYI, Ádám – SIMON, Melinda (eds.) „Apró cseppkőből lesz a zápor“. Bakony Géza emlékkönyve. Szeged: Szegedi egyetemi kiadó – Juhász Gyula felsőoktatási kiadó, 2008, s. 45 – 70.

³³ KEMÉNY, A Nagyköpcsényi Listi család eredete, növekedése és hanyatlása, s. 498.

³⁴ KEMÉNY, A Nagyköpcsényi Listi család eredete, növekedése és hanyatlása, s. 501.

³⁵ HÜBNER, Johann. *Genealogische Tabellen, ebst denen darzu gehörigen Genealogischen Fragen, Zur Erläuterung der Politischen Historie*. 3. zväzok. Leipzig: Bey Johann Friedr. Gleditchens feel. Sohn, 1728, s. 737.

³⁶ WITTING, Johann Baptist. *J. Siebmachers Grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen ind*

narodili dvaja synovia – Ján Bernard (1581 – 1591) a Juraj Krištof (1583 – 1616). Po smrti prvého manžela, v roku 1597, sa mala vydať za vtedy 41-ročného Jána Listiusa.³⁷ Genealogické údaje sa tu však nezhodujú; podľa doterajších zistení sa mala ich dcéra Anna Ružena Listiusová narodiť už v roku 1583. Ak by sme vzhľadom na túto odchýlku pripustili, že Ján Listius ml. bol predtým ešte raz ženatý, museli by sme sa vzdať tvrdenia, že matkou Anny Ruženy Listiusovej bola Anna Neuhausová.³⁸

„Manželstvo nie je malá vec“ – dospievanie a manželstvo so Stanislavom Turzom

Anna Ružena Listiusová, dcéra Jána Listiusa ml., prišla na svet najpravdepodobnejšie na zámku v Kittsee okolo roku 1580.³⁹ Vzhľadom na jej pôvod a postavenie môžeme tvrdiť, že bola vychovávaná ako katolíčka a ešte pred vstupom do manželstva si stihla osvojiť aj základné vzdelanie. Zrejme ešte v roku 1597, ak nie skôr, sa s ňou spoznal a osudovo sa do nej zahľadel vtedy 21-ročný gróf Stanislav Turzo (1576 – 1625), príslušník spišskej vetvy v tom období v Uhorsku významného a prosperujúceho rodu Turzovcov.⁴⁰

Stanislav sa narodil 24. júla 1576 na Bojnickom hrade rodičom Alexejovi Turzovi a Barbore Zrínskej.⁴¹ Bol zrejme učenlivý

historisch-genealogischen Erläuterungen neu herausgegeben. Niederösterreichischer Adel. 2. Abteilung S – Z. Wien, 1919, s. 638.

³⁷ WITTING, J. Siebmachers Grosses und allgemeines Wappenbuch, s. 638.

³⁸ Aj Karol Wagner považoval Annu Neuhausovú za matku Anny Ruženy Listiusovej. WAGNER, Carolus. *Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum, quae jam interciderunt. Decas III. Posonii, Pestini et Lipisiae: Typis et sumptibus Joh. Michaelis Landerer de Fűskűt, 1802, s. 56.*

³⁹ Mnohé interpretácie nesprávne považujú za miesto jej narodenia Kopčany na Záhorí. Bolo ním dnešné Kittsee, maď. Köpcsény. Ako rok Listiusovej narodenia sa v literatúre zvykne označovať rok 1583; tento údaj však nie je podporovaný nijakým priamym prameňom.

⁴⁰ Viac k Stanislavovi Turzovi: LENGYEL, Tűnde. Thurzó Szaniszló, a Magyar királyság nádora (1622 – 1625). In DOMINIKOVITS, Péter – KATONA, Csaba (eds.) *Egy új egűttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés. Annales Archivi Soproniensis no. 1. Sopron – Budapest: MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014, s. 79 – 95.*

⁴¹ WAGNER, Carolus. *Analaecta Scepusti sacri et profanii. Pars IV. Posonii et Casoviae: Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, typographi et bibliopolae, 1778, s. 123.*

a nadaný na jazyky, lebo už počas dospievania ovládal maďarčinu, nemčinu, latinčinu, slovenčinu a češtinu.⁴² To začiatkom 90. rokov smerovalo jeho kroky na štúdiá, ktoré absolvoval na talianskych univerzitách.⁴³ Po otcovej smrti v roku 1594 sa vrátil, aby prevzal rodové majetky a ujal sa dedičnej hodnosti spišského župana. Zapojil sa aj do potláčania Turkov počas pätnásťročnej vojny, kde sa ukázala jeho zdatnosť v boji.⁴⁴ Vedel teda narábať nielen s mečom, ale aj s perom a zahraničné štúdiá a vzdelanosť dodávali lesk jeho osobnosti. Navyše bol zemepánom; patrili mu podiely na Spišskom, Bojnickom, Šintavskom, Hlohovskom či Tematínskom panstve spolu s hradmi. Na týchto svojich majetkoch bol patrónom fár; sám sa hlásil k evanjelickému vyznaniu a zaujímal sa o rozvoj cirkevnej organizácie a školstva. Po každej stránke teda spĺňal predstavy o perspektívnom politikovi, vojakovi, ale aj formovateľovi kultúry a podporovateľovi cirkvi.

Bolo to po Stanislavovom návrate zo štúdií a Uhorsko sa práve zmietalo vo vojne s Turkami, vnútro politickej nestabilite a domácich nepokojoch, môžbyť v Kittsee, vo Viedni alebo Bratislave, keď spoznal mladučku dcéru baróna Listiusa. V tom čase už uvažoval nad ženbou. Odporúčali mu nevestu z českého alebo nemeckého prostredia – niektoré aj menovite. O týchto zámeroch a návrhoch sa rozhodol poradiť so svojim príbuzným Jurajom Turzom, starším a skúsenejším, a čo je hlavné, šťastne ženatým. Ako Juraj napísal v odpovedi na jeho list zrejme z januára 1598, spôsobil mu tým nemalú starosť, „pretože *vec manželstva nie je malá vec, ale najhlavnejšia vec v živote človeka, v ktorej ak človek získa, veľa získa; ak nie, bolo by lepšie, keby nežil.*“⁴⁵ Stanislav mu predostrel mená troch vznešených neviest, ktoré mu odporúčali. Prvou bola dcéra pána Lubomirského.⁴⁶ Kvôli tomu, že „*poľský mrav je v mnohom odlišný od tvojjej milosti,*“ mu ju

⁴² WAGNER, *Analaecta Scepussii sacri et profanii*. Pars IV., s. 123 – 124.

⁴³ Je pozoruhodné, že neštudoval na niektorej z nemeckých protestantských univerzít, s ktorými udržiavali Turzovci v nasledujúcich rokoch kontakty.

⁴⁴ BARINAY, Stephanus. *Palatini regni hungariae – bello, paceque clarissimi*. Tyrnaviae: Typis academicis societatis Jesu, 1753, s. 175.

⁴⁵ SZERÉMI (ed.) Thurzó Szaniszló házasodása. In *Századok*, 1894, roč. 27, s. 75. List Juraja Turza Stanislavovi Turzovi zo 6. 2. 1598 z Bytče.

⁴⁶ Zrejme išlo o jednu zo štyroch dcér Sebastiána Lubomirského (1546 – 1613), významného poľsko-litovského šľachtica, prvého senátora Rzeczypospolitej.

však Juraj Turzo neodporúčal, čím zrejme mieril aj na jej katolícke vierovyznanie. Podľa jeho mienky nevesta z prostredia, kde opovrhovali Uhrami, ba „*proti spoločnému nepriateľovi kresťanstva nechcú nášmu kniežatú ani nám pomôcť,*“ nebola vhodná. Okrem toho videl hrozbu v honení sa za pompou a vysokými výdavkami.⁴⁷

Ďalej sa Juraj vyjadroval k dcére tešínskeho kniežata. Akiste šlo o kňažnú Annu Sibylu Tešínsku (1573 – 1602), dcéru Václava III. Adama Tešínskeho. Jej pôvod aj evanjelická viera boli žiadúce, „*ale nie je pekná, stará dievka, veľmi chorľavá, nanič súca...*“ Po smrti prvej manželky ju dokonca ponúkali za ženu jemu samému, no odmietol ju a „*preto, že som si ju nechcel zobrať, tvojej milosti tiež nemôžem poradiť, aby si ju vzala.*“⁴⁸ Treťou nevestou napokon bola Anna Ružena Listiusová, ku ktorej sa ale Juraj vyjadriť nevedel: „*Dcéru pána Listiusa nepoznám, nikdy som ju nevidel, o jej rode netreba, aby som písal.*“ Odporúčal Stanislavovi, aby sa o nej poradil s niekým, kto pozná jej zdravie a mravy.⁴⁹

„*Ale pane, po všetkom tomto nemôžem dať tvojej milosti lepšiu radu, než aby v prvom rade od Boha prosila manželstvo podľa jeho vôle, pretože bona enim conjunx a domino Deo datur. Potom nech ide tvoja milosť podľa svojho srdca, ktorú tvojej milosti Boh ukáže, aby milovala. Od ľudí môže tvoja milosť vyrozumieť dobrú správu o jej zdraví a dobrých mravoch, takže nielen očami, ale hlavne ušami nech sa žení tvoja milosť. Rod je tiež hoden, aby zvažila, tak, aby manželstvo tvojej milosti mohlo nasledovať in decorem familiae; ktoré (rady) ak uskutoční tvoja milosť, bezpochyby so všetkým, čo Boh nariadil tvojej milosti, nech tvoju milosť požehná jeho svätá Výsosť, čo aj ja tvojej milosti z čistého srdca prajem.*“⁵⁰

Nie je isté, či Stanislav naozaj dal na tieto rady. Určite nepredpokladal že tá, ktorú si vyvolil, raz bude musieť byť z hrdelného trestu vyňatá omilostením. A tak odmietol grófkú Lubomirsku. Anna Sibyla Tešínska sa už viac nevydala a zomrela do štyroch rokov. Zato už 5. marca písal Juraj Turzo manželke o pytačkách u Jána Listiusa: „*Dnes sme išli pozrieť dievča s pánom Ilesházim k Jánovi Listiusovi; veru nie je*

⁴⁷ SZERÉMI, Thurzó Szaniszló házasodása, s. 76.

⁴⁸ SZERÉMI, Thurzó Szaniszló házasodása, s. 76.

⁴⁹ SZERÉMI, Thurzó Szaniszló házasodása, s. 76.

⁵⁰ SZERÉMI, Thurzó Szaniszló házasodása, s. 76.

*Didó,⁵¹ ale ak si ju Stanislav Turzo tak zalúbil, že bez nej nemôže žiť, neviem, čo by som už mal mať proti tomu?*⁵² Juraj Turzo sa nepriečil Stanislavovým citom a s jeho výberom nemohol ináč, než súhlasiť. Vyvolená jeho príbuzného pochádzala z významného, i keď v uhorskom prostredí pomerne málo etablovaného rodu, ktorý v uplynulých generáciách získal barónsku hodnosť a významné posty na kráľovskom dvore. Istý konflikt predstavovala otázka náboženstva – bola katolíčka. Udalosti však nabrali rýchly spád. Presne dva mesiace po tom, ako Stanislav Turzo žiadal radu ohľadom ženby, sa konala svadba. S Annou Listiusovou sa zosobášil na svojom hrade v Hlohovci 5. apríla 1598.⁵³ I keď išlo o konfesiónálne zmiešaný pár, nevieme presne, či mali katolícky alebo evanjelický sobáš, a či museli túto situáciu riešiť dišpenzom. Faktom však je, že Anna Listiusová počas manželstva aspoň formálne konvertovala na protestantizmus. Do úvahy prichádza otázka, ako by na to asi reagoval jej otec a starý otec, kancelár a biskup, a či poznala slová z ich závetov, zaväzujúce potomstvo k vernosti katolíckej viere.

Stanislav Turzo

Behom prvej štvrtiny 17. storočia sa Stanislavovi Turzovi podarilo dosiahnuť vysoký kariérny postup a ašpiroval na najvyššie politické funkcie kráľovstva. Jeho vernosť panovníkovi pritom nebola stála. Už v povstaní Štefana Bočkaja opustil cisársky tábor.⁵⁴ Napriek tomu sa v nasledujúcich rokoch vrátil na stranu cisára a zúčastňoval sa dôležitých udalostí, korunovácií a ceremónií panovníckeho dvora. Pri príchode arcivojvodu Mateja Habsburského do Bratislavy pred jeho korunováciou, 22. októbra 1608, bol spolu s bratmi Mikulášom a Krištofom a oddielom 200 jazdcov a 200 pešiakov súčasťou jeho

⁵¹ Didó alebo Elissa, hrdinka Vergíliovej *Eneidy*, legendárna zakladateľka a prvá kráľovná fenického mestského štátu Kartága. Príbeh jej tragickej lásky k Eneovi sa stal inšpiráciou mnohých dramatických diel. Renesancia oživila Didó ako ideál múdrej, pribojnej a podnikavej ženy, prístupnej citom lásky.

⁵² ZICHY, Edmund (ed.) *Gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-szent-mihályi Czobor Erzsébethez*. 1. kötet. Budapest: Az Athaenaeum társulat kiadása, 1876, s. 242. List Juraja Turza Alžbete Coborovej z 5. 3. 1598 z Bratislavy.

⁵³ WAGNER, *Analaecta Scepusii sacri et profanii*. Pars IV., s. 126.

⁵⁴ LENGYEL, *Thurzó Szaniszló, a Magyar királyság nádora (1622 – 1625)*, s. 83.

vojenského sprievodu.⁵⁵ Na korunovácií niesol uhorskú zástavu a s bratmi a inými šľachticmi roznašal jedlá na korunovačnej hostine.⁵⁶ Počas korunovácie kráľovnej Anny Tirolskej v marci 1613 mal na starosti dámy počas bohoslužby v Dóme sv. Martina a na slávnosti bol čiašnikom.⁵⁷ V tom istom roku mu, po smrti brata Krištofa, bola znovu udelená hodnosť spišského župana. V roku 1615 sa stal kráľovským komorníkom.⁵⁸ Na korunovácií Matejovho nástupcu Ferdinanda II. Habsburského 1. júla 1618 niesol zlatý kríž – kráľovské insígnium – a zároveň obsluhoval pri kráľovskom stole.⁵⁹ To mu však nebránilo, aby sa v priebehu niekoľkých mesiacov, sledujúc vlastné záujmy, stal blízkym prívržencom sedmohradského kniežaťa Gabriela Betlena.⁶⁰ Na uhorskom sneme v roku 1619 spolu s príbuzným Imrichom Turzom zmariť snahu katolíckych pánov o pomoc kráľovi proti búriacim sa česko-moravským stavom.⁶¹ Ako Betlenov prívrženec a blízky radca stál v rokoch 1619–1620 vo funkcii hlavného kapitána Novozámockej pevnosti, preddunajského a banského kapitána.⁶² Rozkaz zajať kardinála Petra Pázmaňa Stanislav nevykonal. 28. septembra 1620 však už povstaleckými jednotkami prekročil Dunaj pri Bratislave a táboril pod Heimbουργom.⁶³ Po smrti Imricha Turza 19. októbra 1621, ktorý zastupoval Betlena na mierových rokovaniach v Mikulove, sa stal kniežacím vyslancom Stanislav.⁶⁴ Úspešným uzavretím mieru v decembri 1621 si otvoril cestu k najvyššiemu úradu v kráľovstve: k palatinátu, navyše od smrti Žigmunda Forgáča v júni 1621 uprázdnenému. Stanislav

⁵⁵ KOVACHICH, *Solennia Inauguralia*, s. 65.

⁵⁶ KOVACHICH, *Solennia Inauguralia*, s. 63–64.

⁵⁷ KOVACHICH, *Solennia Inauguralia*, s. 69–70.

⁵⁸ LENGYEL, *Thurzó Szaniszló, a Magyar királýság nádora (1622–1625)*, s. 83.

⁵⁹ KOVACHICH, *Solennia Inauguralia*, s. 72, 75.

⁶⁰ KOMÁROMY, András. *Sempte és Galgóc hadi fölszerelése 1622-ben*. In *Századok*, 1889, roč. 23, s. 404.

⁶¹ KUBINYI, Miklós. *Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre (1598–1621)*. Budapest: Méhner Vilmos kiadása, 1888, s. 66.

⁶² PÁLFFY, Géza. *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*. In SZAKÁLY, Ferenc a kol. (eds.) *Történelmi szemle*, 1997, roč. 39., č. 2, s. 271.

⁶³ KUBINYI, *Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre (1598–1621)*, s. 94.

⁶⁴ KOMÁROMY, *Sempte és Galgóc hadi fölszerelése 1622-ben*, s. 407.

Turzo bol zvolený za palatína 4. júna 1622 na šopronskom sneme.⁶⁵ Táto cesta k palatínskej hodnosti by mohla napovedať o jeho vlastnostiach a charaktere. Staršia maďarská historiografia ho označila za ľstivého, ziskuchtivého, ambiciózneho oportunistu.⁶⁶ Spolupráca s oboma tábormi – povstaleckým aj prohabsburským svedčí o jeho umení kalkulovať a nezapliesť sa, a napokon ťažiť zo situácie vo svoj prospech. Napriek tomu boli hodnoty, ktoré mali preňho veľký význam. V prvom rade išlo o vernosť evanjelickému vierovyznaniu. Od jesene roku 1615 s Jurajom a Imrichom Turzom plánoval popri evanjelickom gymnáziu v Hlohovci založiť vyššiu vzdelávaciu inštitúciu, *gymnasium illustre* podľa nemeckého vzoru, ktoré by ako prvé v Uhorsku zabezpečovalo štúdium evanjelickej teológie a výchovu evanjelického duchovenstva. Kvôli nepokojnej situácii začiatkom 20. rokov a nedostatku finančných prostriedkov sa plán nepodarilo uskutočniť.⁶⁷ Stanislav bol v kontakte s významnými osobnosťami evanjelickej cirkvi svojho obdobia. Mnohým z nich financoval štúdium v zahraničí, najmä na nemeckých univerzitách. V apríli 1620 usporiadal v Prievidzi generálnu synodu evanjelickej cirkvi.⁶⁸ Dva roky na to sa konala synoda v Šintave. Okrem toho si vážil aj vzdelanie; zdedil cennú knižnicu a sám absolvoval univerzitné štúdiá. Vernosť svojmu rodu dokázal kontaktom s príbuznými. Ako na palatína sa naňho obracali s rôznymi dôležitými záležitosťami – spomeňme napríklad tutorstvo nad Alžbetou Coborovou a jej maloletými vnučkami. Alžbeta sa naňho bezvýhradne spoliehala; v priebehu roka 1624 si vymenili viacero listov, v ktorých jej radil, ako má postupovať. Nečudo, že po jeho náhlej smrti stratili viacerí príslušníci rozvetveného rodu Turzovcov vrátane Alžbety pevnú pôdu pod nohami.

⁶⁵ Ministerstvo vnútra Slovenskej Republiky, Štátny archív Bytča (ďalej MV SR, ŠA BY), *Oravský komposesorát, Thurzovská korešpondencia* (ďalej OK, TK), kartón (ďalej k.) 31, inventárne číslo (ďalej i. č.) 899. List Stanislava Turza Alžbete Coborovej zo 4. 6. 1622 zo Šoprone.

⁶⁶ KOMÁROMY, Sempete és Galgóc hadi fölszerelése 1622-ben, s. 404.

⁶⁷ ILA, Bálint (ed.) *A Thurzó-levéltár protestáns egyháztörténeti iratai*. Budapest: Magyar protestáns irodalmi társaság, 1934, s. 226 – 227.

⁶⁸ ILA, *A Thurzó-levéltár protestáns egyháztörténeti iratai*, s. 239.

V živote palatína Turza zohrávalo, ako sa javí, dôležitú rolu zdravie a starostlivosť oň. Bol chorľavý už okolo roku 1615 a dvadsiate roky, kedy zažíval vrchol kariéry, mu na zdraví ešte viac ubrali. Jeho korešpondencia s blízkymi rodinnými príslušníkmi sa často zameriavala na popis chorôb, odporúčania liekov a rady doktorov. Spolu s manželkou často zveroval svoje zdravie a zdravie svojich detí do rúk odborných lekárov. Azda najčastejšie sa nechávali liečiť trnavským doktorom Martinom Greimelom (Grimelius). Doktora Griemela si pritom striedali aj s viacerými príbuznými; tí museli zavše čakať, kým u nich dokončí svoju liečbu. Za preukázané služby a starostlivosť ho odmenil darovaním mlynu na Dudváhu v Abraháme.⁶⁹ Stanislav zrejme trpel na reumu;⁷⁰ začiatkom októbra 1624 sa vraj zotavoval, ale pomaly.⁷¹ Zo svojich chorôb a zranení sa nielen v poslednom období života zvykol liečiť pravidelnými niekoľko týždennými alebo mesačnými pobytmi v piešťanských kúpeľoch.

Manželka a matka

Annu Ruženu Listiusovú ešte pred dovŕšením veku dvadsiatich rokov zastihol „údel“, vpísaný do vienka azda každej ženy jej postavenia: stala sa manželkou a matkou. Svoje prvé dieťa, syna, ktorý po otcovi zdedilo meno Stanislav, porodila rok po svadbe, v roku 1599.⁷² Po ňom prišiel v nasledujúcom roku na svet v Bojniciach Adam Turzo. V ďalších rokoch porodila Michala a Evu Turzovú. Pavol, Alžbeta a Štefan zomreli v detskom veku.⁷³ Zdá sa, že Anna zabezpečila svojmu manželovi a turzovskému rodu dostatočný

⁶⁹ ILA, Bálint. A Thurzó család levéltára. In PLEIDELL, Ambrus (ed.) *Levéltári közlemények*. Budapest: A Magyar királyi országos levéltár, 1932, roč. 10, č. 1 – 2, s. 54.

⁷⁰ V origináli ako *folyás*.

⁷¹ MV SR, ŠA BY, OĀ, TK, k. 31, i. č. 899. List S. Turza A. Cobarovej z 1. 10. 1624 zo Šintavy.

⁷² WAGNER, *Analaecta Scepussii sacri et profanii*. Pars IV., s. 126.

⁷³ WAGNER, *Analaecta Scepussii sacri et profanii*. Pars IV., s. 126. Súčasná historiografia uvádza roky narodenia detí Stanislava Turza a Anny Listiusovej v inom poradí: Stanislav mal prísť na svet v roku 1607, Adam v roku 1610, Eva v roku 1613 a Michal 1615. V tom prípade by sa mohli Pavol, Alžbeta a Štefan narodiť pred rokom 1607. PÁLFFY, Géza. Rod Thurzovcov a jeho miesto v aristokracii Uhorského kráľovstva. In LENGYELOVÁ, Tünde (ed.) *Thurzovci a ich historický význam*. Bratislava: ProHistoria, 2012, s. 12.

počet potomkov: v priebehu približne 15 rokov priviedla na svet sedem detí, z ktorých síce tri zomreli predčasne, ale traja synovia a dcéra predstavovali dostatočnú nádej na prežitie rodu.

Tak sa aj v 20. rokoch javilo. Deti Anny Ruženy Listiusovej a Stanislava Turza sobášmi posilnili zväzky so spríbuznenými rodmi. Najstarší Stanislav sa 28. mája 1623 v Šaštíne oženil s Annou Cobarovou, dcérou Imricha Cobora (? - 1630), majiteľa panstiev Šaštína a Ostrý Kameň, a praneterou Alžbety Cobarovej, v tom čase už vdovy po palatínovi Jurajovi Turzovi.⁷⁴ Hoci bola Anna Listiusová matkou siedmich detí, dostupné pramene nám dovoľujú spoznať viac jej negatívny charakter ako materinské cítenie či zmysel pre starostlivosť. Na čiastočné odhalenie rodinných vzťahov, najmä vzťahov s jej deťmi, nestačia genealogické výklady. Vhodný priestor pre sondu do rodinnej situácie ponúka korešpondencia. Zaujímavý obraz prinášajú Annine maďarsky písané listy Alžbete Cobarovej. Očividne k nej prechovávala úctu a rešpekt a často jej porúčala svoju službu. Z útržkov vyplýva, že jej dcéra Eva u Cobarovej strávila isté obdobie počas dospievania.⁷⁵ Vzájomnú naviazanosť zhmotnili aj už spomínaným sobášom Stanislava Turza ml. a Anny Cobarovej. Rodiny sa často navštevovali, ak nie osobne, tak listami. Takto písala Anna Listiusová Alžbete 30. apríla 1624 o svojej ceste zo Šaštína. Spolu s „milovaným pánom, našimi milovanými deťmi a mojou pani nevestou“ sa práve cestou zo Šaštína zastavili v Smoleniciach u Barbory Turzovej, Alžbetinej dcéry.⁷⁶

Idylickú predstavu rodinnej harmónie narúša až list z 26. novembra toho istého roku. Tento veľmi dlhý, šesťstranový list je plný sťažností na deti, nevestu a svokra. Zdá sa, akoby pri jeho písaní Anna doslova kypela hnevom. Po úvodnej informácii o svadbe Štefana Dóciho, ktorá vyznieva iba ako zámienka na napísanie listu, sa dostala k tomu, čo mala na srdci: „*Moja drahá milovaná pani,*

⁷⁴ FEDERMAYER, Frederik. Svadobné oznámenia Thurzovcov (prameň ku genealogickému výskumu rodu). In LENGYELOVÁ, Tünde (ed.) *Thurzovci a ich historický význam*. Bratislava: ProHistoria, 2012, s. 201.

⁷⁵ MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 25, i. č. 794. List A. Listiusovej A. Cobarovej z 15. 4. 1624 zo Šintavského hradu.

⁷⁶ MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 25, i. č. 794. List A. Listiusovej A. Cobarovej z 30. 4. 1624 zo Smoleníc.

nijako nemôžem strpieť, aby som sa tvojej milosti neposťažovala... na moje naničhodné neposlušné deti, ako na môjho syna, tak na nevestu, kvôli ktorým som ešte nebola v takom žiali a horkosti ako teraz.“⁷⁷ Sťažovala sa na obrat v správaní Anny Coborovej voči nej: „Moja nevesta ešte aj ako dievča preukázala svoju dobrú vôľu ku mne na Ostrom Kameni...“, no „neviem, čo od nej ešte do konca môjho života môžem čakať; naozaj málo dobra od nej môžem dúfať.“⁷⁸ Krátko pred napísaním listu sa totiž pohádala so synom aj nevestou: „Na moje dieťa, ako aj na jej pána, som sa hnevvala, bolo aj veru prečo; ona, vidiac to,... že sa hnevám na jej pána,... sa na mňa o to viac hnevvala; niežeby miernila môjho syna, aby som z neho sňala svoj hnev, ale ona svojím veľkým krikom a veľkým hnevom ešte roznieťala môj hnev...“⁷⁹ Ako sa ďalej zmienila, táto scéna sa stala uplynulú nedeľu, teda 24. novembra, kedy ich s „hnevom a zármutkom“ prepustila zo Šintavského hradu. Dokonca si ich už nepriala viac vidieť: „Ja si skutočne, moja milovaná pani, neprajem, aby som ich videla na vlastné oči, ani aby ma tak nezarmucovali; aj bez toho mám na tomto svete dosť smútku a horkosti. Skôr chcem, aby ma už nikdy ani nemohli vidieť, alebo ja ich, aby mi nerobili taký žiaľ!..“⁸⁰ Vraj tým zarmútili aj jej v tom čase už vážne chorého manžela.⁸¹ Zaobídu sa vraj bez seba, „oni v Bojniciach a ja tu, na mojom mieste.“ Po tomto výleve hnevu sa ponosovala, že sa takéto niečo ťažko prijíma, lebo „som bola týmto deťom skutočne pravou matkou,“ a to, čoho sa jej od nich dostávalo, označila za „jednu nevďačnosť.“

Dôvod sporu neuviedla; najskôr mohlo ísť o neporozumenie a nezhodu medzi ňou a jej nevestou. „Veru sa bojím, moja milovaná pani, ak bude moja nevesta pokračovať v tom, ako sa ku mne začala správať, čo som veru dlhý čas trpela a znášala sama v sebe, že som nikomu o tom nepovedala, že veru ona je skracovateľkou života svojho pána a mojich detí.“⁸² – takéto závažné obvinenie na ňu dokázala uvaliť.

⁷⁷ MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 25, i. č. 794. List A. Listiusovej A. Coborovej z 26. 11. 1624 zo Šintavského hradu.

⁷⁸ MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 25, i. č. 794. List A. Listiusovej A. Coborovej z 26. 11. 1624 zo Šintavského hradu.

⁷⁹ MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 25, i. č. 794.

⁸⁰ MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 25, i. č. 794.

⁸¹ Stanislav Turzo v tých dňoch tiež písal list Alžbete Coborovej zo Šintavy, ale o nijakom spore sa nezmielil.

⁸² MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 25, i. č. 794.

Zrejme žili väčšinu času pod jednou strechou a predpokladala, že sa synova manželka stotožní a prispôsobí jej názorom. Opak však bol pravdou a ako spozorovala, „...čo ja chcem a čo sa mi páči, to ona nechce, a to sa jej nepáči; čo ona chce a čo sa jej páči, to ja nechcem a mne sa nepáči. Preto skôr chcem, aby som od nej bola ďaleko a nevidela ju vlastnými očami, ako by ma, súc blízko, zarmucovala a rozhorčovala.“⁸³

Anna Listiusová hľadala vinníka tejto situácie a našla ho v osobe svokra Imricha Cobora. Ten vraj poradil Stanislavovi a Anne, aby sa voči nej zachovali v neznámej záležitosti tak nevďačne. Dušovala sa, že ona svoju nevestu pod svojou strechou od jej príchodu trpela a nikdy sa nestážovala, ani na ňu, ani na „s ňou privezené naničhodné dievčatá,“ i keď na to mala dosť dôvodov, a stále čakala, že sa „nejako polepšia.“ „Ale doteraz nemôžem čakať ani vidieť to zlepšenie,... ale čím ďalej tie naničhodné daromné dievčatá medzi nami nerobia nijaké dobro a panie neradia nič dobré.“⁸⁴ Vadilo jej, že sa spolčila so slúžkami; pri nej ani medzi jej čeláďou sa podľa nej nenachádzal ani jeden rozumný starý človek. „Preto, ak (ma) Pán Boh niekedy privedie zoči-voči pánovi Coborovi,... všelijako sa posťažujem jeho milosti, čo som znášala do toho času od dieťaťa jeho milosti a ním prineseného služobníctva.“⁸⁵

Nematerinsky znie jej dovolávanie sa po odplate a Božom treste za to, že ju tak zarmútili a roztrpčili: „Boh sa jej odplatí za jej nevďačnosť ku mne, pre zásluhy svojho milovaného Syna. Aj som skutočne uverila, že jej Pán Boh odplatí veľa môjho zármutku a horkosti, ktorú trpím kvôli nej.“⁸⁶ Jediný, koho „preboha prosila,“ aby jej odpustil, bola adresátka, Alžbeta Coborová, za čítanie takého dlhého listu. Zrejme u nej čakala aj prijatie a pochopenie, „keďže viem, že aj tvoja milosť je matkou a aj tvoja milosť má deti, a aj tvoja milosť, moja drahá milovaná pani, mala od svojej nevďačnej nevesty dosť jarma a trápenia. Vediať preto, že, sama zakúsiac dosť trápenia, môže aj mne uveriť, akého zarmúteného a trpkého srdca som ja... lebo zvyknú hovoriť: koho kde bolí, tam nech sa (ho) dotkne. Aj mne je tak v tejto veci.“⁸⁷ Anna Listiusová

⁸³ MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 25, i. č. 794.

⁸⁴ MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 25, i. č. 794.

⁸⁵ MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 25, i. č. 794.

⁸⁶ MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 25, i. č. 794.

⁸⁷ MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 25, i. č. 794. Alžbeta Coborová v roku 1624 s nevôľou prijala druhý sobáš svojej nevesty Kristíny Náriovej, vdovy jej syna Imricha,

nedbala, ak by Alžbeta poslala jej list aj Imrichovi Coborovi; nechala to na jej uvážení.

Aký by mohol byť názor na osobnosť a charakter Anny Ruženy Listiusovej po odznení tohto listu? Nevychádza už teraz celkom nápadne na povrch jej rýchle striedanie hraničných nálad a pocitov? Nekontrastuje príliš búrlivý hnev so spokojnou starostlivosťou? I keď nasledujúce udalosti konkrétnejšie zobrazili tieto črty, už tu, pri komunikácii a vzťahoch s najbližším okolím, vlastnou rodinou, sú jasne viditeľné.

Manželka palatína

Pri vymenúvaní funkcií a významných udalostí v živote Stanislava Turza prichádza na rad otázka, kde zatiaľ bola jeho manželka? Zdržiavala sa skôr v úzadí, alebo bola prítomná pri dôležitých momentoch jeho života a kariéry? Anna Listiusová zrejme nebola typ utiahnutej ženy, ktorá by sa nezaujímal o dianie okolo seba, zvlášť keď sa jej priamo týkalo cez osobu jej manžela. Už zo spomínaných situácií vyplýva, že šlo skôr o výbušnú a priamu ako o utiahnutú a tichú povahu. Čulo viedla hospodárenie v manželovej neprítomnosti, mala prehľad aj o chode cirkvi a školstva a starala sa o deti a chod domácnosti. Zavše aj sprevádzala Stanislava a bola svedkom nejednej dôležitej udalosti. Aj jej sa týkal kolobeh choroby a „znesiteľného stavu“. Stanislav v novembri 1605 žiadal Juraja Turza, aby im poslal z Bytče doktora.⁸⁸ Koncom apríla 1616 bola Anna v Piešťanoch. Alžbeta Coborová chcela v tom čase tiež navštíviť kúpele a cez svojho manžela žiadala Stanislava, aby jej zariadil ubytovanie. Vybavil jej ho najlepšie, ako mohol, no v dome, kde bola Alžbeta ubytovaná predtým, bývala práve jeho manželka a chorý syn s množstvom slúžok. Báľ sa ich presťahovať, lebo v blízkosti nebol dom, v ktorom by niekto nemal kiahne.⁸⁹

s Mikulášom Esterházim. Následne s nimi viedla spor o vrátenie Kristíniných detí z prvého manželstva do opatery ich matky. LETZOVÁ, Mária. Svadba Mikuláša Esterháziho a Kristíny Náriovej. In FRANKO, Michal (ed.) *Studia Historica Tyrnaviarnsia XXII*. Trnava: Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Katedra histórie, 2022, s 72 – 103.

⁸⁸ MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 17, i. č. 609. List S. Turza J. Turzovi z 12. 10. 1605 zo Šintavy.

⁸⁹ MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 17, i. č. 609. List S. Turza J. Turzovi z 26. 4. 1616 z Piešťan.

Alžbeta sa nakoniec predsa do Piešťan dostala a začiatkom mája odtiaľ písala manželovi, kritizujúc mravy Stanislava Turza: „*V čom sa môj pán brat Stanislav Turzo kochá, porozumel som, drahá moja duša, z tvojho listu. Hoci je môj dobrý brat veľký pán a má deti, nech dá pokoj takýmto návštevam kúpeľov; takýmito vecami si rozhnevá Boha a hanebný chýr a meno získa u ľudí.*“⁹⁰

Tu sa je vhodné zamyslieť nad vzťahom Anny Ruženy a Stanislava. Ako spolu v tomto období vychádzali, ako uňho tolerovala podobné výstreky a či mu svojím správaním dokonca na nich nedávala príležitosť. Anna však naďalej kráčala životom po jeho boku. Na 14. januára večer 1620 čakali v Šintave významnú návštevu kniežaťa Gabriela Betlena. Osobne sa zapájala do príprav a volala aj hostí a tvrdila, že ešte toho dňa, 13. januára, Betlena korunujú.⁹¹ O niekoľko rokov neskôr, 14. februára 1625, cestovala so svojím vážne chorým a zoslabnutým manželom tri mesiace pred jeho smrťou do Bratislavy. Oznamovala, že cestu zniesol. Každú hodinu čakali doktora z Viedne, s ktorým sa mal Stanislav Turzo poradiť o svojom zdravotnom stave. V ten istý deň ako Anna, 16. februára písal Alžbete Coborovej list aj Stanislav, no správu o doktorovi, ani o svojom zdraví nepodal. Zdravotný stav sa mu ale zhoršoval. Do poslednej chvíle úradoval. Ešte 5. marca písal Alžbete zo Šintavy. Na jar sa odišiel liečiť do kúpeľov v Piešťanoch, kde aj zomrel 1. mája 1625 ako 49-ročný.⁹² Bol posledným uhorským palatínom evanjelického vierovyznania, a posledným Turzom na tomto poste.

Anna Ružena Listiusová na pohrebe Stanislava Turza

Podľa protokolu pohrebného sprievodu sa môžeme domnievať, že sa Anna 12. januára 1626 osobne zúčastnila na slávnostnom pohrebe svojho nebohého manžela-palatína v Levoči.⁹³ Bol

⁹⁰ ZICHY, Edmund (ed.) *Gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-szent-mihályi Czobor Erzsébethez*, 2. kötet. Budapest: Az Athenaeum társulat kiadása, 1876, s. 311 – 312. List J. Turza A. Coborovej z 10. 5. 1616 z Rajeckých kúpeľov.

⁹¹ MV SR, ŠA BY, OK, TK, k. 28, i. č. 892. List Barbory Turzovej A. Coborovej z 13. 1. 1620 zo Smoleníc. Betlen bol korunovaný až na sneme v Banskej Bystrici 25. augusta 1620.

⁹² WAGNER, *Analaecta Scepustii sacri et profanii*. Pars IV., s. 123.

⁹³ HORN, Ildikó (ed.) *Ismeretlen temetési rendtartások a 16. – 17. századból*. In *Irodalomtörténeti közlemények*, 1998, roč. 102, č. 5 – 6, s. 766.

plánovaný s patričnou pompou – išlo totiž o niekoľkonásobný pohreb. Prechádzal zrejme od turzovského domu cez celé centrum Levoče. Vpredu sprievodu išli žiaci s krížom, po nich dvadsať štyria žobráci v čiernych šatách so svietnikmi s erbmi a s krížom v rukách. Nasledovali zástupcovia levočských cechov so svietnikmi, kopijníci, desať uhorských trubačov v dvoch radoch za sebou. Za nimi niesol Gregor Kajdáči na v zlate osedlanom koni krajinskú zástavu a vedľa neho niesli zástavu smútočnú. Za zástavami šli smútočne odetí jazdci so vztýčenými kopijami, sluhovia a žiaci s učiteľmi, držiaci svietniky s erbami. Po nich kráčali dvaja superintendenti s bielymi svietnikmi a zlatým erbom na nich, vyslanci miest, stoličná šľachta a kapitáni pohraničných pevností so zažatými svietnikmi. Za nimi držali biele a žlté svietniky so zlatými erbami vznešení páni, župani, grófi a zástavníci uhorskej alebo inej národnosti. Za dvomi hlavnými dozorcami ceremónie viedli koňa odetého v čiernom súkne s našitými štyrmi zlatými erbami a podobne odetého tatárskeho koňa. Po nich išiel jazdec v brnení, za ktorým niesli Rad zlatej ostrohy a insígnie zomrelého palatína.⁹⁴

Boli pozvaní aj vyslanci sedmohradského kniežaťa, Gabriela Betlena a cisára Ferdinanda II., ktorí mali so svietnikmi, kráčať pred rakvou, a takisto aj šľachtickí učni a synovia nebohého – Stanislav ml. a Adam Turzo. Za dvormajstrom s palicou niesli z dvoch strán ôsmi muži rakvu „malého pána“, syna Stanislava Turza ml. a Anny Coborovej, ktorý zomrel v roku 1625, krátko po narodení.⁹⁵ Nasledovali truhly detí Stanislava Turza a Anny Listiusovej, ktoré zomreli v detskom veku a pri tejto príležitosti preniesli ich telá do hrobky v Levoči. Napokon niesli dvadsať štyria vopred určení muži telo palatína, z každej strany dvanásť.⁹⁶ Rakvy nasledovali dvormajstri Anny Listiusovej a za nimi kráčala ona sama. Mala sa držať ramena Štefana Dóciho a ďalší človek jej mal niesť lem sukne. Za ňou niesli stoličku obšitú čiernym súknom, na ktorú ju mali posadiť tam, kde zložia truhlu palatína. Ťažko vyjadriť, čo

⁹⁴ HORN, Ismeretlen temetési rendtartások a 16. – 17. századból, s. 767 – 769.

⁹⁵ HORN, Ismeretlen temetési rendtartások a 16. – 17. századból, s. 770.

⁹⁶ HORN, Ismeretlen temetési rendtartások a 16. – 17. századból, s. 770.

mohla Anna Ružena prežívať, keď takto odprevádzala, uprostred januárovej zimy, sprievodom cez Levoču naraz svojho manžela, deti aj vnúča. Hnev, smútok, bezmocnosť voči životu a smrti? Odovzdanosť alebo vôľu zvrátiť nezvrátiteľné? Myšlienky, nech boli akékoľvek, zostávali myšlienkami, strácali sa s odbíjaním kostolných zvonov a ona musela kráčať, lebo aj sprievod pokračoval – za ňou išli vznešené panie, slúžky, sluhovia a fraucimer.⁹⁷

Zvony Chrámu sv. Jakuba zvonili, kým sa procesia neskončila. Keď sa sprievod dostal do kostola, rakvy zložili na dlažbu pred kazateľnicu, pokrytú čiernym súknom; okolo nich usadili na čierne stoličky panie. Celé presbytérium, sedílie aj hlavný oltár, dielo majstra Pavla z Levoče, mal zakrývať čierny zamat s našitým bielym krížom a zlatými erbmi.⁹⁸ Okolo rakiev mali stáť so zažatými sviecami a počas príhovorov mali pred palatínovou rakvou držať jeho insígnie – erb, zástavu, paloš, palicu, ostrohu a prilbu. Anna Ružena si potom, zrejme už sediac neďaleko rakiev, vypočula latinskú reč Eliáša Ursínyho, farára v Spišskej Novej Vsi, nemecký príhovor superintendenta a levočského farára Petra Zablera, a maďarský prejav svojho dvorného kazateľa Tobiáša Brunšvika⁹⁹ o živote a kvalitách jej nebohého manžela. Okrem toho odznela aj pohrebná kázeň v slovenčine.¹⁰⁰ Po odznení kázní mali rakvy znieť do krypty v bočnej krstnej kaplnke. Annu mali po pohrebe odprevadiť vopred určení ľudia a ostatní vznešení hostia nasledovali na obed.¹⁰¹

Druhé manželstvo s Jurajom Pogránim

Manželstvo Anny Listiusovej a Stanislava Turza trvalo 27 rokov. Po jeho smrti sa ocitla ako približne 45-ročná vdova, matka štyroch detí, takmer všetkých dospelých. Jej najstarší syn Stanislav bol už niekoľko rokov ženatý a i keď jeho prvý syn zomrel krátko

⁹⁷ HORN, Ismeretlen temetési rendtartások a 16. – 17. századból, s. 770. *Fraucimer* je personál komorníčov, chyžných alebo miestnosť pre ne vyhradená.

⁹⁸ HORN, Ismeretlen temetési rendtartások a 16. – 17. századból, s. 771.

⁹⁹ Tobiáš Brunšvik (1590 – 1646). Od roku 1620 šintavský kazateľ, ktorý pôsobil u Stanislava Turza a superintendent. Hlavný organizátor šintavského konzistória. V roku 1630 konvertoval na katolícku vieru.

¹⁰⁰ HORN, Ismeretlen temetési rendtartások a 16. – 17. századból, s. 772.

¹⁰¹ HORN, Ismeretlen temetési rendtartások a 16. – 17. századból, s. 772.

po narodení, nebolo vylúčené, že jeho manželka Anna Coborová privedie na svet ďalšieho potomka. Listiusová teda nemala prečo uvažovať nad uzavretím ďalšieho manželstva. Napriek tomu sa predsa znovu vydala, a to krátko po smrti prvého manžela, za Juraja Pográního, syna Benedikta (? – 1614), protitureckého bojovníka, kapitána a hodnostára.

Jurajov otec Benedikt Pográní pochádzal z menej známej a významnej vetvy pôvodom starého rodu Pográní zo Zemianskych Sadov. Od 60. rokov 16. storočia sa po boku cisára s nevšednou horlivosťou a vernosťou zapájal do protitureckých bojov – už v roku 1566 zasahoval po boku cisára Maximiliána II. proti tureckej výprave do Uhorska.¹⁰² V nasledujúcom roku sprevádzal posolstvo arcibiskupa Verančiča a Krištofa Teuffenbacha do Konštantínopolu. Po návrate pôsobil ako vojak v novozámockej pevnosti a získal polovicu cetínskeho podielu.¹⁰³ V 80. rokoch 16. storočia slúžil deväť rokov v pukaneckom kapitanáte a v rokoch 1588 – 1597 bol krupinským hlavným kapitánom. Pod vedením preddunajského kapitána Mikuláša Pálfiho sa v roku 1593 zúčastnil obliehania Turkami obsadeného Fiľakovského hradu a so synmi Jánom a Štefanom vydobýjali pevnosti Sečany a Dregeľ.¹⁰⁴ V nasledujúcom roku sa Benedikt zúčastnil obliehania Novohradu a Ostrihomu. Tu bol vážne zranený, keď mu pri tom, ako sa pokúšal v noci dostať s vojakmi za bránu mesta, hodili do hlavy skalú. Pri obliehaní Rábu utrpel ranu do pravej ruky. To mu nezabránilo v účasti na ďalších vojenských akciách. V roku 1595 znovu obliehal pod generálom Karolom Mansfeldom Ostrihom a stál aj pri vydobytí Vyšegrádu.¹⁰⁵ V tom istom roku sa stal preddunajským vicekapitánom. V tejto funkcii zotrval prakticky až do roku 1610. Koncom 90. rokov bojoval sám alebo so synmi pri Hatvane, Budíne, Rábe, Tate, Palote, Vespríme, Tyhani a Kiniži. Aktívny zostal aj po smrti Mikuláša Pálfiho, pod ktorého vedením zvädzal veľkú časť svojich bojov. Štyri roky, od roku 1598 do roku 1602, bol novohradským

¹⁰² MNL, OL, A 57, 5. kötet, fol. 880 – 885. Povýšenie Benedikta Pográního a jeho synov do barónskeho stavu cisárom Rudolfom II. z 5. 3. 1608.

¹⁰³ Nazýva sa aj ako *oficiolát*.

¹⁰⁴ MNL, OL, A 57, 5. kötet, fol. 880 – 885.

¹⁰⁵ MNL, OL, A 57, 5. kötet, fol. 880 – 885.

kapitánom. Od júla do septembra 1604 stál vo funkcii hlavného preddunajského a banského kapitána.¹⁰⁶ Počas prebiehajúceho povstania Štefana Bočkaja zostal verný cisárovi a so Žigmundom Forgáčom sprevádzal posolstvo do Sedmohradsku. Za vojenské zásluhy a vernosť mu cisár Rudolf II. udelil 5. marca 1608 barónsky titul a dostal do užívania hrady Vígl'aš a Hrušov.¹⁰⁷ Zomrel na Vígl'aši v roku 1614, no ranobaroková poézia ho zvečnila v lyrickej piesni, známej aj ako *Pogranionia*.¹⁰⁸

Benedikt svojich troch synov, Jána, Štefana a Juraja, zrejme už od detstva viedol k vojenstvu. Mohli by sme predpokladať, že sa narodili ešte pred rokom 1580, keďže s Jánom a Štefanom už v roku 1593 obliehal Fiľakovskú pevnosť a aj v nasledujúcich rokoch ich brával na vojenské ťaženia proti Turkom. Juraj Pográni mohol byť mladší od svojich dvoch bratov. Spomínal sa až pri dobýjaní Fiľakova od Turkov a povstalcov v roku 1604. Na svoju udatnosť doplatil strelou guľky z pušky, ktorá ho nešťastne zasiahla a ani v roku 1608, kedy boli zranenia dvoch generácií vykúpené barónskym titulom, sa z toho celkom nezotavil.¹⁰⁹ V nasledujúcom období pôsobil ako úradník v službách Stanislava Turza. Tu aj prišiel do kontaktu s jeho manželkou. Poznali sa teda dlhší čas a ani ich možný ťúbostný vzťah ešte za Stanislavovho života sa teda nedá úplne vylúčiť; uzavretie manželstva krátko po jeho smrti nám nad ním skôr umožňuje uvažovať. Toto manželstvo však nebolo ani potrebné z hľadiska rodovej politiky, ani rovné z hľadiska pôvodu, a tobôž nie želané pre Annine deti. Dokonca ani obaja manželia v ňom nenašli uspokojenie. Adam Turzo proti tomuto zväzku oficiálne protestoval. Od roku 1628 už mali žiť oddelene.¹¹⁰ Juraj Pográni zakrátko ochorel a nasledujúceho roku zomrel celkom ponechaný a opustený. Jeho manželka ho nenechala ani len pochovať; pohreb vykonalí až na nariadenie dvorského súdu

¹⁰⁶ PÁLFFY, Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon 16. – 17. században, s. 271.

¹⁰⁷ MNL, OL, A 57, 5. kötet, fol. 880 – 885.

¹⁰⁸ STOLL, Béla (ed.) *Régi magyar költők tára. XVII. század.* 3. kötet. Budapest: Akadémiai kiadó, 1961, s. 313 – 314.

¹⁰⁹ MNL, OL, A 57, 5. kötet, fol. 880 – 885.

¹¹⁰ WAGNER, *Analaecta Scepusii sacri et profanii.* Pars IV., s. 126 – 127.

v kostole v Dvorníkoch.¹¹¹ Podľa skúpych prameňov sa dá usúdiť, že dvadsiate roky neprinesli rodine Anny Ruženy Listiusovej veľa šťastných udalostí. Adam Turzo sa 21. júna 1627 zasnúbil s mladučkou grófkou Barborou Séčiovou, sestrou Márie a Kataríny Séčiovej, neskoršej manželky Jána Listiusa, bratranca Anny Ruženy.¹¹² Svadba sa konala až o dva roky, 17. júla 1629, v Slovenskej Ľupči; nevesta mala iba 13 rokov.¹¹³ Svoju jedinú dcéru Evu donútila Anna, aby sa vydala za baróna Štefana Pográniho. Ak išlo o brata jej druhého manžela, bola by od neho najmenej o 20 rokov mladšia. Eva, ktorá ešte v tom čase nebola dospelá (nemala vek 15 rokov), proti matke a svojim tútorom protestovala, no nebola úspešná. Za Štefana ju vydali proti jej vôli zrejme začiatkom roka 1627, ako 14-ročnú. Ešte v tom istom roku otehotnela, no vzápätí vážne ochorela. Keď koncom roka 1627 zomrela na Vígľašskom hrade, bola pri nej jej matka so svojou slúžkou Annou, manželkou Jána Sölöšiho, ktorá spomenula, že „jej nenarodené dieťa sa v jej bruchu ešte celé dve hodiny zmiatlo; sama som na ňom držala ruku.“¹¹⁴ Naliehala na pani, že ho treba vybrať a zachrániť, ale ona to nedovolila s hroznými slovami a nadávkami: „Nechcem, aby ho z nej vybrali, ale nechaj, nech v nej zomrie, nech nezostane potomok z mojej krvi dcére kata.“¹¹⁵ Mladučká, predčasne zomrelá Eva Turzová, bola napokon pochovaná zrejme aj so svojim dieťaťom vo Zvolene.¹¹⁶

Anna Listiusová sa teda nedočkala ani potomkov od syna Stanislava ml. (z ťažko vysvetliteľnej nenávisťi voči prvému manželovi sa ich podľa všetkého ani nechcela dočkať). Stanislav ml. zomrel pred dosiahnutím veku 30 rokov, v predvečer sviatku Narodenia Pána, teda 24. decembra 1627.¹¹⁷ Michal Turzo, ktorý bol

¹¹¹ WAGNER, *Analaecta Scepusii sacri et profanii*. Pars IV., s. 127.

¹¹² WAGNER, *Analaecta Scepusii sacri et profanii*. Pars IV., s. 147.

¹¹³ WAGNER, *Analaecta Scepusii sacri et profanii*. Pars IV., s. 148.

¹¹⁴ KOMÁROMY, András (ed.) Listius Anna Rozina bünpörehéz. In *Magyar történelmi tár*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 3. sorozat, 20. kötet, 1897, s. 71.

¹¹⁵ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 71. „Katom“ mal byť z neznámych a možno iba Annou Listiusovou vyfabulovaných príčin nebohý Stanislav Turzo.

¹¹⁶ WAGNER, *Analaecta Scepusii sacri et profanii*. Pars IV., s. 153.

¹¹⁷ WAGNER, *Analaecta Scepusii sacri et profanii*. Pars IV., s. 146.

slabého zdravia, si 15. februára 1632 v Trnave vzal za ženu Helenu Horváthovú.¹¹⁸ Neočakávalo sa, že sa manželom kvôli jeho stavu narodí deti. Michal napokon zomrel po troch rokoch manželstva, v roku 1635.¹¹⁹ Stačilo niekoľko rokov na to, aby Stanislavova vetva turzovského rodokmeňa odvíšala, vymretá po meči. Po roku 1635 zostala žiť už len jediná Anna Ružena – dvojnásobná vdova bez opory svojich detí, s obrovským majetkom po prvom manželovi. Viac sa nevydala a, predbehnúc ťažiskové udalosti a jej trestuhodnú činnosť, zomrela pod kuratelou palatína Mikuláša Esterháziho, v izolácii na Šintavskom hrade v roku 1643 ako približne 60-ročná.

Proces s Annou Ruženou Listiusovou

Správy o neposlušných poddaných, zaslúžených trestoch, rodinných sporoch a nezhodách s manželom a deťmi by sme mohli vysvetliť ako neduh necitlivej doby, ba dali by sa možno aj prehliadnúť. V prípade Anny Ruženy Listiusovej sa však pred nami otvára svet osoby bažiacej po násilí, raz nebezpečnej, nemilosrdnej, zúrivej a krutej, potom zas utiahnutej, melancholickej, úzkostnej. Evidentne z jej konania a reakcií vyplýva prítomnosť psychickej poruchy, ktorou sa stávala nebezpečnou pre svoje okolie a zapríčinila niekoľko usmrtení.

Pri opise Anninho života sme nepokladali za vhodné do detailov rozobrať túto tému. Mnohí jej príbuzní, známi a sluhovia (nevieme, do akej miery aj jej manžel) totiž nemuseli vedieť, alebo dôsledne prehliadali či zakrývali a tajili tento defekt jej správania. Veci vyšli najavo až v roku 1637, keď 29. júna palatín Mikuláš Esterházi, nástupca Stanislava Turza, nariadil vyšetrovanie vo veci zločinov Anny Ruženy Listiusovej.¹²⁰ Začalo sa hneď a prvým krokom bolo vyšetrovanie svedkov. Išlo väčšinou o súčasných alebo niekdajších sluhov na dvore Anny Ruženy Listiusovej v Šintave, Hlohovci, Pustých Sadoch alebo Nových Zámkoch. Pri každom svedkovi sa nachádzal jeho vek a postavenie, prípadne povolanie. Na základe toho môžeme usúdiť, že spomedzi vypočutých tvorili aspoň tretinu

¹¹⁸ FEDERMAYER, Frederik. Svadobné oznámenia Thurzovcov, s. 202.

¹¹⁹ WAGNER, *Analaecta Scepusii sacri et profanii*. Pars IV., s. 151 – 152.

¹²⁰ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 628 – 629.

predstavitelia šľachty, zväčša úradníci alebo dámy z fraucimeru. Vypovedali dvaja evanjelickí duchovní z blízkosti Anny Listiusovej. Bolo vypočutých aj viacero manželských párov nezávisle od seba.

Vek vypočúvaných osôb bol rôzny; pohyboval sa od 25 do 65 rokov. Najmladšími ženami boli Žofia, manželka kuchára Štefana, a Katarína, manželka Krištofa Takáča, obe 25-ročné. Najmladším mužom bol 26-ročný šľachtic Ján Charady. Najstarším svedkom bol 66-ročný Juraj Elek, richtár Paty, hneď po ňom 65-ročný Tomáš Tesársky a šľachtic Juraj Beke v rovnakom veku. Najstaršou svedkyňou bola 60-ročná Helena Kerestelová, vdova po urodzenom Jurajovi Mikovičovi. Hlavnú skupinu však tvorili sluhovia, šľachtici alebo neurodzení, vo veku 30 – 40 rokov, ktorí v danej veci vedeli najviac vypovedať.

Ostrihomská kapitula na výsluch určila spolu so šľachticom Ladislavom Kürtyom svojho človeka, kanonika Wolfganga Érsekújváriho (1536? – 1638) a Lukáša Ernyőa.¹²¹ S vypočúvaním svedkov a zapisovaním ich svedectiev sa začalo hneď po nariadení. Vyšetrovanie prebehlo počas prvého júlového týždňa roku 1637 na piatich miestach a vypovedalo v ňom osemdesiat osôb. 30. júna boli vypočutí prví 34 svedkovia v Hlohovci. Pokračovalo sa 2. júla na Šintavskom hrade, kde vypovedalo ďalších 36 osôb. O dva dni neskôr, 4. júla, vypovedali dvaja v Trnave, 6. júla vydala svedectvo jedna osoba v Nových Zámkoch a 7. júla bolo vypočutých sedem svedkov v Kajali. Vypočúvané osoby mali odpovedať na kladené otázky. O ich znení sa môžeme len dovtípiť podľa obsahu výpovedí. Na prvú otázku nevedel odpovedať nikto. Nasledujúce otázky sa vzťahovali na kruté činy Anny Listiusovej a prípady, kedy zapríčinila svojím obetiam úmrtie. Posledná, piata otázka, sa týkala bosoráckej činnosti Anny Ruženy.¹²² Nevieme presne, do akej miery bola obžalovaná prítomná na vypočúvaní. Skôr sa môžeme domnievať, že sa práve nachádzala izolovaná a zrejme aj patrične strážená na Šintavskom hrade. Jej vlastná výpoveď zaznamenaná nebola, a teda nedokážeme posúdiť, ako sa k tejto situácii stavala, do akej miery si uvedomovala dosah svojich činov a či sa k nim bola ochotná a schopná priznať.

¹²¹KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 628.

¹²²KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 639.

„Vypukla u nej choroba“

Kruté tresty svojej panej si najčastejšie odniesli tí, ktorí s ňou boli v najbližšom kontakte – teda jej slúžky či „staré panie“¹²³ z fraucimeru, sluhovia, ba dokonca sa nezastavila ani pred najbližšou rodinou. Ak by sme chceli časovo vymedziť výskyt takýchto situácií, a možno aj vznik psychologicko-patologického ochorenia u Anny Listiusovej, mohli by sme zobrať do úvahy indície vo výpovediach jednotlivých osôb. Podľa prvého svedka, Baltazára Kováča, mala už za života Stanislava Turza tendencie k násiliu.¹²⁴ Prvé prejavy naozaj možno pozorovať okolo roku 1620, v období, kedy bol Stanislav kapitánom Novozámockej pevnosti. Vtedy sa akejsi práčke hlasno rozplakalo dieťaťko v kolíske a Anna ho v záchvate hnevu tak udrela, že až zomrelo.¹²⁵ Podľa piatich svedkov zomrela jej rukou jej „stará pani“, manželka Vavrince Majera, na Šintavskom hrade, v čase, keď bolo Valdštejnovo vojsko v Seredi.¹²⁶ To nám umožňuje datovať túto udalosť do polovice 20. rokov 17. storočia, kedy Albrecht z Valdštejna podnikol novú výpravu do Uhorska.¹²⁷ Ku zrejme poslednému násilnému činu prišlo v roku 1636 alebo začiatkom roka 1637, kedy spôsobila smrť slúžke Kataríne Deliovej a „starej panej“ Magdaléne. Tá druhá bola šľachtičná, čo bol kameň úrazu a impulz pre začatie vyšetrovania.

¹²³ V origináli *öregasszony*, čo v dobovom význame znamená pestúнку alebo slúžku, opatrovníčku panej, ktorá bola súčasťou fraucimeru.

¹²⁴ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 629. Výpoved. č. 1.

¹²⁵ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 647. Výpoved č. 72.

¹²⁶ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 631, 641, 643, 646, 648. Výpoved č. 5, Tobiáš Brunšvik, 47-ročný, výpoved č. 37, urodzená Eufrozína Bertalanová, manželka Šefana Budaja, 32-ročná, výpoved. č. 45, Katarína, manželka Martina Kalmára, 40-ročná, výpoved. č. 70, urodzená Eva Dombajová, manželka Jeremiáša Podgorelského, 32-ročná, výpoved. č. 73, urodzená Magdaléna Nagyová, manželka Františka Sázadyho, 35-ročná.

¹²⁷ V origináli „Bolstán idejében“, „Bolstán hada“. Viacerí historici, medzi nimi Irma Szádeczky-Kardoss, meno „Bolstán“ pripísali generálovi Jurajovi Bastovi (1550 – 1607). Tým pádom sa domnievali, že násilnosti vykonávala Listiusová už počas Bočkajovho povstania. Keďže však piati svedkovia, ktorí o jej mučení vypovedali pomerne detailne, nemali viac ako 47 rokov, udalosť sa musela odohrať neskôr. V polovici 20. rokov sa už o nej mohli spomenutí svedkovia priamo dozvedieť. SZÁDECZKY-KARDOSS, Irma. A Báthory Erzsébet elleni koncepciók eljárás forrásainak értelmezése. In *Levél-tári közlemények*, 1994, roč. 65, č. 1 – 2, s. 69.

Skôr, ako sa budeme podrobne venovať jednotlivým obetiam a násilným činom, ktoré až nadsadene svedčia o odvrátenej tvári a svojvôli ranonovovekej aristokratickej spoločnosti, pozastavíme sa pri zmienke o diagnóze Anny Ruženy Listiusovej. Jej „chorobu“ naznačovali už sami svedkovia: keď došla „starú pani“ Magdalénu, hlasno zvraskla s početnými nadávkami, „*a vtom, vojdúc do svojho domu, vypukla u nej choroba.*“¹²⁸ Po zabití panej Magdalény bola situácia rovnaká. To, že paniu „*hnala choroba*“, priznal aj šľachtic Ján Fejérvári.¹²⁹ Najprv teda vyhrážky, po ktorých nasledoval výbuch zúrivosti, privádzal ju do nepríčetnosti, krutosti a robil ju nebezpečnú okoliu, sprevádzaný nadávkami a bitkou obetí až do krvi, v horších prípadoch do posledného dychu.¹³⁰ Po tomto hroznom výbuchu sa dostavil regres. Možno si v záchvate ani sama neuvedomovala, čoho sa dopustila a zavše už na mieste ľutovala: „*...ak by som vedela, že bude taká slabá, nedala by som ju tak biť. ... Potom padla k nej a dýchala jej do úst vraviac: ‚Magdaléna, moja drahá Magdaléna, neopúšťaj sa, určite tá potom nikdy nezbijem...‘*“¹³¹ Katarína Ujheliiová k nej prišla krátko po zabití Magdalény: „*...videla som jej milosť pani ležať ako mŕtvu, nemohla nič povedať.*“¹³² V podobnom čase si dala zavolať aj hlohovského kazateľa Františka Baloga: „*našiel som ju v posteli s veľkým chvením, jajkaním, plačom a nárekom.*“¹³³

Dnes by sme túto diagnózu mohli označiť za patologickú poruchu osobnosti. Najskôr by mohlo ísť agresívny sadizmus, vzhľadom na výber nevinných obetí a ich ukrutné mučenie. Do úvahy prichádza aj bipolárna afektívna porucha, teda maniodepresívna psychóza, ktorá sa prejavuje striedaním hypomanického obdobia, manických fáz a depresie. Kým v prvej fáze dominuje veľmi dobrá, bezprostredná a nadnesená nálada, v druhej prichádza eufória, strata sebaovládania a prípadne aj násilie. Tretia fáza, depresia, je

¹²⁸ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 633. Výpoved' č. 10.

¹²⁹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 630, 638 – 639. Výpoved' č. 3, 28.

¹³⁰ Irma Szádeczky-Kardoss upozornila na to, že sa upokojila zvyčajne až vtedy, keď videla, že je jej obeť mŕtva. SZÁDECZKY-KARDOSS, A Báthory Erzsébet elleni koncepciók eljárás forrásainak értelmezése, s. 70.

¹³¹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 636. Výpoved' č. 19.

¹³² KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 631 – 632. Výpoved' č. 8.

¹³³ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 631. Výpoved' č. 6.

protikladom druhej; tvoria ju stavy úzkosti, strachu, neschopnosti akejkolvek činnosti a nechuti do života.¹³⁴ U Anny Ruženy Listiusovej sa prejavili a pravidelne striedali všetky spomenuté symptómy a fázy tejto diagnózy. Nemusela na ňu trpieť celý život. Ťažko povedať, či by sa Stanislav Turzo tak oduševnene ženil, keby sa u nej už v mladosti prejavovali prvé príznaky. V priebehu rokov však mohlo prísť k situácii, ktorá bola spúšťačom chorobných stavov. Tie boli také intenzívne, že ich nemohlo nepostrehnúť jej okolie a aj bežní sluhovia považovali toto správanie za abnormálne a charakterizovali ho ako „chorobu“.

Obete násilia

Takmer všetci svedkovia pri výsluchu vypovedali o násilnostiach svojej panej, niektorí boli ich očitými svedkami a niektorí tvrdili, že sa práve nachádzali mimo dvora a dopočuli sa o nich až neskôr. Takisto aj výpovede sa líšili v dĺžke a podrobnosti. Spoločne však doznali, že videli alebo sprostredkovane vedia o tom, že pani bila alebo dala biť a mučiť viacero osôb. Jej terčom bolo jej bezprostredné okolie – teda služobníctvo, fraucimer a dokonca vlastná rodina.

Najstaršou známou a svedkami priznanou obeťou bolo bábätko práčky v Nových Zámkoch, ktoré na smrť zbila, keď sa nahlas rozplakalo v kolíske.¹³⁵ Veľká časť svedkov ďalej spomínala „úbohého“ Michala Križana. Bol sluhom Anny Listiusovej a tá ho niekoľkokrát tak zbila, že ho musel iný človek dvíhať zo zeme.¹³⁶ Sám tvrdil, že ho tak dala zúbožiť len pre jednu hus (ktorú možno ukradol).¹³⁷ Všetkým naokolo hovoril: „*prichodí mi zomrieť kvôli bitke od panej.*“¹³⁸ Podľa výpovede Mikuláša Pázmana, poddaného grófa Adama Forgáča, zomrel poldruha dňa od bitky, buď v Pustých Sadoch alebo Šintave.¹³⁹ Podobný osud zastihol aj Juraja Vargu, ktorého tiež po bitke dvíhali a kým zomrel, často opakoval, čo sa mu

¹³⁴ Dostupné na internete: <https://lekar.sk/clanok/maniodepresivna-psychoza>.

¹³⁵ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 641, 647. Výpoveď č. 36, 72.

¹³⁶ Podľa výpovede č. 19 ho zbila dva razy, podľa výpovede príbuzného Jána Križana, výpoveď č. 30, ho bila trikrát. KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 635, 639.

¹³⁷ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 635. Výpoveď č. 19.

¹³⁸ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 637. Výpoveď č. 23.

¹³⁹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 633. Výpoveď č. 11.

stalo.¹⁴⁰ Medzi obeťami sa spomínal aj akýsi sedliak, ktorého meno ale svedkyňa zabudla.¹⁴¹ Jedného sluhu dala zbiť aj v Hlohovci a dala ho priniesť so sebou do Šintavy. Keď videla, „že z choroby kvôli bitke nevstáva, vyhnala ho z hradu a vonku za krátky čas zomrel.“¹⁴² Juraj Zajec počul od zbrojnoša pani Pográniovej, Vavrinca Bagóča, že na seredskom majeri zabila akúsi slúžku, zrejme mladé dievča. Keď za ňu jej matka orodovala, chcela zbrojnošovi chopiť meč a zabiť aj ju.¹⁴³ Slúžku Katarínu Kišovú tak bila, že počas bitky padla do postele a už nevstala.¹⁴⁴ Akúsi dobitú slúžku poslala do Bratislavy, kde, hneď ako ju zložili z koča, vydýchla.¹⁴⁵ Barboru Kostolániovú prosilo dobité dievča menom „Kaczaly“, aby jej dala zavolať kazateľa.¹⁴⁶ Žofii, manželke Štefana Sakáča, sa podarilo utiecť z Listiusovej služby po tom, ako sa jej po jednej bitke vyhrážala, že nabudúce zabije ju.¹⁴⁷

Je pozoruhodné, že najkrutejšie a vo výpovediach najčastejšie opisované mučenia a bitky vykonávala Anna Ružena Listiusová v piatok, podľa mnohých výpovedí konkrétne piatok pred sviatkom sv. Jána. Takto zabila minimálne tri osoby, ženy spomedzi svojho služobníctva. Nie je teda vylúčené, že tieto zvrátené skutky súviseli s jej vierou a sklonmi k bosoráctvu.¹⁴⁸ Na Šintavskom hrade v tomto dátume zavraždila svoju slúžku, „starú pani“ pochádzajúcu zrejme z Bábu,¹⁴⁹ ktorej meno sa nespomína inak, iba ako „manželka Vavrinca Majora.“ Táto udalosť sa odohrala, „keď boli v Šintave Nemci“, alebo za spomínaného Valdštejna, teda okolo roku 1626. Spomínaná Majorová vtedy slúžila spolu s Katarínou, manželkou Martina Kalmára a mohla mať okolo 30 – 40 rokov, podobne ako ona. Dovtedy bola pri plnom zdraví, no po bitke ani nemohla vyjsť

¹⁴⁰ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 644, 665. Výpoveď č. 50. 60

¹⁴¹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 650. Výpoveď č. 78.

¹⁴² KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 643. Výpoveď č. 45.

¹⁴³ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 644. Výpoveď č. 52.

¹⁴⁴ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 646, 650. Výpoveď č. 65 a 66, 79.

¹⁴⁵ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 640 – 641. Výpoveď č. 35.

¹⁴⁶ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 637. Výpoveď č. 23.

¹⁴⁷ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 648. Výpoveď č. 72.

¹⁴⁸ SZÁDECKY-KARDOSS, ABáthory Erzsébet elleni koncepciók eljárás forrásainak értelmezése, s. 70.

¹⁴⁹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 643. Výpoveď č. 49.

von a „museli ju vyniesť ženy, ktoré vtedy pribehli, a keď som ju tak videla trápiť sa, zavolala som tam vtedajšieho biskupa Tobiáša Brunšvika vyspovedať úbohú, ale on sa (ju) neodvážil vyspovedať, ale jeden kazateľ menom Štefan navečer, keď pani večerala, ju vyspovedal a do troch hodín po spovedi už nežila, ale zomrela.“ Keď Katarína prezliekala jej mŕtve telo, všimla si, že „celé telo bolo od bitky čierne ako sadza.“¹⁵⁰ Podľa výpovede šľachtickej Eufrozíny Bertalanovej, manželky Štefana Budaja, nežila dlhšie ako týždeň.¹⁵¹ Žofia, vdova po Matejovi Kočišovi, ktorá bola v tom čase na Šintavskom hrade práčkou, vyznala, že Majorovú bila dva razy a na tretí deň po bitke zomrela. Nepomohol ani barbier Imrich, ktorý jej síce obviazal hlavu, no sám uznal jej stav ako smrteľný.¹⁵² Spomenula, že „všetky jej dcéry plakali, že pani zabila ich matku.“¹⁵³ Jej telo preniesol Štefan Bogma do kaplnky a šľachtic Juraj Beke videl, ako ju niesli pochovať.¹⁵⁴

Posledné dve obete opísalo najviac vypočúvaných; najviac z nich sa pritom nachádzalo v blízkosti a boli dokonca aj očitými svedkami. 35-ročný Pavol Takáč s Jánom Bondorom nakúkali cez štrbinu vo dverách, keď v roku 1636 Listiusová na smrť zbila svoju slúžku, dievča Katarínu Deliovú. Tá sa ukrývala na pôjde, no pani za ňou poslala akéhosi mládenca Petra. Za to, že ju odtiaľ priviedol pred kuchyňu, mu zaplatila tri zlaté. Dala jej ostrihať vlasy a stiahnuť sukňu a bila ju spolu s mládenkami, Nemcom Marčišom a svojim tkáčom,¹⁵⁵ zúriivo kričiac a nadávajúc, aby ju palicami a drevenou lopatou, či feruľou, udierali do hlavy. Spôsobili jej päť alebo šesť rán na hlave, cez ktoré videli, že jej vyšiel mozog ako kvas.¹⁵⁶ To videl vlastnými očami aj šľachtic Ján Charady. Hlavu sa jej snažila obviazať manželka Juraja Farkaša, no dievča zakrátko zomrelo.¹⁵⁷ Alžbeta, manželka Martina Staníka, obliekala jej telo.¹⁵⁸ Jej manžel

¹⁵⁰ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 643. Výpoved č. 45.

¹⁵¹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 640 – 641. Výpoved č. 37, 35.

¹⁵² KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 66. Výpoved č. 65.

¹⁵³ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 650. Výpoved č. 78.

¹⁵⁴ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 639, 641. Výpoved č. 38, 29

¹⁵⁵ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 648. Výpoved č. 73.

¹⁵⁶ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 632, 634 – 635, 636, 638. Výpoved č. 10, 18, 20, 27.

¹⁵⁷ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 648. Výpoved č. 73.

¹⁵⁸ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 637. Výpoved č. 22.

Martin Staník a Mychal Dyž jej museli cez noc vyrobiť rakvu.¹⁵⁹ Žofia, manželka Martina Tóta pomáhala dať jej telo do rakvy.¹⁶⁰ Anna Listiusová ju nariadila rýchlo a v utajení pochovať. Sama šla na úsvite do Hlohovca a kázala, aby ju pochovali v Pate.¹⁶¹ Preto Pavol Matula v čo najkratšom čase niesol telo v rakve do tejto dediny, vzdalenej približne desať kilometrov od Šintavského hradu.¹⁶² Benedikt Juhás bol pri kopaní hrobu vedľa patianskeho kostola.¹⁶³ Na pohrebe sa zúčastnili obyvatelia Paty a aj Listiusovej sluhovia. Juraj Elek, richtár Paty, bol medzi nimi.¹⁶⁴ Takisto aj Pavol Kolfán, podľa ktorého „celý ľud hovoril, že ju zabila pani Pográniová.“¹⁶⁵ Služobníctvo medzi sebou šírilo zvesť o tom, ako Katarína Deliová zomrela a uchovávalo jej zakrvavené šaty.¹⁶⁶

Rok po tejto násilnej vražde prišlo ku zrejme poslednému podobnému činu. Udalosť sa dohrala znovu v piatok, resp. deň pred sviatkom sv. Jána,¹⁶⁷ teda v júni 1637 v kúrii v Pustých Sadoch. Pavol Takáč počul Annu Listiusovú vykrikovať, že sa chystá zabiť ďalšiu obeť.¹⁶⁸ Podľa dvoch svedkov v ten deň zbila dve slúžky: „Viem, že ráno v predvečer dňa sv. Jána pani manželka Juraja Pográniho potom ako vstala, bila svoju slúžku menom Regina a štyrikrát po sebe; potom jej malú dcéru hranou lopatky.“¹⁶⁹ Najprv ju kázala biť Andrejovi Tótovi, no odmietol, a tak zavolala mládencov.¹⁷⁰ Zrejme v ten istý deň sa zaprisahala „starej panej“ Magdaléne, pravdepodobne vdove po šľachticovi-zemanovi Sölöšim z Kajalu, že ju zabije.¹⁷¹ Podľa vlastných slov proti nej reptala; ona ju karhala za jej „niektoré viny, ktoré nemohla strpieť“, a preto ju aj dala biť. Počas bitky podľa jej vlastných slov vybehla z komory, no dala ju jednému sluhovi

¹⁵⁹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 640. Výpoveď č. 33.

¹⁶⁰ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 637 – 638. Výpoveď č. 24.

¹⁶¹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 635. Výpoveď č. 18.

¹⁶² KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 642. Výpoveď č. 42.

¹⁶³ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 645. Výpoveď č. 60.

¹⁶⁴ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 641. Výpoveď č. 39.

¹⁶⁵ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 642. Výpoveď č. 41, 59.

¹⁶⁶ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 643. Výpoveď č. 47.

¹⁶⁷ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 632. Výpoveď č. 8.

¹⁶⁸ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 632 – 633. Výpoveď č. 10.

¹⁶⁹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 634, 635. Výpoveď č. 17, 19.

¹⁷⁰ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 634. Výpoveď č. 17.

¹⁷¹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 636. Výpoveď č. 19

priniest späť. Potom ju akási jej slúžka sotila tak, že s veľkým tresknutím spadla a smrteľne si udrela hlavu o kus nábytku.¹⁷² Podľa ostatných výpovedí pestúnka vybehla k bráne, aby sa zachránila. Katarína, manželka Krištofa Takáča, však vypovedala, že pôvodne pani chcela zbiť ju, ale vybehla na ulicu a Listiusová až potom dala priviesť dnu pani Magdalénu, čím sa vlastne zachránila.¹⁷³ Keď Magdalénu priviedli, spolu so svojou slúžkou, silným slovenským dievčaťom, a manželkou Martina Turka, ju Listiusová mučila reťazou, bila lopatkou po spánkoch, bičovala a sama jej šliapla na hrdlo, až sa tým celkom vyčerpala.¹⁷⁴ Po tejto bitke Magdaléna nežila dlhšie ako štvrt hodiny.¹⁷⁵ Keď slúžka videla, že zomrela, prišla jej povedať: „Pani moja, tá Magdaléna už nežije.“ Najprv jej nechcela uveriť, vraj sa pretvaruje. Keď sa však sama presvedčila, že zomrela, prišiel na ňu už spomínaný stav depresie a ľútosti.¹⁷⁶ Bedákala, skláňala sa nad jej telom a zrejme až vtedy si uvedomila, čoho sa dopustila.

Slúžka Alžbeta, manželka Martina Staníka, bola práve vonku pri mladých morkách, no až tam počula údery. Žofia, manželka Františka Molnára, ich tiež počula: „Svoju starú pani tak udierala, akoby boli traja mlatici mlátili.“¹⁷⁷ Úradník Ján Bondor počul údery zo svojej miestnosti.¹⁷⁸ Po tom, ako pani v záchvate „choroby“ odišla, zavolali sluhov, aby prišli odnieť mŕtve telo Magdalény. 40-ročná Anna Virgóová, ktorá bola v tom čase pri husiach, pomáhala vyniesť telo mŕtvej ženy z fraucimeru. Videla, že bolo celé dobité a aj na spánkoch boli modriny.¹⁷⁹ Dorota, manželka Michala Dyza, dosvedčila to isté.¹⁸⁰ Telo mŕtvej Magdalény bolo treba čím skôr pochovať. Manželku Benedikta Juhása spolu s inými slúžkami

¹⁷² KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehes, s. 629. Výpoveď č. 1.

¹⁷³ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehes, s. 646. Výpoveď č. 69.

¹⁷⁴ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehes, s. 634, 635 – 636. Výpoveď č. 14, 19, 641 – 642. Marin Turek vo svojej výpovedi uviedol, že jeho manželka pri tom naozaj bola a pozerala sa na to vlastnými očami. Výpoveď č. 40.

¹⁷⁵ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehes, s. 632. Výpoveď č. 10.

¹⁷⁶ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehes, s. 636. Výpoveď č. 19.

¹⁷⁷ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehes, s. 639. Výpoveď č. 28.

¹⁷⁸ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehes, s. 640. Výpoveď č. 34.

¹⁷⁹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehes, s. 638. Výpoveď č. 27.

¹⁸⁰ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehes, s. 638. Výpoveď č. 25.

zavolali, aby ho prezliekli.¹⁸¹ Žofia, manželka Martina Tóta, videla telo, keď ho niesli v rakve.¹⁸² Hrob cez noc vykopal v Pate, vedľa Kataríny Deliovej, Juraj Zajec s Martinom Zajecom a Benediktom Juhásom a na druhý deň sa konal pohreb.¹⁸³ Obyvateľ Hlohovca, Mikuláš Faluši, počul, že „pani manželka Juraja Pográniho niesla na voze rakvu, vedľa ktorej sedelo jedno dieťa..., ktoré hovorilo, že pani manželka Juraja Pográniho zabila jeho pestúnku“. Na pohreb svojej „starej panej“ dala priniesť čierne a biele plátno.¹⁸⁴ Anna Listiusová dala zavolať nič netušiaceho hlohovského kazateľa Františka Baloga, aby ju pochoval. Ten počul ľudia hovoriť: „Tak už v tom hrobe budú ležať dve, ktoré zavraždila manželka Juraja Pográniho.“¹⁸⁵ Aj na jej pohrebe sa hovorilo, že ju zabila pani; mnohí svedkovia sa už predtým zúčastnili na pohrebe slúžky Kataríny.¹⁸⁶

Anna Listiusová sa dopustila vraždy šľachtickej osoby a hrozilo, že napriek svojmu vysokému postaveniu narazí na zákon. Sama si zrejme uvedomovala túto situáciu. „Jaj, tam je moja duša, môj život, môj majetok,“ vzdychala a zdá sa, že veľmi správne odhadla, čo jej hrozí.¹⁸⁷ Ján Fejérvári, ktorý za ňou po zabití Magdalény prišiel osobne, ju vraj často vystríhal, aby tak nemilosrdne nebila sluhov.¹⁸⁸ Pohrebu sa nezúčastnila kvôli chorobe. Keď za ňou po pohrebe prišiel kazateľ Balog, našiel ju ležať v posteli uprostred úzkostného náreku. Obrátila sa naňho: „Jaj, drahý pán František, hľa, ztratila som sa, lebo som dala zbiť moju starú pani a zomrela na to. Hovorím jej: ‚Hľa, vznešená pani, vždy som od toho vystríhal tvoju milosť.‘ Hovorí na to: ‚Totiž, čoho sa ľudia báli, do toho som padla.‘“¹⁸⁹

Zosnulá Magdaléna mala dve dcéry, staršiu Katarínu, v tom čase 32-ročnú, manželku 40-ročného šľachtica Andreja Kiša, a mladšiu, 25-ročnú Juditu Sölöšiovú, manželku šľachtica Valentína Odora.

¹⁸¹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünnpörehz, s. 645. Výpoveď č. 62.

¹⁸² KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünnpörehz, s. 638. Výpoveď č. 24.

¹⁸³ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünnpörehz, s. 641, 644, 644. Výpoveď č. 39, 52, 54.

¹⁸⁴ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünnpörehz, s. 629. Výpoveď č. 2.

¹⁸⁵ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünnpörehz, s. 631. Výpoveď č. 6.

¹⁸⁶ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünnpörehz, s. 643. Výpoveď č. 44.

¹⁸⁷ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünnpörehz, s. 638. Výpoveď č. 27.

¹⁸⁸ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünnpörehz, s. 630. Výpoveď č. 3.

¹⁸⁹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünnpörehz, s. 631. Výpoveď č. 6.

Boli vypočuté až na záver, 7. júla v Kajali, a z hľadiska celej kauzy sú ich svedectvá najdôležitejšie. Judita vypovedala: „Keď sme sa dopočuli o smrti našej úbohej matky na dvore pani Pográniovej v Pustých Sadoch, išli sme tam prosiť o telo našej úbohej zabitej matky; v tom nás obklopili hlohovský a pustosadianski kazatelia a pán Fejérovári, strašiac tým, že ak vezmeme mŕtve telo našej matky, jeho výsosť pán cisár nás potrestá, a že aj poškorníme a urazíme cirkev, o čo sme sa my nič nestarali, ale predsa sme prosili o telo. Vtom nás menovaní kazatelia silou chytili za ruky...“¹⁹⁰ Nevedeli, čo chcú, ale dúfali, že dojednajú vec s Annou Listiusovou v ich prospech a že im dovolí zobrať matkine telo. „S tým sme prišli k panej a chvíľu počkajúc, znovu vyšli a hovorili, že pani Pográniová nám chce z dobrej vôle dať 100 zlatých hotovosti, dobytok v sume 100 zlatých a 100 meríc pšenice.“¹⁹¹ Radili im, aby to od nej prijali ako náhradu, „lebo vy ste ľudia bez slova a ak by ste aj chceli niečo začať, nikdy nedosiahnete koniec, lebo nemôžete mať istotu v tom, že vaša matka zomrela rukou jej milosti, lebo jej služobníctva.“¹⁹² Snažili sa im navrávať, že by z matky za jej života nemali taký úžitok. Príbuzní panej Magdalény však nepristali a nezobrali „ani jeden peniaz.“¹⁹³ Anna Listiusová sa teda so sestrami Sölöšiovými nestretla osobne, ale vec vybavili jej ľudia. Tí sa zdráhali jasne vysloviť príčinu smrti ich matky a neodporúčali viesť súdny spor proti ich panej. Nezakázali im to však oznámiť palatínovi, Mikulášovi Esterháziemu, čo aj v krátkom čase urobili.¹⁹⁴ Ak sa udiala smrť Magdalény pred sviatkom sv. Jána, teda 24. júnom, a 30. júna začala komisia s vypočúvaním, bol medzi tým len asi týždeň.

„Kráľovná bosoriek“

Týmto prívlastkom sa, vari zaslúžene, s obľubou označuje Anna Ružena Listiusová a láka tak pozornosť laickej verejnosti. Bosoráctvo je pomerne rozšírená a vďačná téma aj v historickej obci, ktorá dodáva „dobe temna“ ešte tmavší a dramatickejší ráz. „Šintavská bosorka“ sa pri nej nedá obísť. Pri odpovedi na hľadanie pravdy sa

¹⁹⁰ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 649. Výpoved' č. 75.

¹⁹¹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 649 – 650. Výpoved' č. 75.

¹⁹² KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 650. Výpoved' č. 75.

¹⁹³ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 649. Výpoved' č. 75.

¹⁹⁴ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 649. Výpoved' č. 74.

môžeme oprieť o bohatý materiál vo výpovediach z vypočúvania v roku 1637. Táto otázka, či Listiusová inklinovala k bosoráctvu a či ho podporovala alebo aj sama vykonávala, bola totiž súčasťou protokolu. Takmer všetci svedkovia na ňu odpovedali kladne a niektorí aj s opisom hrozivých detailov. Neopovážime sa ich však podceňiť a deklarovať ako nepravdivé, resp. nadsadené. Ich výpovedná hodnota dotvára obraz o zrejme psychicky narušenej alebo prinajmenšom zvrátenej osobnosti manželky Stanislava Turza a neskôr Juraja Pogránih. Musíme sa však najprv opýtať, aký bol jej motív? Čo chcela dosiahnuť prostredníctvom „čarovania“? Chcela byť zdravá? Krásna? Mať úspech? Porodiť deti? Alebo niekomu uškodiť, ublížiť?

Väčšina svedkov videla, ako za ňou prichádzali, alebo ako ona privádzala so sebou akési ženy, sami ich nazvali *bosorkami*, *čarodejnicami*, *starenami*, *diabolskými ženami*, *černokňazníčkami* alebo *jasnovídkami*, no nevedeli povedať, čo s nimi robila. Anna Listiusová teda túto svoju činnosť pred sluhami utajovala. Šintavský správca Andrej Nagy spozoroval, že ich v noci priviedla a v noci ich zase prepustila; niekedy ich u seba dokonca držala jeden alebo dva týždne.¹⁹⁵ Jedného dňa k sebe dala priniesť desať takýchto žien a zatvorila sa s nimi v palote.¹⁹⁶ Niektoré mohli byť aj súčasťou jej fraucimeru. Viacerí spomenuli, že sa od nich dávala liečiť.¹⁹⁷ Ako sme už uviedli, naozaj jej záležalo na zdraví. Medzi výpoveďami sa nachádza aj zopár správ o ich pôvode. Menovite sa spomína iba jedna, ako manželka Jána Bakóa z Veľkého Zálužia.¹⁹⁸ Ďalšia pochádzala z Jelšoviec.¹⁹⁹ Po ďalšiu bosorku poslala Pavla Takáča do Trnavy a mala liať z krčahu vodu tam, kde v jej dome chodil pán Dávid Belevári.²⁰⁰ Mikuláš Faluši, šľachtic z Hlohovca, bol správcom Tematínskeho panstva, keď sa začali majerskí gazdovia sťažovať, že im kape dobytok a nemajú šťastie. „*Vtedy mi pani rozkázala, aby*

¹⁹⁵ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 646. Výpoveď č. 67.

¹⁹⁶ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 633. Výpoveď č. 10.

¹⁹⁷ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 630. Výpoveď č. 3.

¹⁹⁸ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 629. Výpoveď č. 1. Veľké Zálužie, okr. Nitra.

¹⁹⁹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 633. Výpoveď č. 10. Jelšovce, okr. Nitra.

²⁰⁰ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 630. Výpoveď č. 4.

som priviedol so županom jednu jasnovidku, ale nespomínam si, odkiaľ...“ Bol pri tom, ako v Modrovej²⁰¹ urobila jeden *circulus* a stojac v ňom „sňala akúsi porobu zo dvora.“²⁰²

Okrem toho však zamestnávala aj „zahraničné“ jasnovidky. Práve správy o tureckých ženách nám umožňujú tvrdiť, že Anna Listiusová mala k bosoráctvu a čarovaniu sklony ešte za života prvého manžela, najneskôr v dobe jeho novozámockého kapitanátu. Barbora Kostolániová videla, ako dala jednej tureckej žene piecť kameň.²⁰³ Túžila sa vyzvedieť budúcnosť: „Dala k sebe prinášať nejaké jasnovidky a pozerala sa s nimi, či jej synovia budú dlho žiť a či bude dlho žiť ona sama. Viem aj to, že ešte za čias úbohého Stanislava Turza k sebe dala nosiť nejaké turecké ženy a pozerala sa s nimi, či bude mať deti.“²⁰⁴ Po smrti Stanislava Turza sa Listiusová podľa všetkého oddávala bosoráctvu ešte intenzívnejšie. Sám hlohovský kazateľ František Balog o tom vedel a dokonca uviedol, že bosoráctvu ženy sama školila pod hrozbou veľkej bitky.²⁰⁵

Či už dobrovoľne alebo nasilu, mala aj pomocníkov zo svojho dvora, ktorým nariaďovala prinášať alebo vykonávať čudesné a morbidne veci. Už spomínaného Martina Turka, ktorého manželka bola prítomná pri bitke „starej panej“ Magdalény, poslala spolu s inými po hlavu mŕtveho človeka.²⁰⁶ Sám to dokonca priznal vo svojej výpovedi. Vraj ho po ňu pod prísny trestom vyslala k hlohovskému kláštoru.²⁰⁷ On podľa všetkého príkaz splnil a Listiusová s ňou potom išla do Pustých Sadov.²⁰⁸ Štefan Bogma videl, ako dala odrezať hlavu suke.²⁰⁹ Aj Štefan Fekete videl na vlastné oči, že nechala odrezať hlavy malých šteniat a dala ich variť v železnom hrnci.²¹⁰ Katarína, manželka Andreja Érseka, videla to

²⁰¹ Modrová, okr. Nové Mesto nad Váhom.

²⁰² KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 630. Výpoved' č. 2.

²⁰³ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 637. Výpoved' č. 23.

²⁰⁴ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 651. Výpoved' č. 80.

²⁰⁵ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 631. Výpoved' č. 6.

²⁰⁶ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 638. Výpoved' č. 24.

²⁰⁷ V budove hlohovského františkánskeho kláštora sídlilo za čias Stanislava Turza evanjelické gymnázium; v polovici 30. rokov 17. storočia sa majiteľmi Hlohovca stali Forgáčovci, ktorí ho vrátili reholi. Pri budove bol teda zrejme cintorín

²⁰⁸ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 642. Výpoved' č. 40.

²⁰⁹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 639. Výpoved' č. 29.

²¹⁰ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 643. Výpoved' č. 47.

isté.²¹¹ Držala pri sebe akéhosi drozda, a keď jej skapal, kúpila od doktora Greimela nového.²¹² Eva bola manželkou Eliáša, pekára na Šintavskom hrade. Raz, ako vyznala, poslala jej pani do pekárne surového hada, aby ho pripravili v jednom hrnci. Dala ho upiecť v peci a priniesť k sebe do fraucimeru. Inokedy jej po nemecky hovoriaci sluha *Fajtl* priniesol do pekárne mozog z hlavy obesenca a pekár Eliáš ho mal zapiecť do cesta a upiecť v peci. On sa toho nechcel ani dotknúť, a iba dal *Fajtlovi* cesto na peceň chleba. Pekárka bola tiež pri tom: „*Videla som, že sluha mal celé krvavé ruky.*“²¹³ Ďalší raz dala priniesť rameno obesenca a „*v pekáči, v ktorom sa zvykli piecť torty, v tom ho varila...*“ priznal Andrej Nagy.²¹⁴

I keď služobníctvo zväčša nemalo prístup do súkromia panej, keď mala u seba bosorky a nevedeli, čo s nimi stvára, v niekoľkých prípadoch ju buď dámy z fraucimeru alebo úradníci odhalili *in flagranti*. Urodzená Magdaléna Nagyová, manželka Františka Sázadyho, spomenula, že jej raz jej čarodejnice pripravili kúpeľ a umývali ju, a keď takto ležala v kúpeli, „*panej na kolene varili v jednom hrnčeku kašu, ktorá tak bublala, akoby ju varili na ohni.*“²¹⁵ Andrej Nagy bol tiež svedkom výčinov svojej panej: „*Na to si tiež spomínam a viem, že keď na jej kuchyni často dymili, spalujúc nejaké čary, sám som paniu vyhrešil, hovoriac: ‚Hľa, kolko je kde diablov, všetkých ich tu zhromaždiš.‘*“²¹⁶ Po nociach nazeral a načúval cez dvere: „*A raz v noci nejaké bosorky strkali pani Pográniovú do krbu a tisli jej milosť do komína, hovoriac jej: ‚Vystúp vyššie, tvoja milosť, vyššie!‘*“²¹⁷

Za služby spojené s bosorovaním Listiusová dobre platila, od päť toliarov po deväť zlatých.²¹⁸ Zahrávali sa však s ohňom, doslova, lebo za túto nelegálnu činnosť sa podľa zákona platilo trestom smrti. Niektoré jej bosorky, čarodejnice či jasnovidky chytili a naozaj takto neslávne a smutne skončili. „*Od jedného kajalského šľachtica som počul, ... že poznal jednu ženu, ktorá bola na Šintavskom*

²¹¹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 645. Výpoveď č. 63.

²¹² KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 648. Výpoveď č. 72.

²¹³ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 650. Výpoveď č. 79.

²¹⁴ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 646. Výpoveď č. 67.

²¹⁵ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 648 – 649. Výpoveď č. 73.

²¹⁶ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 646. Výpoveď č. 67.

²¹⁷ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 646. Výpoveď č. 67.

²¹⁸ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 633, 636. Výpoveď č. 10, 19.

hrade dojkou... Keď ju chytili, vyznala, že ju pani manželka Juraja Pográního učila to diabolstvo veľkou bitkou, kvôli čomu ju upálili.²¹⁹ Ďalšia bosorka, ktorú upálili v Nitre, vyhlásila, že „pani Pográníová je kráľovná bosoriek.“²²⁰ O ďalšej vypovedal Pavol Takáč: „...keď ju chceli upáliť, prišiel som k nej a povedal som jej: ‚Matka, určite si bola aj u nás,‘ na čo ona odpovedala, ‚Veru som tam bola, ale to, čo pani chcela, aby som robila, som nevedela.‘“²²¹

Omilostenie a záver života

Na základe vyšetrovania bola Anne Listiusovej priznaná vina vo veci zabitia viacerých osôb, medzi ktorými bola ajjedna šľachtického postavenia. Bola odsúdená na stratu hlavy a majetku. K vykonaniu hrdelného trestu však neprišlo. 22. marca 1638 dostala od cisára Ferdinanda III. milosť.²²² Svojím majetkom však už naďalej nemohla disponovať. Dožila opustená a v zabudnutí, najskôr na Šintavskom hrade, ktorý na základe dedičských nárokov svojej manželky už v roku 1640 obýval a od roku 1642 vlastnil Mikuláš Esterházi.²²³ Za rok jej smrti sa považuje rok 1643.

Proces s Annou Listiusovou predstavuje zaujímavý a celkom jedinečný fenomén. Na jeho základe sa zvykla označovať za druhú *Bátoričku*, i keď svoju činnosť začala vykonávať o niekoľko rokov neskôr. Maďarská historička Irma Szádeczky-Kardoss, ktorá svojím výskumom spochybnila vinu Alžbety Bátoriovej, naopak uznala Annu Listiusovú za vinnú. Prihliadnuc k prítomnosti psychického ochorenia zostáva otázne, do akej miery bola Listiusová zodpovedná za svoje zločiny. Skôr padá tieň na nečinnosť kompetentných osôb, počnúc Stanislavom Turzom, vlastnými synmi a končiac evanjelickými duchovnými, ktorí o nich vedeli, no nezasiahli. Napokon nebola sama, ktorá poznačila povesť rodu Listiusovcov trestnou činnosťou. Za vraha, traviča, bosoráka a výrobcu falošných mincí viedenská mestská rada odsúdila na

²¹⁹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 631. Výpoveď č. 6.

²²⁰ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 641, 642. Výpoveď č. 39, 42.

²²¹ KOMÁROMY, Listius Anna Rozina bünpörehéz, s. 633. Výpoveď č. 10.

²²² MNL, OL, A 57, 9. kötet, fol. 112 – 113.

²²³ DUCHOŇOVÁ, Diana. *Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť*. Bratislava: Veda 2017, s. 91.

smrť aj Ladislava Listiusa, Anninho vzdialeného príbuzného.²²⁴ Ak sa medzi Listiusovcami nachádzali v druhej polovici 16. storočia významné osobnosti doznievajúceho humanizmu, ktoré vyrástli na pôde Uhorskej dvorskej kancelárie, v prvej polovici 17. storočia dvaja jeho členovia čelili hrdelnému trestu.

Anna Ružena Listiusová, ako aj jej predkovia a samotný rod Listiusovcov, je dodnes málo prebádanou témou v maďarskej a o to menej slovenskej historiografii. Napriek tomu ide o veľmi zaujímavú problematiku aj z hľadiska slovenských dejín. Začnime už len Jánom Listiusom st., ktorý si vzal za ženu Lukréciu Oláhovú. Prostredníctvom nej sa nám otvára cesta k výskumu rodinných väzieb arcibiskupa Mikuláša Oláha. Anna Ružena prežila na území dnešného Slovenska väčšinu svojho života. Po tom, ako sa vydala za Stanislava Turza, bol jej domovom vtedy dobre opevnený a honosný vodný hrad v Šintave, Bojnický či Hlohovský hrad. Detailný výskum jej korešpondencie, najmä s manželom, ale aj inými príbuznými a blízkymi, by mohol bližšie odhaliť jej rodinné vzťahy a priblížiť jej charakter, o čo sme sa tiež pokúsili.

Zaujímavá a dôležitá je otázka jej konverzie z katolicizmu na protestantizmus. Vzhľadom na meno jej manžela sa od nej táto zmena vierovyznania očakávala a ona na ňu naozaj pristúpila. Na svojom dvore mala kazateľa a dostávala správy o chode jednotlivých farností na panstvách svojho manžela. Až po tom, ako sme ju charakterizovali ako manželku a matku, sme si trúfli venovať sa jej zvráteným činom a bosoráckej činnosti. Nedali sa prehliadnuť – ostro nimi vytŕča z radu manželiek uhorských palatínov 17. storočia. Hoci za nimi celkom určite stála chorobná diagnóza, aj ony sú svedectvom doby, v ktorej bolo násilie všedným prostriedkom na dosiahnutie poriadku. Nemuseli byť verejne známe a aj pred mnohými blízkymi osobami mohli zostať utajené. Smrť Juraja Pográního alebo hrozný ortieľ nad životom

²²⁴ Ladislav Listius (1628 – 1662) bol synom Františka Listiusa a Zuzany Dulafiovej, vnukom Štefana Listiusa a právnikom Jána Listiusa, rábskeho biskupa. Známe sú jeho básnické diela, napríklad *Magyar Márs avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete, A szerencsének állhatatlanságáról, A boldogságos szűz Máriához, Magyarország pátronájához, A nemes Magyarország czímeréhez*. KOMÁROMY, András. *Listi László élete*. Budapest: Heisler Nyomtató, 1887.

vlastného vnúčaťa, dieťaťa Evy Turzovej, však dokazujú, že sa vo svojej zvrátenosti nezastavila ani pred vlastnou rodinou. Dokázala byť milá a vrúcna, ale dokázala aj bez dôvodu krajne znenávidieť a niekoľkonásobne odplácať drobné prehrešky.

Takisto ako pri Alžbete Bátoriovej a Jurajovi Turzovi, aj tu by sme mohli špekulovať o tom, či Mikulášovi Esterházimu nezáležalo na obvinení a začatí súdneho sporu proti manželke svojho predchodcu z vlastných majetkových ambícií. Spomeňme už len prechod Šintavského hradu či turzovského bratislavského domu do jeho rúk. Nech bol Esterháziho motív akýkoľvek, Listiusovej sa podiel na jej zločinoch naozaj dal dokázať aj na základe výpovedí výsluchu, ktorý inicioval. Anna Ružena Listiusová tak naďalej zostáva príkladom príslušníčky najvyššej spoločenskej vrstvy krajiny, ba dokonca manželky palatína, ktorá sa dostala do povedomia ako chorobne násilná žena. Je otázka, do akej miery bola za svoje činy zodpovedná, ak zväžíme závažné psychické ochorenie, ktorým trpela.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára, *Királyi könyvek*, A 57, 4., 5., 9. kötet.

Štátny archív Bytča, *Oravský komposesorát, Thurzovská korešpondencia*, inventárne číslo 609, 794, 892, 899.

Edície prameňov

HORN, Ildikó (ed.) Ismeretlen temetési rendtartások a 16. – 17. századból. In *Irodalomtörténeti közlemények*, 1998, roč. 102, č. 5 – 6.

ILA, Bálint (ed.) *A Thurzó-levéltár protestáns egyháztörténeti iratai*. Budapest: Magyar protestáns irodalmi társaság, 1934.

KOMÁROMY, András (ed.) Listius Anna Rozina bünpöreehez. In *Magyar történelmi tár*. Budapest: Magyar történelmi társulat, 3. sorozat, 20. kötet, 1897.

MERÉNYI, Lajos (ed.) Oláh Miklós végrendelete. In *Magyar történelmi tár*. Budapest: Magyar történelmi társulat, 1896.

STOLL, Béla (ed.) *Régi magyar költők tára. XVII. század. 3. kötet.* Budapest: Akadémiai kiadó, 1961,

SZERÉMI (ed.) Monumenta, emlékek a Majthényi, Kesselleököi és Berencsi Majthényi bárók és urak családi levéltárából. In *Magyar történelmi tár. 3. sorozat, 20. kötet.* Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1897.

SZERÉMI (ed.) Thurzó Szaniszló házasodása. In *Századok, 1894, roč. 27.*

ZICHY, Edmund (ed.) *Gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-szent-mihályi Czobor Erzsébethez, 2. kötet.* Budapest: Az Athenaeum társulat kiadása, 1876.

ZICHY, Edmund (ed.) *Gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-szent-mihályi Czobor Erzsébethez. 1. kötet.* Budapest: Az Athaenaeum társulat kiadása, 1876.

Monografie

BARINAY, Stephanus. *Palatini regni hungariae – bello, paceque clarissimi.* Tyrnaviae: Typis academicis societatis Jesu, 1753.

BUCKO, Vojtech. *Mikuláš Oláh a jeho doba 1493 – 1568.* Bratislava: Vedecké ústavny mesta Bratislavy 1940.

DUCHOŇOVÁ, Diana. *Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť.* Bratislava: Veda 2017.

HÜBNER, Johann. *Genealogische Tabellen, ebst denen darzu gehörigen Genealogischen Fragen, Zur Erläuterung der Politischen Historie. 3. zväzok.* Leipzig: Bey Johann Friedr. Gleditchens feel. Sohn, 1728.

KOMÁROMY, András. *Listi László élete.* Budapest: Heisler Nyomtató, 1887.

KOMÁROMY, András. Sempte és Galgóc hadi fölszerelése 1622-ben. In *Századok, 1889, roč. 23.*

KOVACHICH, Martinus Georgius. *Solennia Inauguralia Serenissimorum Ac Potentissimorum Principum Utriusque Sexus, Qui Ex Augusta Stirpe Habspurgo-Austriaca Sacro Corona Apostolica In Regis Hungarorum, Reginasque Periodo Tertia Redimiti Sunt: Industria*

Synchro- norum Scriptorum Adumbrata... Pest: Typis Matthiae Trattner, 1790.

KUBINYI, Miklós. *Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre (1598 – 1621)*. Budapest: Méhner Vilmos kiadása, 1888.

NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 7. kötet. Pest: Ráth Mór, 1860.

NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 8. kötet. Pest: Ráth Mór, 1861.

ROTH, Harald. *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2006.

WAGNER, Carolus. *Analaecta Scepusii sacri et profanii*. Pars IV. Posenii et Casoviae: Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, typographi et bibliopoe, 1778.

WAGNER, Carolus. *Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum, quae jam interciderunt*. Decas III. Posenii, Pestini et Lipsiae, Typis et sumptibus Joh. Michaelis Landerer de Fűskút, 1802.

WITTING, Johann Baptist. *J. Siebmachers Grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen neu herausgegeben*. *Niederösterreichischer Adel*. 2. Abteilung S – Z. Wien, 1919.

Štúdie v časopisoch a zborníkoch

FAZEKAS, István. A Magyar udvari kancellária leltára 1577-ből. In *Fons IX.*, 2002, č. 1 – 3.

FEDERMAYER, Frederik. Svadobné oznámenia Thurzovcov (prameň ku genealogickému výskumu rodu). In LENGYELOVÁ, Tünde (ed.) *Thurzovci a ich historický význam*. Bratislava: ProHistoria, 2012.

ILA, Bálint. A Thurzó család levéltára. In PLEIDELL, Ambrus (ed.) *Levéltári közlemények*. Budapest: A Magyar király országos levéltár, 1932, roč. 10, č. 1 – 2.

KEMÉNY, József. A Nagyköpcsényi Listi család eredete, növekedése és hanyatlása. In TOLDY, Ferenc (vyd.) *Új magyar múzeum*. Pest: Emich Gusztáv vállalata, 1. zväzok, 1854, roč. 4.

LENGYEL, Tünde. Thurzó Szaniszló, a Magyar királyság nádora (1622 – 1625). In DOMINIKOVITS, Péter – KATONA, Csaba (eds.) *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Annales Archivi Soproniensis no. 1. Sopron – Budapest: MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014.

LETZOVÁ, Mária. Svadba Mikuláša Esterháziho a Kristíny Náriovej. In FRANKO, Michal (ed.) *Studia Historica Tyrnaviensia XXII*. Trnava: Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Katedra histórie, 2022.

NAGY, Levente. Genealogie der Familie Olahus von Dracula bis Pál Esterházy. In SZILÁGYI, Emőke Rita (Hg.) *Nicolaus Olahus 450. Tagungsband der internationalen Konferenz zum 450. Todestag von Nicolaus Olahus*. Publicationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, Band XVII., Wien - Budapest: Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien - Institut für Literaturwissenschaft, Geisteswissenschaftliches Forschungszentrum der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 2019.

PÁLFFY, Géza. Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16 – 17. században. In SZAKÁLY, Ferenc a kol. (eds.) *Történelmi szemle*, 1997, roč. 39, č. 2.

PÁLFFY, Géza. Rod Thurzovcov a jeho miesto v aristokracii Uhorského kráľovstva. In LENGYELOVÁ, Tünde (ed.) *Thurzovci a ich historický význam*. Bratislava: ProHistoria, 2012.

SZÁDECZKY-KARDOSS, Irma. A Báthory Erzsébet elleni koncepció eljárás forrásainak értelmezése. In *Levéltári közlemények*, 1994, roč. 65, č. 1 – 2.

SZINNYEI, József. Magyar írók élete és munkái, 7. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatala, 1900.

ZVARA, Edina. A Listi-család tagjainak könyvei. In HEGYI, Ádám – SIMON, Melinda (eds.) *„Apró cseppekből lesz a zápor”*. Bakony

Géza emlékkönyv. Szeged: Szegedi egyetemi kiadó – Juhász Gyula felsőoktatási kiadó, 2008.

Internetové zdroje

<https://lekar.sk/clanok/maniodepresivna-psychoza>.

Výcvik nemeckej armády v Ochranej zóne a jeho vplyv na život obyvateľstva

ADAM BIELESZ

Exercise in Protection zone and his influence on civilians life

Abstract: Aim of the article is analysis of influences of military exercise of German army's training in the zone of protection and its influence on domestic population. Based on archive research in Slovak archives it is possible to document, that exercise of German military in Protection zone influenced life of local population from the beginning of German military presence in western Slovakia. Most significantly affected by the military training were farmers with land near military objects or people who used roads blocked by the German military authorities. Several people paid with their lives for the German military training.

Keywords: Slovakia, Wehrmacht, Protection zone, civilians, Malacky

Úvod

Jedným z prvých cieľov nemeckých vojsk pri okupácii západného Slovenska v marci roku 1939 boli vojenské objekty zanikajúcej československej armády. Po odzbrojení a odsune bývalých vojakov československej resp. nadchádzajúcich vojakov slovenskej armády a odvoze vojenského materiálu sa nemecká armáda stala výhradným obyvateľom kasární a príľahlých vojenských objektov v niekoľkých lokalitách na západe Slovenska.¹ Obývanie objektov nebolo samoučelné a nemecká armáda ich používala na výcvik rôznych zložiek obdobne ako predtým armáda československá. Ďalšou paralelou bola skutočnosť, že výcvik rovnako kolidoval s bežným životom civilného obyvateľstva. Tentokrát však akékoľvek sťažnosti obyvateľstva narážali na záujmy armády cudzieho štátu, navyše vtedajšieho hegemóna v strednej Európe.

Z formálneho hľadiska režim pôsobenia nemeckej armády upravovalo niekoľko slovensko-nemeckých dohôd, ale i nariadení vydávaných slovenskou a nemeckou stranou. Zo slovensko-

¹ Formálny vlastníkom objektov síce ostávala slovenská armáda, fakticky ich však mohla využívať iba s povolením nemeckých vojenských orgánov.

nemeckých dohôd najdôležitejšími bola časť *Ochrannej zmluvy*, ktorú obe strany podpísali 18/23. marca 1939. Na základe druhého článku mohla nemecká armáda používať existujúce resp. budovať nové vojenské zariadenia v priestore na západ od východného úpätia pohorí Malé Karpaty, Biele Karpaty a Javorníky. Osoby nemeckej štátnej príslušnosti spadali pod nemeckú jurisdikciu. Lokalita dostala názov Ochranná zóna.² Druhým významným dokumentom je *Zmluva o Ochrannej zóne* podpísaná 12. augusta 1939. Nemecká armáda mohla pre potreby budovania nových objektov zaberať verejné i súkromné pozemky. Mimo zóny sa však nemala pohybovať s výnimkou tzv. vojenskej nutnosti. U jednotlivých vojakov bol tiež pohyb mimo zóny povolený v prípade dovolenky, resp. na zvláštne slovenské povolenie. Nemeckí štátni príslušníci (uniformovaní/neuniformovaní) a nemecké firmy podliehali nemeckej jurisdikcii. Slovenské štátne orgány mohli ostať pôsobiť na svojich miestach, fungovali podľa slovenských zákonov a ich nadriadenými boli centrálné slovenské orgány.³ Realita ďalších rokov ukázala nutnosť podpisu ďalších dohôd, ktoré upravovali vzájomný pomer medzi nemeckou vojenskou a slovenskou civilnou zložkou nehovoriac o interných pravidlách, ktorými sa riadili zložky oboch štátnych útvarov. O niektorých, ktoré sa dotýkali problematiky nemeckého vojenského výcviku bude reč na ďalších stranách.

Výcvik v Ochrannej zóne a jeho vplyv na život obyvateľstva

Prvý sporný moment možno datovať do obdobia len niekoľko týždňov po nemeckej okupácii západného Slovenska. Na 4. apríla 1939 nemecké velenie naplánovalo delostrelecký výcvik v blízkosti Malaciek. Pri tejto príležitosti požiadalo slovenské štátne orgány o zamedzenie pohybu v blízkosti vojenských objektov patriacich pod malackú strelnicu. Okresný úrad v Malackách avšak dostal

² V dobových slovenských prameňoch sa objavuje aj pojem Ochranné pásmo. Pre potreby nasledujúceho textu budem používať doslovný preklad nemeckého termínu Schutzzone.

³ BAKA, Igor. *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006, s. 32-33. ISBN 80-969375-1-0. ; TULKISOVÁ, Jana. Činnosť nemeckej vojenskej komisie na Slovensku a ohraničenie ochranného pásma. In PEKÁR, Martin (ed.). *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov : Universum, 2007, s. 419-433. ISBN 978-80-8068-887-5.

informáciu o výcviku až 3. apríla. Zmohol sa len na odpoveď, že v blízkosti strelnice sú pre hospodársku existenciu regiónu dôležité cestné úseky. Zároveň doplnil, že nemá dost personálu schopného dohliadnuť na zákazy vstupu do výcvikom ohrozených oblastí o to viac, keď nemecké velenie neposkytlo informáciu, kde presne sa delostrelecký výcvik bude vykonávať.⁴

Podobný prípad sa zopakoval len o niekoľko týždňov neskôr. V objekte Turecký vrch (neďaleko obce Jabloňové) prebiehalo v dňoch 24. – 25. apríla cvičenie so strelnými zbraňami. Veliteľstvo nemeckých vojsk vtedy sídlilo v Plaveckom Podhradí a požiadalo veliteľstvo Freiwillige Schutzstaffel⁵ (ďalej FS) o sprostredkovanie žiadosti mestskému úradu v Pezinku v snahe zamedziť premávku na časti cestných úsekov. Obmedzenie premávky vykonal pezinský notár. Zároveň Okresný úrad v Modre⁶ informoval 27. apríla o udalosti ministerstvo vnútra spolu s návrhom opatrení, ktoré mohli vykonať i nemecké ozbrojené sily. Nakoľko samotný Turecký vrch ležal v malackom okrese, prezídium ministerstva vnútra dňa 2. mája 1939 informovalo príslušného okresného náčelníka, aby vstúpil do komunikácie s nemeckým veliteľom a požiadal ho o priame informovanie orgánov štátnej správy v prípade budúceho nemeckého výcviku spolu s návrhom opatrení, ktoré má slovenská štátna správa počas nemeckého výcviku urobiť. Dňa 20. mája 1939 okresný náčelník hlásil vykonanie opatrení u nemeckého velenia v Plaveckom Podhradí.⁷

V ďalších dňoch a týždňoch nemecký výcvik pokračoval a minimálne okresné četnícke veliteľstvo v Malackách o aktivite vo vojenských objektoch bolo aspoň s niekoľkodňovým časovým predstihom informované.⁸ Nič to však nemenilo na obmedzeniach

⁴ Štátny archív Bratislava (ďalej ŠA BA) – pracovisko Modra (ďalej p. Modra), fond Okresný úrad Malacky 1923-1945 (ďalej f. OÚ MA 23-45), škatuľa (ďalej šk.) 27, *Fonogram*.

⁵ Polovojenská organizácia Deutsche Partei.

⁶ Pezinok vtedy patril pod okres Modra.

⁷ Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Ministerstvo vnútra 1938-1945 (ďalej MV 38-45), šk. 15, č. j. 4 937/1939. ; ŠA BA – p. Modra, f. OÚ MA 23-45, šk. 32, č. j. 543/1939.

⁸ ŠA BA, f. Okresné četnícke a žandárske veliteľstvo Malacky, šk. 6, *Podací protokol – obyčajný*.

civilného života. Obyvatelia Jabloňového sa v sťažnosti z 9. mája 1939 ponosovali na ničenie polí nemeckými tankami a vôbec na nemožnosť obrábania vlastných políček. Komplikácie pri obrábaní pozemkov zmieňovali aj obyvatelia obce Hasprunka (dnes Studienka).⁹ Kronikár obce Sološnica porovnal vtedajší stav s časmi 1. ČSR keď „za bárs ake malicherné škody, dostali niekto aj stonásobne úrodu zaplatiť.“¹⁰ Prípady obcí Jabloňové a Hasprunka sa s určitým časovým oneskorením opäť zaoberalo prezídium Ministerstva vnútra, ktoré v októbri 1939 požiadalo Okresný úrad v Malackách o ďalšie informovanie ohľadom diania v zasiahnutých obciach. Okresný úrad požiadaval o stanovisko príslušné notárske úrady. Zmena k lepšiemu nastala v Jabloňovom.¹¹ Tankové vojská už v máji okolie obce opustili a vojenský výcvik neprebíhal každý štvrtok. Spojenie s centrom regiónu, s Malackami, bolo umožnené aspoň počas trhov a jarmokov.¹² Podstatne pesimistickejšia odpoveď prišla od notára z Hasprunky. K náprave pomerov neprišlo a minimálne štyri dni v týždni boli cesty v okolí uzavreté,¹³ čo spôsobovalo ťažkosti miestnym roľníkom aj robotníkom.¹⁴ Situácia ďalej eskalovala a začiatkom apríla 1940 obec požiadala o vyplatenie odškodného. Dôvodom boli časové straty pri obhospodarovaní pozemkov, ku ktorým dochádzalo kvôli nemeckému vojenskému výcviku.¹⁵

S vlastnou iniciatívou prišlo 26. mája 1939 viac ako 130 občanov

⁹ ŠA BA – p. Modra, f. OÚ MA 23-45, šk. 32, č. j. 121/1939.

¹⁰ Text kroniky je doslovne prepísaný. ; BAKAN, Michal. *Kronika obce Sološnica 1935 – 1939*. [online]. Sološnica. [cit. 2023.03.04.] Dostupné na internete: <https://www.solosnica.sk/e_download.php?file=data/editor/142sk_15.pdf&original=kronika%201935-%201939.pdf>.

¹¹ O situácii podal správu notársky úrad v Lozorne pod ktorý obec Jabloňové vtedy patrila.

¹² ŠA BA – p. Modra, f. OÚ MA 23-45, šk. 32, č. j. 121/1939.

¹³ Územne sa vojenský obvod podobne ako v súčasnosti rozkladal naprieč Záhorím, jeho územie však pretínalo niekoľko ciest spájajúcich jednotlivé dediny. Pri uzatvorení príslušných ciest sa tak obmedzoval hospodársky život obyvateľov na oboch stranách daných cestných úsekov (nemecká armáda však uzatvárala aj iné cesty). Na lepší prehľad môže poslúžiť letecká mapa z roku 1950.; Historická ortofotomapa Slovenska. [online]. [cit. 2022.09.07.] Dostupné na internete: <<https://mapy.tuzvo.sk/HOFM/default1.aspx>>.

¹⁴ ŠA BA – p. Modra, f. OÚ MA 23-45, šk. 32, č. j. 127/1939.

¹⁵ Vojenský historický archív (ďalej VHA), f. Ministerstvo národnej obrany (ďalej MNO) – dôverné (1940), šk. 14, č. j. 49/40.

obcí Niklašov¹⁶, Lakšárska Nová Ves a Bílkove Humence. V petícii sa v zásade zopakovali argumenty ako vo vyššie uvedených obciach. Zaujímavý je však vlastný návrh signatárov na obmedzenie strelieb. Medzi 10. júnom až 31. júlom 1939 sa výcvik mal konať tak, aby cesty medzi Niklašovom a Plaveckým Mikulášom resp. Bílkovými Humencami a Šandorfom (dnes Prievaly) ostávali prejazdne každý deň v čase 12:00 hod. – 14:00 hod. a potom v čase 17:00 hod. – 6:00 hod. Druhým návrhom bola prejazdnosť uvedených ciest aspoň počas dvoch dní v týždni vrátane nedele.¹⁷ Petíciu dostal okresný náčelník, ktorý ju predostrel nemeckému veleniu. Nemecká strana sa v odpovedi z 22. júna 1939 zaviazala k vykonávaniu výcviku s prestávkami, počas ktorých by bolo možné presunúť sa cez priestor vojenského obvodu. V snahe predísť nepríjemnostiam tiež nemecké vojenské orgány prisľúbili lepšie informovanie o čase výcviku vždy v nadchádzajúci týždeň.¹⁸

Situácia v zasiahnutých obciach sa nevyvíjala podľa predstáv miestneho obyvateľstva. O vývoj sa stále zaujímal ministerstvo vnútra vrátane vtedajšieho šéfa rezortu Ferdinanda Ďurčanského. Na jeho príkaz vypracoval 26. apríla 1940 informačnú správu malacký okresný náčelník.¹⁹ Najviac zasiahnuté podľa jeho mienky boli obce západne od vojenského obvodu menovite Lakšárska Nová Ves, Niklašov, Hasprunka a Bílkove Humence. Pozemky tunajších obyvateľov zasahovali buď čiastočne do vojenského obvodu, alebo sa nachádzali na druhej strane obvodu, čo si vyžadovalo využitie ciest pretínajúcich priestory vojenského výcviku. V oboch prípadoch však pravidelné streľby podobné aktivity znemožňovali. Ako okresný náčelník navyše upozornil, obyvateľstvo nedostalo ani náhradu za spôsobované škody, čo bolo zvykom v časoch Československa. Druhou poškodenou kategóriou boli obce medzi západným úpäťm Malých Karpát a východnou hranicou vojenského obvodu. Konkrétne išlo o Plavecký Svätý Peter, Plavecký Svätý Mikuláš,

¹⁶ Dnes súčasť obce Lakšárska Nová Ves.

¹⁷ ŠA BA – p. Modra, f. OÚ MA 23-45, šk. 32, *Slávnemu Okresnému úradu k rukám Pána Okresného náčelníka*.

¹⁸ ŠA BA – p. Modra, f. OÚ MA 23-45, šk. 32, č. j. 6 331 / 1939.

¹⁹ Čiastočne pritom vychádzal z konceptu, ktorý mu zaslalo okresné žandárske veliteľstvo.

Plavecké Podhradie, Sološnicu, Rárbok (dnes Rohožník), Kuchyňu, Pernek, Lozorno. Nemecké orgány síce vopred oznamovali časy výcviku, tieto však reálne nedodržiavali. To malo za následok vznik situácií, keď ľudia na jednej strane ostávali doma a vojenský výcvik neprebíhal a naopak vyskytli sa prípady, keď na cestách nemecké stráže vracali ľudí naspäť, hoci v daný deň alebo čas sa vo vojenských objektoch strieľať nemalo. Ľudia tak napríklad nevedeli, či môžu ísť na trh alebo jarmok do Malaciek.²⁰ Okresný náčelník s poukázaním na predchádzajúce neúspešné sťažnosti miestnych úradov a obyvateľstva, ako aj intervenciu ministerstva národnej obrany u Nemeckej vojenskej misie (ďalej DHM²¹) zo 16. januára 1940²² naznačil, že prípad sa tiahne už určitú dobu. Prišiel s vlastnou iniciatívou. V prípade najpoškodenejších obcí by sa streľba v lete obmedzila na čas 7:00 hod. – 12:00 hod., čím by sa umožnil aspoň čiastočný výkon poľnohospodárskych prác. V prípade druhej záležitosti navrhol absenciu streľby vždy počas trhov a jarmokov v Malackách.²³ Z Ministerstva vnútra prišla 18. júna 1940 odpoveď. Okresný náčelník mal porovnať vtedajší stav s postupmi v časoch Československa. Správa o prešetrení daného stavu bola na ministerstvo vnútra poslaná 7. augusta toho istého roku.²⁴ V správe jej autor konštatoval zlepšenie stavu. Na časti priestoru východne od vojenského obvodu bola dohodnutá lepšia prejazdnosť.²⁵ Presné porovnanie vtedajšieho stavu s dňom za čias 1. ČSR sa náčelníkovi urobiť nepodarilo kvôli nedostatku informácií o priebehu výcviku v medzivojnovom období. Jediným zistením bola výška odškodnenia majiteľom pozemkov v blízkosti vojenských objektov, ktorá sa v medzivojnovom období mala pohybovať od 30 do 40 korún za katastrálne jutro.²⁶ Rezort vnútra sa zaujímal tiež o stanovisko nemeckej strany. K výhradám

²⁰ Podľa autora dokumentu trhy mali byť vždy vo štvrtok a jarmoky v sobotu.

²¹ Skratka z nemeckého pojmu Deutsche Heeresmission. Nemecká vojenská misia bola prevodovým orgánom medzi nemeckou a slovenskou armádou.

²² SNA, f. MZV 39-45, šk. 80, č. j. 50 046/1940. ; ŠA BA – p. Modra, f. OÚ MA 23-45, šk. 32, č. j. 20 500/IIc-40.

²³ ŠA BA – p. Modra, f. OÚ MA 23-45, šk. 32, č. j. 414/40.

²⁴ Ministrom vnútra bol vtedy už niekoľko dní Alexander Mach.

²⁵ Zmieňuje sa cestný úsek Lozorno – Jabloňové – Pernek

²⁶ Jedno katastrálne jutro v prepočte vychádza na 5753,6 metrov štvorcových ; ŠA BA – p. Modra, f. OÚ MA 23-45, šk. 32, č. j. 198/dôv.1940.

prezentovaným v hlásení okresného náčelníka z 26. apríla 1940 sa 20. novembra rovnakého roku vyjadrilo veliteľstvo cvičiska Luftwaffe dislokované v Malackách. Akékoľvek odškodnenie nemecké orgány zamietli s odôvodnením, že nemecké ozbrojené sily vykonávajú len štandardné vojenské manévry. Neuznali ani argument o spôsobených časových stratách, kde nemecká strana argumentovala celkovou dôležitosťou cvičiska. Nedodržovanie časového harmonogramu strelieb pripisovali nevhodným poveternostným podmienkam na výcvik. Autor dokumentu veliteľ cvičiska a Ochranej zóny zároveň generálporučik Walter Wecke síce tvrdil, že v takom prípade sa nemecké orgány čo najskôr snažia zrušiť uzatváranie cestných úsekov, na druhej strane však dodal, že vzniknuté časové manko potrebujú cvičiace jednotky dobehnúť. Wecke sa tiež odvolal na Ochrannú zmluvu, ktorá podľa jeho slov mala garantovať plné využitie vojenských objektov. Opätovne bola v dokumente venovaná pozornosť uzatvoreným cestným úsekom. Cesty z Malaciek do Perneka, Kuchyne a Jabložného boli vždy vo štvrtok (trhový deň) prejazdne napriek prebiehajúcej výcviku. Wecke dokonca tvrdil, že daná zásada mala platiť už od leta 1939.²⁷ Ďalej dodal, že obce západne a severozápadne od priestoru vojenských objektov by nemali byť poškodené vojenským výcvikom, keďže cesta medzi Malackami a Hasprunkou nemala byť uzatváraná. Bezproblémový prístup mali mať tiež obce nachádzajúce sa medzi Malými Karpatami a vojenským priestorom, konkrétne obce ležiace na čiare medzi Hlbokým a Rárbokom.²⁸ Byrokratická prestrelka pokračovala i v ďalšom období. Dňa 27. decembra 1940 prišla z Ministerstva vnútra na Okresný úrad v Malackách súrna správa. V súvislosti s uzatváraním cestných úsekov, sťažnosťami civilného obyvateľstva a obmedzeniami vstupu do nebezpečného priestoru v blízkosti vojenských objektov²⁹ si okresný náčelník mal

²⁷ Uvedené by potvrdzovalo hlásenie o situácii v Jabložnom z roku 1939. V protipóle k danému konštatovaniu však je hlásenie okresného náčelníka z apríla 1940.

²⁸ ŠA BA – p. Modra, f. OÚ MA 23-45, šk. 32, č. j. 63/40.

²⁹ Dňa 18. júna 1940 vydal okresný úrad v Malackách vyhlášku, ktorou sa upravoval pohyb v oblastiach zasiahnutých strelbou počas výcviku. Kto počas vojenského výcviku vstúpil do priestoru vymedzeného závorami a signalizačnými košmi riskoval peňažný trest vo výške 10 – 5 000 Ks prípadne trest odňatia slobody na dobu 12 hodín – 14 dní. Vyhláška mala byť uverejnená v obciach, ktorých sa nemecký výcvik týkal pričom obyvateľstvo malo byť o dobe strelby

zadovážiť mapu delostreleckej strelnice so sídlom v Plaveckom Podhradí ako i pechotnej strelnice v katastri obce Jabložnové.³⁰ O túto mal v mene rezortu vnútra požiadať ministerstvo národnej obrany. Po zadovážení príslušnej mapy mal okresný náčelník túto odoslať veliteľstvu leteckého cvičiska v Malackách zároveň so záujmom o šírku bezpečnostných opatrení počas vojenského výcviku a ich komunikáciu s civilným obyvateľstvom.³¹ Posledný deň roku 1940 okresný náčelník žiadosť o mapy ministerstvu národnej obrany odoslal. Rezort obrany žiadosť odoslal veliteľstvu leteckého cvičiska v Malackách, ktoré odmietlo poskytnúť špeciálne mapy oblastí s odvolaním sa na vojenské tajomstvo. Takto odoslaná odpoveď prišla koncom januára 1941 do Malaciek a odpis odpovede 8. februára 1941 smeroval na ministerstvo vnútra.³²

Opakované sťažnosti civilného obyvateľstva v konečnom dôsledku mohli byť riešené celkom radikálne, a to pomocou rozšírenia priestoru strelnice a vystáhovania celých obcí. Na začiatku boli rokovania o prenájme obsadených vojenských objektov na západnom Slovensku. Ich formálnym vlastníkom napriek už známym skutočnostiam ostávala slovenská armáda, ktorá sa počas rokovaní s nemeckými vojenskými orgánmi v máji a júni 1939 pokúšala vymôcť platenie nájmu.³³ K znovuo tvoreniu otázky prenájmu vojenských objektov prichádza opäť na jeseň 1939. Ríšske ministerstvo pre vzdušnú dopravu spolu s Hlavným veliteľstvom Luftwaffe³⁴ podalo v novembri 1939 slovenskému

a nasledujúcich obmedzeniach vždy informované. Texty vyhlášky dostali všetky notárske úrady a žandárske stanice v okrese. ; ŠA BA – p. Modra, f. OÚ MA 23-45, šk. 32, č. j. 691/40.

³⁰ Išlo o objekt Turecký vrch.

³¹ ŠA BA – p. Modra, f. OÚ MA 23-45, šk. 32, č. j. 201 088/II.c.-1940.

³² Za zmienku stojí skutočnosť, že 11. februára toho istého roku ministerstvo vnútra okresný úrad urgovalo s vybavením celej záležitosti. Je však pravdepodobné, že dokument poslaný 8. februára skrátka len nestihol do Bratislavy ešte doraziť. ; ŠA BA – p. Modra, f. OÚ MA 23-45, šk. 32, č. j. 140/1941.

³³ VHA, f. MNO, šk. 2, č. j. 9. ; VHA, f. Hlavné vojenské veliteľstvo (ďalej HVV) – dôverně (1939), šk. 11, č. j. 539. ; NÍŽŇANSKÝ, Eduard. a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy 1938-1941 v dokumentoch*. Prešov : Universum, 2009, s. 476, dok. 167. ISBN 978-80-89046-61-4.

³⁴ V pôvodnom dokumente je ako pôvodca žiadosti uvedený ríšsky minister pre vzdušnú dopravu a Hlavný veliteľ Luftwaffe. V danej pozícii vtedy pôsobil Herman Göring. Je však otáznne, či žiadosť podával Göring sám, alebo išlo o žiadosť

ministerstvu zahraničných vecí oficiálnu žiadosť o prenájom a rozšírenie strelnice v Malackách.³⁵ Ešte počas toho mesiaca rezort diplomacie o skutočnosti informoval prezidenta Tisa i jednotlivé rezorty, ktoré sa zároveň mali vyjadriť, do akej miery by sa ich činnosti týkalo rozšírenie priestoru strelnice.³⁶ Plocha strelnice sa podľa ministerstva zahraničných vecí mala rozšíriť o zhruba 13 800 hektárov (138 km²), čo by znamenalo presťahovanie 3 700 ľudí bývajúcich v približne 900 domoch. Územie by vykúpila Slovenská republika a následne by ho Nemecku prenajala. Finančné prostriedky na výkup územia by poskytla nemecká strana.³⁷ V archívoch sa dochovali reakcie orgánov ministerstva vnútra. Rezort sa v danej veci najviac zaoberal žiadosťou vojenského oddelenia kancelárie prezidenta SR.³⁸ V odpovedi z 10. februára 1940 ministerstvo vyjadrilo nesúhlas s plánom presťahovania obyvateľstva. Odvolalo sa na prípadné nepokoje, ktoré by v dotknutých obciach mohli nastať, ale i na správu okresného náčelníka zo 7. februára toho istého roku. Okresný náčelník informoval, že rozšírenie strelnice by viac alebo menej zasiahlo Hasprunku, Lakšársku Novú Ves, Niklašov, Bílkove Humence, Závod, Borský Sv. Mikuláš, Sološnicu, Rárbok, Malacky a Šaštín. Po prepočítaní by sa plocha strelnice mala rozšíriť nie o 13 800 hektárov, ale až o 15 109 hektárov (151,09 km²). Odhadované počty osôb a domovov, ktorých by sa vysťahovanie týkalo, sa s dokumentmi ministerstva zahraničných vecí zhodujú iba v optimistickom scenári. Pesimistickejší scenár počítal s vysťahovaním až 5532 obyvateľov žijúcich v 1265 domoch. Okresný náčelník nepredpokladal úspešné pokusy o vyjednanie a s ohľadom na vyššie uvedené problémy spôsobené nemeckým výcvikom sa očakával odpor obyvateľstva. Jedinou cestou by bolo úradne nariadené vysťahovanie. I za týchto okolností by sa však mal brať ohľad na hospodársky život obyvateľstva, ktoré by

orgánov, ktoré zastupoval.

³⁵ Vrátane všetkých objektov, ktoré pod gesciu malackej strelnice spadali. ; SNA, f. MV 38-45, šk. 83, č. j. 40 430-39-IV.

³⁶ SNA, f. MV 38-45, šk. 83, č. j. 40 43/39-IV.

³⁷ SNA, f. MV 38-45, šk. 83, č. j. 17 372/1939.

³⁸ SNA, f. MV 38-45, šk. 83, č. j. 1 411/1940.

v susedstve takto rozšírenej strelnice ostalo žiť.³⁹ Všetky uvedené dokumenty dostalo do rúk aj ministerstvo zahraničných vecí.⁴⁰ Celú záležitosť napokon uzavrela nemecká strana. Ríšske ministerstvo pre vzdušnú dopravu a Hlavné veliteľstvo Luftwaffe oznámilo v apríli 1940 ministerstvu zahraničných vecí ústup od zámeru rozšíriť priestory strelnice.⁴¹ Rokovania o prenájme vojenskej strelnice sa však neskončili. Ukončil ich až podpis *Prenájomnej zmluvy o vojenskej strelnici a cvičišti v okolí Malaciek* (ďalej ako Prenájomná zmluva). Dohoda podpísaná 11. januára⁴² 1941 (so spätnou platnosťou od 1. apríla 1939) sa zaoberala opakovane riešenou problematikou cestných úsekov. Cestné úseky Malacky – Rohožník a Malacky – Pernek mali byť voľné vždy vo štvrtok (malacké tržné dni), nedeľu a počas sviatkov. Vojenské objekty si nemecké letectvo prenajalo za sumu 100 000 ríšskych mariek ročne. Nemecká strana sa zaviazala k čo najširšiemu zamestnávaniu slovenských robotníkov či spolupráci so stavebnými podnikateľmi na údržbových a stavebných prácach. Myslelo sa aj na šírenie infekčných chorôb, kde obe zmluvné strany sa mali informovať v prípade výskytu infekčnej choroby v priestore 20 kilometrov od strelnice a cvičiska, resp. v strelnici a cvičisku samotnom. Zároveň sa v dohode objavili i ďalšie obmedzenia civilného a verejného života. Veliteľ strelnice a cvičiska mohol od slovenských úradov požadovať odstránenie, resp. aspoň prebudovanie stavieb v pásme dvoch kilometrov od strelnice a cvičiska.⁴³

Vyššie zmienené problémy ani podpisom Prenájomnej zmluvy neboli definitívne vyriešené. V marci 1941 nemecké delostrelectvo na obecných pasienkoch patriacich Sološnici postavilo betónové podstavce pre protiletcké delá, na ktorých aj bol zahájený výcvik. Obyvateľom tamojšej obce tak bolo znemožnené pasenie dobytky. Dňa 26. marca 1941 poslal Župný úrad v Bratislave ministerstvu zahraničných vecí sťažnosť odoslanú len sedem dní predtým predstaviteľmi obce Sološnica. Ministerstvo vypracovalo

³⁹ SNA, f. MV 38-45, šk. 83, č. j. 82/1940 prez..

⁴⁰ SNA, f. MV 38-45, šk. 83, č. j. 5 377/prez.odd.1940.

⁴¹ SNA, f. MV 38-45, šk. 83, č. j. 201 109/40-IV.

⁴² Iné pramene udávajú dátum 11. marca.

⁴³ VHA, f. MNO – tajné (1939-1945), šk. 8, č. j. 61(taj.)/1941.

pre župný úrad (a tým aj pre obec Sološnica) právnu analýzu na riešenie celej situácie v prospech domácej populácie, zároveň kontaktovalo ministerstvo národnej obrany, pod ktorého kuratelu patrilo styčný dôstojník pri veliteľovi Ochranej zóny. Podľa právnej analýzy záležitosť spadala pod Zmluvu o Ochranej zóne a to tak, že pri aktivite nad rámec bežných vojenských manévrov sa poškodenej strane malo platiť odškodné určené miestnymi cenami a zároveň platili zásady ako v prípade výcviku slovenskej armády. Za ideálneho scenára mala postihnutá strana rokovať priamo s príslušným nemeckým orgánom. V opačnom prípade sa na skutočnosť mali vzťahovať slovenské zákony a zároveň o výške odškodného mali rokovať slovenské vládne orgány s nemeckými orgánmi. Obec Sološnica sa teda mala obrátiť na Veliteľstvo Ochranej zóny buď priamo alebo sprostredkované cez ministerstvo národnej obrany. Rezort obrany dostal o celej udalosti informáciu spolu s návrhom, aby inštruoval styčného dôstojníka majora jazdeckva Štefana Hrubiška,⁴⁴ ktorý mal lobovať u Waltera Weckeho ohľadom odškodnenia v duchu Zmluvy o Ochranej zóne.⁴⁵ Nevieme, či Hrubiško loboval vo veci priamo u Weckeho, o situáciu sa však zaujímal u zodpovedných nemeckých miest a rovnako ponúkal i riešenia. Ako sa možno dozvedieť z jeho pravidelných mesačných hlásení⁴⁶, podľa navrhovaného postupu sa vec mala riešiť pomocou vyvlastnenia pozemkov slovenskou vojenskou správou. Tieto následne mala dostať do prenájmu nemecká armáda.⁴⁷ Nemecká stavebná správa⁴⁸ Hrubiškovi odpovedala, že už 17. marca 1941 sa jej zástupcovia spolu s ďalšími

⁴⁴ Styčný dôstojník bol z formálneho hľadiska prostredníkom v komunikácii medzi nemeckých orgánmi v Ochranej zóne a slovenskými orgánmi. Realita v dokumentoch však ukazuje, že v praxi bol často obchádzaný a štátne orgány vstupovali s nemeckou armádou v oblasti do priamej komunikácie. ; VHA), f. MNO – dôverné (1940), šk. 14, č. j. 150 820 dôv. osob. 1940. ; VHA, f. MNO – dôverné (1940), šk. 14, č. j. 160 475 dôv./17.1940.

⁴⁵ SNA, f. Ministerstvo zahraničných vecí 1939-1945 (MZV 39-45), šk. 80, č. j. 31 520/1941.

⁴⁶ V danom prípade išlo o hlásenie udalostí v Ochranej zóne za mesiac marec 1941.

⁴⁷ VHA, f. MNO – dôverné (1941), šk. 150, č. j. 65 345/1941.

⁴⁸ Podľa hlásenia z marca 1941 za celý proces zodpovedal orgán zvaný *Luftwaffenbauamt*, čo by v doslovnom preklade malo znamenať Stavebný úrad letectva/leteckej zbrane.

nemeckými orgánmi stretli s dotknutými roľníkmi za účelom určenia výšky odškodného. Odškodné podľa daného dokumentu už malo byť vyplatené⁴⁹ a ostávalo doriešiť iba otázky týkajúce sa vyvlastnenia daných pozemkov.⁵⁰

Do ďalšieho dejstva vstúpila i otázka obce Hasprunka. Jej starosta 16. februára 1941 poslal ministerstvu národnej obrany žiadosť o odškodnenie za časové straty vzniknuté obmedzeniami pri narábaní s pozemkami v blízkosti vojenskej strelnice. Rezort obrany spis poslal na ministerstvo zahraničných vecí, ktoré nôtou z 1. marca toho istého roku intervenovalo na nemeckom vyslanectve. Uvedená nóta len potvrdzuje, že v prípade Hasprunky sa prípad ťahal prakticky od začiatku nemeckej vojenskej prítomnosti. Od zahájenia vojenskej činnosti v blízkosti obce v roku 1923 a až do roku 1938 dostávali majitelia pozemkov vždy určité odškodné. Za rok 1939 už nebola vyplatená žiadna náhrada. Styčný dôstojník Hrubiško už v roku 1940 žiadal o pokračovanie niekdajšej praxe s odkazom na text Zmluvy o Ochranej zóne, ktorá mala zaručovať úhradu škôd, ako keby v oblasti prebiehal výcvik slovenskej armády. Veliteľstvo Ochranej zóny však listom zo 7. mája 1940 odmietlo odškodniť majiteľov s dodatkom, že k danej skutočnosti nie je právny rámec.⁵¹ Z nemeckého vyslanectva prišla odpoveď dňa 2. apríla 1941. Vyslanectvo tlmočilo stanovisko veliteľstva cvičiska Luftwaffe. Toto sa odkázalo na Prenájomnú zmluvu, podľa ktorej veliteľ cvičiska mal právomoc neobmedzeného nakladania so všetkými vojenskými objektmi v zmluvou definovanom priestore a v rámci ďalších dvoch kilometrov mohol požadovať akékoľvek stavebné zmeny. Samotná obec nespadala do uvedeného priestoru a navyše náhradu škody podľa názoru nemeckej strany malo pokrývať uhrádzané nájomné. Žiadosť obce Hasprunka tak bola vyhodnotená ako bezpredmetná. Vedeniu obce veliteľstvo cvičiska odporúčalo, aby sa v danej veci obrátili na ministerstvo národnej obrany a zároveň z bezpečnostných dôvodov pozastavili ďalšiu činnosť na dotknutých pozemkoch.⁵² Ministerstvo zahraničných

⁴⁹ Aprílové Hrubíškovce hlásenie je datované na 30. apríla 1941.

⁵⁰ VHA, f. MNO – dôverné (1941), šk. 150, č. j. 65 346/1941.

⁵¹ SNA, f. MZV 39-45, šk. 80, č. j. 30 717/II/1941.

⁵² SNA, f. MZV 39-45, šk. 80, č. j. 1 818.

vecí spisy k celej veci odoslalo na preštudovanie ministerstvu národnej obrany. Toto ich po preštudovaní spisov vrátilo s doplnením o text Prenájomnej zmluvy a požiadalo o stanovisko intendantného oddelenie ministerstva národnej obrany, vojenské lesné podniky, ministerstvo zahraničných vecí a styčného dôstojníka.⁵³ Z mesačných hlásení styčného dôstojníka Hrubiška možno potvrdiť, že žiadosť obce bola postúpená priamo veliteľstvu Ochranej zóny k prešetreniu.⁵⁴ Nakoľko mesačné hlásenie styčného dôstojníka z marca 1943 sa zmieňuje o postúpení žiadosti na odškodnenie a vyvlastnenie pozemkov v blízkosti strelnice vojenským lesným podnikom a veliteľstvu Ochranej zóny, možno predpokladať, že vec sa v priebehu takmer dvoch rokov vôbec neposunula.⁵⁵ Ako a s akým úspechom snahy obce pokračovali, je otázkou ďalšieho výskumu.

Okrem škôd na majetkoch pripravil nemecký výcvik v Ochranej zóne aj niekoľko ľudí o život. V máji 1941 dopad delostreleckého granátu usmrtil osemnásťročného Miroslava Rebera a jeho rovesníka Jozefa Ábela. Z dostupného hlásenia mestského žandárskeho veliteľstva v Malackách vyplýva, že obaja menovaní sa pohybovali v priestore objektu vojenskej strelnice neďaleko Malaciek. O rovnakom prípade informuje aj hlásenie styčného dôstojníka Hrubiška, ktoré však obsahuje mierne pozmenený menoslov obetí. Zabitý mal byť nie Miroslav Reber, ale Miroslav Rebl a krstné meno Ábela malo byť Augustín. Okrem týchto sa na mieste tragédie nachádzal aj Karol Schneider, ktorého dopad granátu len zranil. Ďalej hlásenie približne uvádza miesto, kde sa uvedené osoby nachádzali, čo naznačuje, že sa pohybovali v priestore objektu vojenskej strelnice. V správe je zhodnotené, že dotyčné osoby si svojím pohybom pri vojenských objektoch privedili nešťastie vlastnou vinou.⁵⁶ V apríli 1943 pri manipulácii s nevybuchnutými nemeckými granátmi okrem jedného

⁵³ SNA, f. MZV 39-45, šk. 80, č. j. 180 424-dôv. III/17.odd.41.

⁵⁴ VHA, f. MNO – dôverné (1941), šk. 150, č. j. 132/dôv.1941.

⁵⁵ VHA, f. MNO – dôverné (1943), šk. 370, č. j. 59/dôv.1943.

⁵⁶ ŠA BA, f. Okresné četnícke a žandárske veliteľstvo Malacky, šk. 1, *Pamätník – Četnícka stanice v Malackách.*; VHA, f. MNO – dôverné (1940), šk. 150, č. j. 132/dôv.1941.

nemeckého vojaka utrpeli zranenia aj traja civilní zamestnanci slovenskej národnosti. O udalosti s drobnými rozdielmi informujú dokumenty z prostredia okresného žandárskeho veliteľstva v Malackách, ale aj mesačné hlásenie styčného dôstojníka. Obidva dokumenty sa zhodujú v úmrtí nemeckého vojaka a ďalších dvoch civilných zamestnancov, konkrétne Viktora Herrmanna/Hermana, pomocného robotníka z Rárboku a šoféra Jána/Jozefa Nečasa z Hlbokého. Nejasnosť je ohľadom osudu Jozefa Zpeváka/Špeváka. Hlásenie styčného dôstojníka datované na 30. apríl 1943 hovorí o ťažkom zranení, hlásenie zo žandárskej stanice v Malackách uvádza usmrtenie.⁵⁷ Asi najtragickejším je prípad z 29. mája 1943. Delostrelecké granáty dopadli do obce Častá nachádzajúcej sa na východnom úpätí Malých Karpát a zabili Margitu Lennerovú a jej tri deti. Pozostalému manželovi Rudolfovi Lennerovi a jeho synovi síce bolo prisľúbené vyplatenie odškodného vo výške 80 tisíc Ks⁵⁸, úmrtie manželky a troch detí to však akiste nevynahradiť.⁵⁹ Dva dni po udalosti navštívil predsedu vlády Tuku nový veliteľ Ochranej zóny generálmajor Karl Barlen spolu s vyslancom Hansom Ludinom s vyjadrením poľutovania nad celou udalosťou. Na audiencii Barlen vyhlásil, že podľa nemeckého vyšetrovania granát bol chybnou výrobou a k tragédii nedošlo v dôsledku zavinenia niektorého z nemeckých vojakov.⁶⁰ Prípad mal dozvuky v sťažnosti obyvateľov obcí Modranského okresu. Podľa danej sťažnosti mali delostrelecké granáty v okolí miesta tragédie dopadať ešte na prelome júna a júla 1943. Vec sa dostala na ministerstvo zahraničných vecí, ktoré požiadalo o vyšetrovanie a zásah legačného radcu na nemeckom vyslanectve

⁵⁷ Rozhodujúce by bolo datovanie príspevku v dokumente spracovanom na žandárskej stanici. Je možné, že Špevák v priebehu roku 1943 svojim zraneniam podľaohol a zmienka o jeho incidente objavená v pamätníku žandárskej stanice vznikla až koncom roku 1943. V takom prípade by bol ďalšou obeťou incidentu.; ŠA BA, f. Okresné četnícke a žandárske veliteľstvo Malacky, šk. 1, *Pamätník – Četnícka stanica v Malackách.*; VHA, f. MNO – dôverné (1943), šk. 370, č. j. 80/dôv.1943.

⁵⁸ Podľa dostupných dokumentov daná suma mala byť v priebehu roku 1943 postupne vyplácaná.

⁵⁹ SNA, f. MZV 39-45, šk. 81; č. j. 154-7/10-4/1943.; VHA, f. MNO – dôverné (1943), šk. 370, č. j. 117/dôv.1943

⁶⁰ SNA, f. MZV 39-45, šk. 81, č. j. 3161.

Hansa Gmelina. Po slovách o prisľúbení nápravy prišla 17. augusta 1943 od Gmelina prvá správa. Išlo o dokument, ktorého autorom bol veliteľ Ochranej zóny Barlen. Ten hneď po incidente z 29. mája 1943 mal pozastaviť streľbu z priestoru, odkiaľ bol zasiahnutý Lennerov dom. Zahájilo sa vyšetrovanie, ktoré zistilo zlyhanie rozbušky nálože delostreleckého granátu. Tá sa mala odpáliť až pri dopade na zem, čo malo za následok vyššie spomínanú tragédiu. Do priestoru v blízkosti Častej dopadali podobné granáty už od decembra 1942 a do mája 1943 sa to zaobišlo bez sťažností civilného obyvateľstva. Po vyšetrení prípadu pokračovali delostrelecké streľby avšak pri vykonaní určitých bezpečnostných opatrení v snahe zabrániť ďalším tragédiám. Dopady granátov uvedené obyvateľmi modranského okresu sa začali vyšetrovať súdnymi orgánmi *Luftgaukommando XVII.* (Veliteľstvo Leteckej župy XVII.).⁶¹ Výsledky vyšetrovania prišli 9. septembra toho istého roku. Vyšetrovacía správa sa pokúša vyvrátiť svedecké výpovede. Podľa nemeckého šetrenia k dopadom niektorých granátov prišlo v úplne inom čase, svedectvá o dopadoch rozdielnych granátov mali byť v skutočnosti informáciami o dopade jedného granátu a pod. Správa uzavrela sťažnosti občanov ako v zásade zveličené.⁶²

Záver

Obyvateľstvo Ochranej zóny malo minimálne do vypuknutia Slovenského národného povstania špecifickú skúsenosť s nemeckou vojenskou prítomnosťou. Okrem každodenného styku s nemeckými vojakmi tu bola nutnosť vyrovnávať sa s výcvikom nemeckých ozbrojených zložiek. Komplikácia sa v priebehu rokov stupňovali, obzvlášť dopadali na ľudí žijúcich v blízkosti vojenských objektov. S problémami sa museli stretávať majitelia pozemkov, ktorí ich nemohli využívať či už ako pasienky alebo na poľnohospodárske aktivity. Jednoduché to nemali ani ľudia, ktorí z rôznych dôvodov spoliehali na využitie ciest prechádzajúcich cez priestor vojenského obvodu. Jedným z radikálnych plánov na riešenie týchto komplikácií bola nemecká snaha rozšíriť vojenský obvod a vystáňovať z neho

⁶¹ SNA, f. MZV 39-45, šk. 81, č. j. 2/82/9.

⁶² SNA, f. MZV 39-45, šk. 81, č. j. 3049/1.

dotknuté civilné obyvateľstvo. Po niekoľkých mesiacoch nemecká strana svoju požiadavku zo zatiaľ neznámych dôvodov stiahla. Najtragickejším dôsledkom nemeckého vojenského výcviku bolo niekoľko mŕtvych spôsobených či už nedbanlivosťou civilistov na slovenskej strane či zlyhaniami na nemeckej strane. Výcvik nemeckých ozbrojených zložiek so všetkými dopadmi na obyvateľstvo pokračoval minimálne do vypuknutia Slovenského národného povstania. Po oslobodení Československa sa zmenil užívateľ vojenských objektov, nie však ich účel. To je však už iný príbeh.

Archívne zdroje

Slovenský národný archív

- fond Ministerstvo zahraničných vecí 1939-1945
- fond Ministerstvo vnútra 1938-1945

Štátny archív Bratislava – pracovisko Modra

- fond Okresný úrad 1923-1945

Štátny archív Bratislava

- fond Okresné četnícke a žandárske veliteľstvo Malacky

Vojenský historický archív

- fond Ministerstvo národnej obrany – dôverné (1940)
- fond Ministerstvo národnej obrany – dôverné (1943)
- fond Pracovný zbor národnej obrany (1943)

Použitá literatúra

BAKA, Igor. *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006, 192 s. ISBN 80-969375-1-0.

BAKAN, Michal. *Kronika obce Sološnica 1935 – 1939*. [online]. Sološnica. [cit. 2023.03.04.] Dostupné na internete: <https://www.solosnica.sk/e_download.php?file=data/editor/142sk_15.pdf&original=kronika%201935-%201939.pdf>.

NIŽŇANSKÝ, Eduard. a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy 1938-1941 v dokumentoch*. Prešov : Universum, 2009, 1171 s. ISBN 978-80-89046-61-4.

PEKÁR, Martin (ed.). *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov : Universum, 2007, s. 471. ISBN 978-80-8068-887-5.

Historická ortofotomapa Slovenska. [online]. [cit. 2022.09.07.] Dostupné na internete: <<https://mapy.tuzvo.sk/HOFM/default1.aspx>>.

ROZHL'ADY / HORIZONS

Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme – pamäťové miesto

PAVOL ZVARA

The Slovak Institute of Saints Cyril and Methodius in Rome – locus memoriae

Abstract: The Slovak Institute of Sts. Cyril and Methodius in Rome is one of the most important places of the Slovak history in the world. It was founded in January 1961 by Slovak catholic emigrants, especially by Slovak priests and religious. The name of Institute is inspired by the Apostles of the Slavs, Saints Cyril and Methodius, inventors of the first Slavic alphabet, thinkers and founders of the religious and cultural life of the Slavs. The Slovak Institute in Rome wanted to follow up on their activities and provide for Slovaks in emigration full religious and cultural life. The Institute became unofficial embassy of Slovak Catholics by the Holy See and the center of Slovak Catholics in emigration.

Keywords: emigration, Slovak Institute, persecution, archive, documents

„Pofebruárový vývoj“ a slovenská emigrácia v Ríme

V povojnovom Česko-Slovensku sa po februári 1948 zásadne zmenila politická situácia. Nástup komunistického režimu viedol k otvorenému prenasledovaniu cirkví a náboženských spoločností. Významným spôsobom to zasiahlo predovšetkým Katolícku cirkev. Postupné okliešťovanie náboženského života počnúc zrušením cirkevného školstva (už 1944/45), cez zákaz náboženských spolkov až po likvidáciu kláštorov a rehoľných domov a napokon i zákazu napr. Gréckokatolíckej cirkvi bolo jasným znakom, že režim, podľa sovietskeho vzoru a podľa marxisticko-leninskej doktríny, si neprial nielen existenciu cirkevných inštitúcií, ale ani existenciu samotných cirkví v novom socialistickom zriadení.¹

¹ OLEXÁK, Peter. La Chiesa romano-cattolica in Slovacchia. In MIKRUT, Jan (ed.). *La Chiesa cattolica e il comunismo in Europa centro-orientale e in Unione sovietica*. San Pietro in Cariano (Verona) : Il segno dei Gabrielli editori, 2019, s. 157-170, ISBN 978-88-6099-318-2.

Vzhľadom na tieto okolnosti sa mnohí Slováci, ktorým bolo znemožnené realizovať svoje duchovné povolanie, rozhodli radšej emigrovať. Úteky katolíckych kňazov, rehoľníkov, rehoľníčok, ale i laikov organizovali predovšetkým slovenskí saleziáni – kňazi: don Titus Zeman, don Ernest Macák a don František Reves. Tieto, poväčšine dramatické úteky cez rieku Moravu, či cez pohraničné lesy Šumavy, boli neraz na hrane ohrozenia života utekajúcich. Svedčí o tom množstvo svedectiev.² Časť týchto emigrantov mala za cieľ Taliansko, presnejšie ich kroky mierili najmä do Ríma, kde sa intenzívne organizoval slovenský katolícky zahraničný život. Okrem emigrantov vo vlastnom slova zmysle v Ríme existovala aj skupina slovenských klerikov, ktorí bývali poväčšine v Česko-slovenskom pápežskom kolégiu Nepomucenum, a ktorí pricestovali do Ríma hneď po vojne, na jeseň 1945. Všetci vycestovali z Č-SR legálne a z rozhodnutia svojich predstavených mali realizovať filozofické a teologické štúdiá na pápežských univerzitách v Ríme.³ V Roku 1950 im česko-slovenská ambasáda v Ríme pod klamnou zámienkou výmeny starých pasov za nové, pôvodne pasy odobrala, avšak nové im vydané neboli. Do tejto skupiny patril aj neskorší kardinál Jozef Tomko.⁴

Osudy tejto vlny slovenskej emigrácie neboli vôbec ľahké. Odlúčenie od rodiny, od diecézy či vlastnej rehoľnej komunity, ďaleko od vlasti, bez možnosti akejkoľvek komunikácie so svojimi blízkymi, často bez dokladov, s malým batôžkom osobných vecí

² Pozri napríklad: ŠILHÁR, Alfonz. *Hodina temnosti*, Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1999. ISBN 978-80-7162-288-8; alebo: GAZDÍK, Ján. *Môj život tuláka*, Bratislava : Vydavateľstvo Don Bosco, 2004, ISBN (sine); alebo: TÓTH, Imrich. *Živého ma nedostanete*. Prešov : Michal Vaško – Vydavateľstvo, 2017, ISBN 978-80-8198-006-0; BARIAK, Imrich. *Anton Srholec v spomienkach a dokumentoch*, Prešov : Michal Vaško – Vydavateľstvo, 2019, ISBN 978-80-8198-030-5; KADLEC, Juraj. *Lopta a kalich*. Toronto (Ontario) : Our Voices Publishing and Printing Co., 1975, ISBN (sine).

³ Do tejto skupiny patrili napr. Jozef Tomko, Dominik Hrušovský, Štefan Milan, Anton Páterek, Štefan Fogaš, Ondrej Šinaľ. HRUŠOVSKÝ, Dominik. *Roztratených zhromažďovať*. Bratislava : Post Scriptum, 2018. ISBN 978-80-89567-85-0, s. 49. ČIŽMÁR, Marián. *Kardinál Jozef Tomko. Život v službe evanjelia*. Košice : Inremax, 2018. ISBN 978-80-971910-3-0, s. 96.

⁴ MIKRUT, Jan – CARGNELLO, Giulio. Una testimonianza del cardinale Jozef Tomko. In MIKRUT, Jan (ed.). *Sangue del vostro sangue, ossa delle vostre ossa. Vol. I*. San Pietro in Cariano (Verona) : Il segno dei Gabrielli editori, 2020, s. 309-310, ISBN 978-88-6099-444-8.

a niekedy i bez neho a neraz aj neprijatí a odstrkovaní. Ale na druhej strane sa vyznačovali hlbokou vierou v Boha, odhodlaní uskutočniť a naplniť svoje povolanie. Hospodárska a ekonomická situácia v Ríme nebola ľahká, najmä nie v prvých rokoch po vojne. Napriek týmto neprajnostiam začala ich viera, húževnatosť a vytrvalosť časom prinášať svoje ovocie. Po integrovaní sa do talianskych diecéz alebo rehoľných spoločenstiev sa situácia slovenských emigrantov z radov zasvätených osôb výrazne zlepšila. Aj emigranti z radov laikov sa postupne dostali z najťažšieho obdobia života. Výdatnú pomoc im zabezpečovalo *Slovenské katolícke ústredie* v Ríme na čele s kňazom Antonom Botekom, ktorý bol aj členom pápežskej Najvyššej rady pre emigráciu.⁵ Po odchode Antona Boteka do Kanady v roku 1957 prevzal túto úlohu Mons. Štefan Náhalka, spišský kňaz a rodák z Liptovskej Tepličky.⁶ Slovenský emigrantský život sa s pomocou tejto inštitúcie, podporovanej slovenskou komunitou v USA a s pomocou vatikánskych úradov výrazne zintenzívnili. Slovenskí krajanovia sa pravidelne zúčastňovali na aktivitách Svätej stolice pre emigrantov a boli zastúpení aj v aktivitách Talianskej republiky v prospech utečencov zo strednej Európy.

Nová inštitúcia – Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda

Už v polovici štyridsiatych rokov rokov sa začali objavovať názory, že by bolo vhodné, aby mali Slováci v Ríme vlastný

⁵ Ústredná katolícka kancelária (UKK) vznikla na Slovensku hneď po vojne z vôle slovenských biskupov, ako reakcia na výzvu pápeža Pia XII. a mala napomôcť novej evanjelizácii. Dr. Botek po svojom riskantnom úteku do Ríma v apríli 1951 (v skupine, vedenej bl. Titusom Zemanom) začal v Ríme okamžite organizovať činnosť UKK. Už 1. novembra 1951 bola UKK opäť obnovená a čoskoro dostala nové meno, ktoré lepšie vystihovalo jeho úlohu: *Centrum Catholicorum Slovaco- rum in exteris* – Slovenské katolícke ústredie v zahraničí (SKÚ). SKÚ bolo vzaté Svätou Stolicou na vedomie a Botek sa stal jeho vedúcim. KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beáta. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945-1950*. Bratislava – Roma : Istituto Storico Slovacco di Roma, 2019, s. 111, ISBN 978-80-973315-0-4.

⁶ Mons. Štefan Náhalka prišiel natrvalo do Ríma v októbri 1953. Predchádzali tomu dva ťažké roky v ilegálite na Slovensku. V Ríme sa ihneď nakontaktoval na dr. Antona Boteka a po mnohých peripetiách sa napokon ubytoval v Nepomucene. Od roku 1957 vystriedal Antona Boteka na poste vedúceho SKÚ a aj v Centre katolíckej literatúry. MISAL, Stanislav. *Život a dielo Mons. ThDr. Štefana Náhalku* (diplomová práca). Spišské Podhradie : RKCMBF UK, 2020, s. 63-65, ISBN (sine).

dom, ktorý by zastrešoval všetky ich aktivity a staral sa o najmä o duchovný život slovenskej emigrácie. Ich nositeľmi boli Dr. Ján Kaššovic a Mons. Jozef Kapala, bývalý cirkevný radca pri slovenskom veľvyslanectve pri Svätej Stolicí. Začiatkom roka 1947 odovzdali Rev. Jánovi J. Lachovi prvý koncept zakladajúcej listiny nádejného Slovenského ústavu v Ríme. Ten s myšlienkou slovenského domu v Ríme oboznámil slovenské duchovenstvo i laikov v USA. Otázkou bolo nájsť vhodnú osobnosť, ktorá by tento projekt pripravila a aj zrealizovala.⁷ Napokon až koncom päťdesiatych rokov táto myšlienka začala nadobúdať stále reálnejšie kontúry.⁸ Ďalším významným dôvodom na vznik takejto inštitúcie bola oprávnená obava, že na Slovensku komunisti zatvoria aj posledný a jediný seminár v Bratislave a postupne nebude kňazov pre Slovensko. Rovnako aj slovenské katolícke misie v slobodnom svete potrebovali svojich pastierov a predpokladalo sa, že budúci kňazi by sa mohli formovať v takomto slovenskom dome priamo v Ríme tak, ako to robili aj iné národy. Tie mali už desaťročia, alebo v niektorých prípadoch aj stáročia, svoje pútnické domy, kostoly a inštitúty v Ríme, ktoré zabezpečovali formačný život seminaristov či kňazov, alebo sa starali o pútnikov a najmä reprezentovali miestne cirkvi pred Svätou stolicou. Slovákom takýto dom citeľne chýbal. Jeho význam bol znásobený nielen povojnovým exodom, ale najmä otvoreným prenasledovaním Katolíckej cirkvi na Slovensku. Túžba utečencov bola nanajvýš oprávnená a nijako sa nevymykala zo snáh a aktivít ostatných kresťanských národov, ktoré takéto domy v Ríme už dávno mali. Všetky diskusie, túžby, ale i konkrétne kroky a práca mnohých zainteresovaných diecéznych a rehoľných

⁷ KAŠŠOVIC, Ján. *V službách vlasti. Spomienky na verejnú činnosť v rokoch 1939-1946*. Bratislava : Ústav Pamäti národa, 2012, s. 167-169, ISBN 978-80-89335-63-3.

⁸ V období medzi rokmi 1947 až 1959 sa slovenskí klerici, ktorí boli v tomto období vysvätení v Ríme na kňazov sa dostali do rozličných talianskych diecéz. Iní kňazi, ktorí prišli v prvej polovici 50. rokov sa museli najskôr zaradiť do bežného života, aklimatizovať sa, nájsť si svoje miesto. Bol potrebný určitý čas, aby myšlienka na vznik slovenského domu v Ríme dozrela, resp. aby dozreli tí, ktorí ju mali zrealizovať. Je nutné pamätať na to, že, či už bohoslovci alebo aj kňazi v exile boli temer bez prostriedkov, bez vecí, bez dokumentov. Všetko museli opäť prácne nadobudnúť, čo vo vtedajších povojnových časoch nebolo pre nich vôbec jednoduché.

kňazov, ale i laikov konečne vyústila do pamätnej schôdzky v byte profesora Dr. Ing. Antona Bugana v Ríme. Dňa 26. decembra 1959 sa stretli piati diecézni a rehoľní kňazi a dohodli sa na vzniku domu s názvom *Cyrlomethodianum* a vyzvali na súkromnú zbierku s cieľom vybudovať takýto dom.⁹ Na stretnutí boli prítomní Mons. Jozef Tomko, Mons. Štefan Náhalka, profesor Michal Lacko, SJ, profesor Felix Litva, SJ a don Ľudovít Macák, SDB. Výzva¹⁰ bola skoncipovaná 27. decembra 1959 a následne rozoslaná na všetky známe adresy slovenských utečencov po celom svete. Veľkú úlohu v tejto záležitosti zohralo už spomenuté *Slovenské katolícke ústredie*, ktoré roky budovalo databázu emigrantov.

Ciele domu

Signatári *Výzvy* z 27. decembra 1959 vo výzve uviedli aj hlavné ciele domu: slovenský malý seminár – gymnázium, vydateľská činnosť, činnosť Slovenského katolíckeho ústredia a kultúrno-náboženská činnosť v prospech slovenskej komunity. Neskôr sa k týmto cieľom pridalo i vytvorenie slovenského ubytovacieho zariadenia pre pútnikov.

Slovenskí saleziáni, pod vedením dona Ľudovíta Macáka, SDB už v priebehu roku 1959 zorganizovali v saleziánskom Ústave sv. Tarczícia pri Katakombách sv. Kalixta skupinu slovenských mladíkov, s nádejou, že niektorí z nich by sa mohli stať kňazmi. Založili tam s týmto zámerom Slovenské gymnázium pre synov slovenských rodín v exile. Z nevyhovujúcich podmienok v Ústave sv. Tarczícia pri Katakombách sv. Kalixta sa slovenské gymnázium od roku 1964/65 presťahovalo do novej budovy Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda na Via Cassia. A tak prvým cieľom nového slovenského domu sa stalo vytvorenie gymnázia - malého seminára pre synov slovenských exulantov.¹¹

⁹ NÁHALKA, Štefan. *Pamätnica Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda. Pamätnica Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda. Vznik a prvé desaťročie*. Rím : SÚSCM, 1973, s. 52, ISBN (sine).

¹⁰ Archív PSÚSCM v Ríme, *Výzva na založenie Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme, 27. decembra 1959*.

¹¹ NÁHALKA, *Pamätnica Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda*, s. 27.

Druhým cieľom bolo zastrešenie vydavateľskej činnosti v Ríme. Slovenské vydavateľstvo sv. Cyrila a Metoda v Ríme založil s podporou amerických Slovákov v roku 1956 Mons. ThDr. Štefan Náhalka. V tom čase (od roku 1952) už pravidelne vychádzal mesačník *Hlasy z Ríma* (pôvodne vychádzali ako *Mesačník Katolíckej akcie Slovákov*, resp. *Časopis slovenských katolíkov*, od roku 1978 ako *Slovenské hlasy z Ríma*)¹² a *Slovenský kňaz* (1959), ktoré pravidelne informovali o živote slovenskej komunity v exile a prinášali slovenským emigrantom potrebné informácie a duchovné vedenie v rodnej reči.¹³ Nové priestory by boli zárukou kvalitatívneho i kvantitatívneho zlepšenia vydavateľskej činnosti. Ďalším cieľom bolo zastrešenie misijnej činnosti slovenských kňazov v misiách v slobodnom svete. Koordinácia ich činnosti im výrazne pomáhala v službe slovenským emigrantom. V neposlednom rade cieľom domu mala byť aj starostlivosť o slovenských pútnikov v Ríme. Tí prichádzali zo všetkých kútov slobodného sveta a v Ríme nemali žiadne zázemie. Úmyslom signatárov *Výzvy* bolo hneď od počiatku, aby tento dom mal v názve mená sv. Cyrila a Metoda a odkazoval tak na ich apoštolskú činnosť medzi našimi predkami, ktorej tisícsté výročie sa blížilo. Zároveň mal pripomínať činnosť svätých bratov a poukazovať na ich prepojenie na rímsku Cirkev.

Realizácia

Zhruba za rok a pol sa vyzbieral dostatok financií na zakúpenie pozemku a začalo sa s výstavbou. Pozemok v lokalite Castello di Spizzichina – Castelluccia medzi rímskymi štvrtkami La Giustiniana a La Storta pomohol získať Mons. Jozef Medový, kňaz Diecézy Porto Santa Rufina. Žiaľ, slovenský dom musel byť postavený mimo územia Rímskej diecézy, a to na zásah niektorých neprajníkov z okruhu českých kňazov pri Nepomucene. Našťastie sa im nepodarilo prekaziť celú túto iniciatívu, hoci proti vzniku domu intervenovali na najvyšších kuriálnych miestach. Avšak kardinál

¹² HRABOVEC, Emília. *Slovensko a Svätá Stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*. Bratislava Univerzita Komenského v Bratislave, 2016, ISBN 978-80-223-4070-0, s. 164.

¹³ Slovenské hlasy z Ríma dosiahli vo svojom vrcholnom období cca 3200 abonentov zo všetkých kontinentov.

Eugène Tisserant, biskup Diecézy Porto Santa Rufina a dekan kardinálskeho zboru si vzal celú záležitosť pod svoj patronát a umožnil vybudovať túto pre Slovákov tak nevyhnutnú inštitúciu na území svojej diecézy, čo najbližšie k centru mesta – ako to len bolo možné.¹⁴ Kardinál Eugène Tisserant sa v tejto veci zachoval spravodlivo a veľmi rozhodne.

V roku 1960 Mons. Jozef Tomko, vtedajší ekonóm česko-slovenského kolégia Nepomucenum, a neskôr aj Mons. Štefan Náhalka navštívili slovenské komunity v USA a v Kanade a podarilo sa im nadchnúť pre stavbu slovenského domu opáta benediktínskeho Opátstva sv. Andreja-Svorada v Clevelande Teodora Kojiša, OSB, rodáka z Košice, ďalej Mons. Andreja Gregora Grutku¹⁵, biskupa v Gary (jeho rodičia pochádzali zo Spišskej Starej Vsi) a aj slovenského magnáta v Kanade Štefana Boleslava Romana, pôvodcom z Veľkého Ruskova. Ich pozitívny postoj, ale najmä ich konkrétne finančné kroky zásadne pomohli s realizáciou domu. Prvý príspevok v sume päťdesiat-tisíc amerických dolárov darovala práve komunita Opátstva sv. Andreja Svorada v Clevelande. Na kúpu pozemku a stavbu domu následne prispeli aj ostatné významné slovenské krajanské katolícke organizácie¹⁶. Ich príklad nasledovali slovenské spolky, farnosti, misie a jednotlivci v celom slobodnom svete.

Budovu slovenského Ústavu Sv. Cyrila a Metoda navrhol v štýle neskorého funkcionalizmu rímsky architekt Alberto Tonelli a stavbu zrealizovala firma Costruzioni Salini. Dom bol slávnostne požehnaný dňa 15. septembra 1963 kardinálom Eugénom Tisserantom. Kardinál zároveň posvätil aj prvý kostol na území mesta Ríma s patrociíniom svätých solúnskych bratov. O rok neskôr bola apsida kostola opatrená monumentálnou mozaikou od prof. Jozefa Cincíka znázorňujúca sv. Cyrila a Metoda a štyri zásadne udalosti spojené s ich pobytom v Ríme medzi rokmi 867

¹⁴ ČIŽMÁR. *Kardinál Jozef Tomko*, s. 159-162. Pozri aj: HRABOVEC, Emília. *Slovensko a Svätá Stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*, 167 – 168.

¹⁵ Mons. A. G. Grutka bol z poverenia amerických biskupov protektorom aj Severoamerického kolégia v Ríme na Janikole.

¹⁶ *Prvá katolícka slovenská Jednota v USA, Pennsylvánska slovenská katolícka ženská Jednota, Slovenský katolícky Sokol, Prvá katolícka slovenská ženská Jednota.*

– 870. Mozaika sa rýchlo stala najvýznamnejším identifikačným symbolom slovenského domu v Ríme.

Činnosť Slovenského ústavu Sv. Cyrila a Metoda

Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda sa hneď po otvorení začal naplno venovať svojim cieľom. Nadšenie bolo obrovské. Saleziáni otvorili v dome slovenské gymnázium, do ktorého sa presťahovali jeho gymnazisti z Ústavu sv. Tarzícia. Aj vydavateľstvo sa rozbehlo na plné obrátky. Produkcia kníh a časopisov dosiahla dovtedy nevídané rozmery. Preklady, vlastná tvorba a redakčná práca boli každodenným chlebom obyvateľov domu z radov saleziánov i diecéznych kňazov. Žili tu významné osobnosti slovenského duchovného emigrantského spoločenstva. Produkcia kníh a tlačovín zasahovala najmä do oblastí, ktoré nemohli slobodne vychádzať vo vlasti (teológia, filozofia, beletria, náboženská literatúra, poézia) a časom dosiahla okolo troch miliónov kusov. Knihy sa rôznymi cestami tajne prenášali na Slovensko z územia Poľska a Maďarska.¹⁷ Vydavateľstvo pracovalo až do roku 1998. Medzi jeho najdôležitejších predstaviteľov patrili predovšetkým Mons. Štefan Vrablec, ktorý v rokoch 1993 – 1998 zastával úlohu riaditeľa ústavu. Pre vydavateľstvo pracoval viac ako tridsať rokov a stál pri redigovaní temer celej produkcie domu. Ďalšími významnými redaktormi boli don Andrej Paulíny SDB (zaoberal sa knižnou grafikou), don Gorazd Zvonický SDB či Dominik Hrušovský.

Práve s príchodom Mons. Dominika Hrušovského z Paríža, ktorý sa stal direktorom domu v roku 1973, sa intenzívnejšie rozvinula aj koordinácia slovenskej misijnej činnosti predovšetkým v slovenských komunitách v západnej Európe a Austrálii. V Ústave sa konali pracovné schôdzky kňazov – misionárov, ktoré spravidla bývali zavŕšené audienciami u Svätého Otca. Dom zabezpečoval oslavy cyrilometodských jubileí v Ríme a prijímal aj pútnické zázjazy. Táto aktivita sa zintenzívnila najmä po roku 1989, keď mohli Slováci konečne slobodne prichádzať do Ríma. Dovtedy, okrem malej prestávky v rokoch 1968-69, to prakticky nebolo možné.

¹⁷ SZCZEPANOWICZ, Marian. *Kuriéri Božieho slova. Skúsenosť a dar*. Turany : P+M, 2017, s. 36-37, ISBN 809-6800-60-4.

Preto po roku 1989 vari žiaden pútnický autobus zo Slovenska dom neobišiel. Cez kaplnku Ústavu prešli tisícky slovenských pútnikov a toto miesto sa tak stalo nielen jedným z povinných bodov pútnických itinerárov, ale i ozajstným pútnickým miestom Slovákov v Ríme. V kaplnke sú umiestnené okrem iných aj relikvie sv. Cyrila a jeho žiaka sv. Klementa Ochridského.

Dom organizoval množstvo rozličných podujatí, pútí, stretnutí kňazov, rehoľníkov, prijímal zahraničné náboženské delegácie, spolupracoval na duchovnom živote slovenskej emigrácie, pripravoval pravidelné prázdninové programy pre deti a mládež slovenských emigrantov a zhromažďoval dokumenty o slovenskom exile. Archív domu sa tak časom stal jedným z najvýznamnejších prameňov pre štúdium dejín slovenskej emigrácie a práce slovenských kňazov, rehoľníkov, ale i laikov v cudzine. Prelomovým rokom aj pre Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda bol rok 1989. Zmenená situácia doma umožnila mnohým emigrantom návrat na Slovensko.

Slovenskí saleziáni preniesli gymnázium do Šaštína (od šk. roku 1991-92). Tu dostalo názov Gymnázium sv. Jána Bosca, s cieľom vytvoriť z neho tzv. apoštolskú školu, ktorá by pripravovala kandidátov pre duchovnú prácu (kňazov a rehoľníkov). Prešli doň aj viacerí saleziánski pedagógovia z Ríma: don Andrej Paulíny, don Augustín Nádaský, don Rafael Černý, don Ernest Macák. Do Šaštína bola prevezená aj saleziánska knižnica. Don Ján Tocký sa vrátil do komunity v Žiline. Don Jozef Kočík do komunity v Košiciach.

Starosť o slovenské misie v zahraničí prevzala Konferencia biskupov Slovenska. Vydavateľská činnosť v Ríme sa utlmila a pokračovala na Slovensku. Domu zostala v náplni starostlivosť o pútnikov a pribudla nová, a to starostlivosť o slovenských kňazov, ktorí prichádzajú do Ríma na postgraduálne štúdiá. V roku 1997, 15. septembra, pápež sv. Ján Pavol II. v priestoroch Ústavu zriadil Pápežské slovenské kolégium sv. Cyrila a Metoda. Na jar roku 1998 bol aj slovenský Ústav sv. Cyrila a Metoda pápežom sv. Jánom Pavlom II. povýšený na pápežský (16. marec 1998). V tomto roku si inštitúcia pripomenie 60 rokov od otvorenia novej budovy a posviacky kostola, ktorý je súčasťou areálu.

Pápežský slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda – pamäťové miesto

V priestoroch dnešného Pápežského slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda sa nachádza archív, resp. registratúra, ktorá obsahuje niekoľko desiatok tisíc položiek, ktoré sa týkajú predovšetkým života slovenskej emigrácie v období po Druhej svetovej vojne. Registratúra obsahuje korešpondenciu cca od roku 1952. Ide najmä o korešpondenciu medzi Slovenským katolíckym ústredím (SKÚ) v Ríme a časťou slovenskej emigrácie, či korešpondenciu medzi vedením SKÚ a vatikánskymi úradmi. Ďalšia časť už predstavuje temer výlučne korešpondenciu medzi SÚSCM v Ríme a slovenskou emigráciou v cudzine, ale nachádzame tu i množstvo korešpondencie pochádzajúcej priamo zo Slovenska, ktoré v tých časoch bolo súčasťou ČSSR.

Archív obsahuje aj základné dokumenty, ktoré sa týkajú vzniku, budovania a činnosti Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda a jeho nástupníckych inštitúcií. Veľká časť korešpondencie dokumentuje rozsah slovenskej katolíckej emigrácie, ktorá podporovala vznik a vybudovanie tejto inštitúcie. Obsahuje aj kartotéky abonentov rozličných periodík a edičných rád, ktoré vychádzali v gescii Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda. Okrem registratúry domu má dom aj svoju knižnicu, ktorá bola budovaná počas desaťročí. Obsahuje nielen slovenskú dobovú odbornú a vedeckú literatúru, predovšetkým z oblasti literatúry a dejín, ale i veľkú časť slovenskej produkcie v emigrácii. Okrem toho sa v knižnici nachádza i kompletná zbierka všetkých kníh a tlačovín, ktorá vyšla vo Vydavateľstve sv. Cyrila a Metoda¹⁸ a neskôr pod hlavičkou SÚSCM¹⁹. Zbierka je usporiadaná chronologicky. Okrem toho sa v knižnici nachádza veľká časť slovenskej tlače zo Spojených

¹⁸ K dejinám Vydavateľstva sv. Cyrila a Metoda v Ríme: ZVARA, Pavol. Spolok sv. Vojtecha a vydavateľská činnosť Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme, in *Fidei et Scientiae... sempre fideles*. Zborník k 150. výročiu založenia Spolku sv. Vojtecha (1870-2020), ed. LOPATKOVÁ, Zuzana. Trnava : SSV, 2021, ISBN 978-80-8161-526-9, s. 199-220.

¹⁹ Celá produkcia kníh a periodík, ktoré vydal SÚSCM bola po roku 1990 darovaná aj nasledovným inštitúciám: Univerzitná knižnica v Bratislave, Spolok sv. Vojtecha v Trnave, Matica Slovenská – Slovenská národná knižnica v Martine. Časť produkcie SÚSCM sa nachádza aj v knižnici RK CMBF UK v Bratislave a v knižniciach kňazských seminárov na Slovensku.

štátov amerických alebo z Kanady²⁰. Tieto tlačoviny sa nenachádzajú v takejto miere nikde na Slovensku. Dom vlastní aj vedeckú edíciu *Slovak Studies*, kompletne vydanie *Hlasov z Ríma*, alebo *Slovenských hlasov z Ríma*, rovnako i množstvo fotodokumentácie. Vydavateľské dielo Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda podrobne spracoval Jozef M. Rydlo vo svojej publikácii *Vydavateľské dielo Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme 1963 – 1988*²¹. V úvodnej štúdii predstavuje aj vydavateľskú produkciu slovenského rímskeho exilu od päťdesiatych rokov. Za ňou nasleduje bibliografická príručka, ktorá dokumentuje 1004 položiek z produkcie vydavateľstva SÚSCM.

Pramene a použitá literatúra

Výzva na založenie Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme, 27. decembra 1959, Archív PSÚSCM v Ríme.

BARIAK, Imrich. *Anton Srholec v spomienkach a dokumentoch*, Prešov : Michal Vaško – Vydavateľstvo, 2019, ISBN 978-80-8198-030-5.

ČIŽMÁR, Marián. *Kardinál Jozef Tomko. Život v službe evanjelia*. Košice : Inremax, 2018. ISBN 978-80-971910-3-0.

GAZDÍK, Ján. *Môj život tuláka*, Bratislava : Vydavateľstvo Don Bosco, 2004, ISBN (sine).

HRABOVEC, Emília. *Slovensko a Svätá Stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*. Bratislava Univerzita Komenského v Bratislave, 2016, ISBN 978-80-223-4070-0.

HRUŠOVSKÝ, Dominik. *Roztratených zhromažďovať*. Bratislava : Post Scriptum, 2018. ISBN 978-80-89567-85-0.

KADLEC, Juraj. *Lopta a kalich*. Toronto (Ontario) : Our Voices Publishing and Printing Co., 1975, ISBN (sine).

KAŠŠOVIC, Ján. *V službách vlasti. Spomienky na verejnú činnosť*

²⁰ Kanadský Slovák, Jednota, Slovák v Amerike, Katolícky Sokol, Bulletin Svetového kongresu Slovákov, Good Shepherd.

²¹ RYDLO, Jozef. *Vydavateľské dielo Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme 1963 – 1988*. Rím : SÚSCM, 1989. ISBN 89-92301.

v rokoch 1939-1946. Bratislava : Ústav Pamäti národa, 2012, ISBN 978-80-89335-63-3.

KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beáta. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945-1950*. Bratislava – Roma : Istituto Storico Slovacco di Roma, 2019, ISBN 978-80-973315-0-4.

MIKRUT, Jan – CARGNELLO, Giulio. Una testimonianza del cardinale Jozef Tomko. In MIKRUT, Jan (ed.). *Sangue del vostro sangue, ossa delle vostre ossa. Vol. I*. San Pietro in Cariano (Verona) : Il segno dei Gabrielli editori, 2020, ISBN 978-88-6099-444-8.

MISÁL, Stanislav. Život a dielo Mons. ThDr. Štefana Náhaluku (diplomová práca). Spišské Podhradie : RKCMBF UK, 2020, s. 63-65, ISBN (sine).

NÁHALKA, Štefan. *Pamätnica Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda. Pamätnica Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda. Vznik a prvé desaťročie*. Rím : SÚSCM, 1973, ISBN (sine).

OLEXÁK, Peter. La Chiesa romano-cattolica in Slovacchia. In MIKRUT, Jan (ed.). *La Chiesa cattolica e il comunismo in Europa centro-orientale e in Unione sovietica*. San Pietro in Cariano (Verona) : Il segno dei Gabrielli editori, 2019, ISBN 978-88-6099-318-2.

RYDLO, Jozef. *Vydavateľské dielo Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme 1963 – 1988*. Rím : SÚSCM, 1989. ISBN 89-92301.

SZCZEPANOWICZ, Marian. *Kuriéri Božieho slova. Skúsenosť a dar*. Turany : P+M, 2017, ISBN 809-6800-60-4.

ŠILHÁR, Alfonz. *Hodina temnosti*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1999. ISBN 978-80-7162-288-8.

TÓTH, Imrich. *Živého ma nedostanete*. Prešov : Michal Vaško – Vydavateľstvo, 2017, ISBN 978-80-8198-006-0.

ZVARA, Pavol. Spolok sv. Vojtecha a vydavateľská činnosť Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme, in *Fidei et Scientiae... sempre fideles. Zborník k 150. výročiu založenia Spolku sv. Vojtecha (1870-2020)*, ed. LOPATKOVÁ, Zuzana. Trnava : SSV, 2021. ISBN 978-80-8161-526-9, s. 199-220.

RECENZIE / REVIEWS

HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Pútnik. Sonda do života stredovekých pútnikov. Kráľ Mikuláš Ujlaki a jeho cesta do Ríma*. Budmerice : Vydavateľstvo RAK, 2022, 336 s. ISBN 978-80-85501-89-6

V roku 2022 vyšla vo vydavateľstve RAK v Budmericiach monografia významnej slovenskej historičky Miriam Hlavačkovej s názvom „*Pútnik. Sonda do života stredovekých pútnikov. Kráľ Mikuláš Ujlaki a jeho cesta do Ríma*,“ ktorá vyvolala veľký ohlas. Ako už názov napovedá, publikácia na príklade Mikuláša Ujlakiho približuje nielen osobu významného šľachtica a bosnianskeho kráľa ako takého, ale predovšetkým jedno zo špecifík života stredovekého človeka, ktorým je putovanie. V komplexnom historickom diele dáva autorka odpovede na otázky z každodenného života stredovekých pútnikov od motívov, prečo sa vydávali na neľahké a neraz veľmi ďaleké cesty, cez ich orientovanie sa v teréne, pútnické trasy, možnosti stravovania, prečkania nocí, až po nástrahy, ktoré na nich mohli počas cestovania číhať. Zaujímavé je, že podľa dobových svedectiev práve Uhri podnikali púte vo všeobecnosti, ale najmä do Ríma vo väčšej miere, ako ľudia z iných krajín. K základným otázkam, ktoré si kladie každý historik je „prečo.“ Prečo sa ľudia vydávali na také dlhé a nebezpečné cesty, z ktorých sa nemuseli vrátiť? Prečo bol práve Rím takým obľúbeným pútnickým miestom a zvlášť pre Uhrov? Na tieto a ďalšie otázky sa vo svojej monografii pokúšala nájsť odpoveď Miriam Hlavačková.

PhDr. Miriam Hlavačková, PhD. je odbornou pracovníčkou Historického ústavu Slovenskej akadémie vied, pričom sa profesijne venuje dejinám stredovekej vzdelanosti, cirkevným dejinám, kultúre a každodennosti. Je autorkou mnohých odborných článkov a štúdií, pričom v roku 2016 bola aj zostavovateľkou kolektívnej monografie „*Od symbolu k slovu. Podoby stredovekej komunikácie*,“ ktorá bola výsledkom grantu VEGA na tému komunikácie a spôsobov šírenia informácií v stredoveku. Tému putovania sa venovala už v roku 2019, keď prispela do časopisu *História : revue o dejinách spoločnosti* štúdiou „*Z Uhorského kráľovstva do Ríma : púť v stredoveku*.“ Téma putovania nie je v rámci slovenskej historiografie dostatočne podchytená, a preto je recenzovaná publikácia akýmsi „chýbajúcim dielom skladačky.“

Monografia „Pútnik. Sonda do života stredovekých pútnikov. Kráľ Mikuláš Ujlaki a jeho cesta do Ríma,“ je rozdelená do desiatich kapitol, ktoré na príklade cesty do Ríma, ktorú tento významný magnát a v tom čase už aj bosniansky kráľ podnikol v roku 1475, prezentuje rôzne aspekty putovania. Ujlaki figuruje ako sprievodca stredovekým pútnictvom, pričom v čase, keď sa vydal do Ríma bol vážne chorý, mal takmer 70 rokov a o jeho ceste sa zachovalo pomerne veľa svedectiev.

Prvá kapitola je venovaná pôvodu a rodine Mikuláša Ujlakiho, vojenskej a politickej kariére. O významnom pôvode v tomto prípade jeho vojenskej a politickej kariére nemôže byť pochyb, keďže medzi významných predkov patrila uhorský palatín z čias Ľudovíta I. Veľkého, Mikuláš Kont, a jeho matka bola dcérou pána Beckova, Stibora zo Stiboríc. Podľa dobových záznamov Mikuláš vynikal v bojových schopnostiach, ale i latinčine a nechýbala mu odvaha. Skorú mladosť strávil na dvore Žigmunda Luxemburského, takže za svojho života zažil na uhorskom tróne až piatich panovníkov. Bol vlastníkom početných majetkov a zastával veľké množstvo hodností, pričom najvyššou bol titul kráľa Bosny od roku 1471. Moc utvrdzovali aj jeho dva sobáše. Ujlaki tiež zohral nemalú rolu pri korunovácii Ladislava Pohrobka za kráľa Uhorska a hoci bol podporovateľom regentskej vlády Ladislavovej matky Alžbety, svoje postavenie si poistil aj vzdaním holdu poľskému kráľovi Vladislavovi Jagelovskému a napokon sa k nemu pridala. Autorka tiež popisuje Mikulášovo vojenské zaniehanie, udatnosť v boji proti Turkom a spoluprácu s Jánom Huňadym, ako aj jeho postavenie jedného zo siedmich hlavných kapitánov Uhorska počas neplnoletosti malého Ladislava. Zároveň vykresľuje postoje a konanie Mikuláša Ujlakiho v tomto napätom turbulentnom období, nástup Mateja Korvína na uhorský trón a ich neskorší blízky, dôverný vzťah. Spomenula tiež polemiku, či bol Mikuláš Ujlaki skutočným kráľom Bosny, alebo šlo len o formálny titul. Kapitola je ukončená opisom Mikulášovho zdravotného stavu a choroby, a následne poslednou vôľou, pričom dohľad nad vykonaním testamentu bol zverený práve Matejovi Korvínovi. V kapitole sa tak čitateľ oboznámi so životom a politickými ambíciami tohto

významného muža v súvislosti s vývojom a historickými udalosťami počas vlády piatich kráľov, od Žigmunda Luxemburského, až po Mateja Korvína.

Čo však bolo motívom Mikulášovej cesty do Ríma na sklonku života? Tým sa zaoberá druhá kapitola monografie a zároveň vysvetľuje politiku odpustkov ako aj to, čo v stredoveku znamenal výraz „jubilejný“ rok, resp. „jubileum.“ Autorka tiež opisuje Mikulášove suppliky adresované pápežskej kúrii a jeho vzťah k Jánovi Kapistránovi a reholi menších bratov františkánov, zvaných observanti. Podrobnejšie je tiež vykreslená Ujlakiho pôsobenie v Bosne, pričom jedným z mnohých motívov jeho púte do Ríma bolo aj získanie potvrdenia od pápeža ako vládcu nad Bosnianskym kráľovstvom.

Tretia kapitola na príklade putovania Mikuláša Ujlakiho a jeho manželky Doroty popisuje rôzne prípravy na cestu, postavenie žien – pútničiek, všetky úkony, ktoré bolo potrebné vykonať pred cestou, a tiež to, na čo bolo nevyhnutné myslieť už počas nej. Zaujímavosťou je, že púť do Ríma z roku 1475, ktorá je ústredným motívom celej publikácie nebola pre Mikuláša jedinou, resp. sa neúspešne pokúšal podniknúť túto náročnú cestu už skôr. Autorka sa okrem iného zmienila o veľmi zvláštnom fenoméne, a to možnosti vykonania púte v zastúpení. Ak teda človek nemohol z rôznych, najčastejšie zdravotných dôvodov vykonať púť sám, mohol si zaplatiť „zástupného pútnika,“ ktorý za neho túto cestu podstúpil. V tejto kapitole sa čitateľ dozvie aj to, aké boli charakteristické vonkajšie poznávacie znaky pútnika (odev, odznaky, palice a pod.), aké predmety si pútnici rôznych spoločenských vrstiev brávali na cesty, či aké dopravné prostriedky používali. V prípade konkrétnej púte Mikuláša Ujlakiho informuje o členoch jeho sprievodu a plánovaní zastávok. Na základe týchto informácií je možné si vytvoriť komplexný obraz o tom, čo čakalo pútnikov pred samotnou cestou a čo všetko muselo byť súčasťou príprav.

Štvrtá kapitola nesie názov „*Itinerár pútnika. Do Ríma so zastávkami vo Ferrare a Lorete.*“ V nej autorka na úvod popisuje pútnickú a obchodnú cestu, tzv. „*Via Francigena*,“ teda Franskú cestu a jej nástrahy. Témou tejto časti publikácie sú aj najbežnejšie trasy uhorských pútnikov,

ako aj trasa a využité dopravné prostriedky samotného Mikuláša Ujlakiho, keďže počas svojej cesty plánoval navštíviť aj iné talianske mestá okrem Ríma.

V piatej kapitole Miriam Hlavačková opisuje každodenné strasti, ktoré mohli číhať na stredovekého pútnika a odpovedá na otázku v akom ročnom období bolo najlepšie vydať sa na cestu. Okrem toho rozoberá rôzne cestovateľské príručky a odporúčania ohľadne cestovania či stravovania (napr. čo robiť, ak pútnikov zastihne mráz, akým jedlom sa živiť počas pôstu), keďže aj Mikuláš Ujlaki cestoval v čase pred Veľkou Nocou. Zaoberá sa aj rozdielmi v strave cestovateľov rôznych spoločenských vrstiev, nebezpečenstvami a prekážkami počas putovania. Napokon je spomenuté vzácne svedectvo o neľahkej ceste bardejovského farára Jána do Ríma, vrátane vyúčtovania tejto púte.

Šiesta kapitola sa sústreďuje na to, ako sa pútnik mohol orientovať v teréne, či priamo v Ríme za pomoci stredovekých bedekrov. Oboznamuje čitateľa s rôznymi tlačenými sprievodcami, ktoré často opisovali históriu Ríma a jeho najvýznamnejšie pamiatky. Popisuje vtedajšiu obľubu relikvií, časté tlačenicie vo svätyniach, ktoré sa neraz končili tragicky, ale aj dôvody, prečo mali ženy do niektorých svätýň zakázaný vstup. Stredoveké cestopisy patrili k obľúbenej literatúre a skutočne predstavovali veľkú pomoc pri orientácii sa nielen vo „Večnom meste.“

Siedma kapitola je už v plnej miere sústredená na Rím a to, aký bol život pútnikov po tom, čo sa šťastlivo dostali do cieľa svojej cesty. Nemenej dôležité však bolo, čo prílev pútnikov znamenal pre domáce rímske obyvateľstvo, čo im prinášal a v ktorej časti roka bolo pútnikov v Ríme najviac. Autorka zároveň otvára problematiku vnímania odpustkov aj v súvislosti s tzv. jubilejnými rokmi, pričom je zaujímavé, že práve v roku 1475, počas ktorého cestoval aj Mikuláš Ujlaki s rodinou, bolo pútnikov podstatne menej. Ponúka tiež prehľad bazilík, svätýň a iných miest, ktoré radi navštevovali uhorskí pútnici, informácie, ktoré pútnik potreboval vedieť po príchode do Ríma a pozornosť venuje i dôležitosti a významu relikvií. Čo sa týka samotného Mikuláša Ujlakiho, informuje aj o prípravách v Ríme na príchod bosnianskeho kráľa a zmätok, ktorý v tejto súvislosti nastal, ale aj o žiadostiach, ktoré v Ríme predostrel.

Nasledujúca kapitola reflektuje priamo návštevu Ríma Mikulášom Ujlakim a jeho osobné stretnutie s pápežom Sixtom IV., pričom mali viacero spoločných záujmov v rámci politiky i cirkevných záležitostí, najmä však obranu kresťanského sveta voči Turkom. Práve osmanská expanzia vyvolávala v tomto období čoraz väčšie obavy a ako autorka konštatuje, „*nemožno pochybovať o tom, že Mikuláš zo Sixtom IV. hovoril o krokoch, ktoré treba podniknúť proti rozpínajúcim sa Osmanom*“ (s. 203). Autorka tiež zdôrazňuje význam Mikulášovej návštevy Ríma počas vrcholiaceho pôstneho obdobia a sviatkov Veľkej noci. Na príklade podobnej audiencie kurfirsta Ernesta zo Saska u pápeža Sixta IV. z marca 1480 potom detailne opisuje priebeh audiencie a veľkonočných obradov, ktoré sa zachovali vďaka korešpondencii a správam talianskych kronikárov.

Deviata kapitola sa zameriava na spiatočnú cestu Mikuláša Ujlakiho a jeho sprievodu z Ríma do Uhorska, cez Florenciu, Ferraru a Benátky. Cestovali teda vnútrozemím Toskánska a keďže chýbajú obsiahlejšie itinerárové údaje, autorka porovnáva Mikulášovu cestu s viacerými podrobnejšie zachytenými putovaniami rovnakou trasou (napr. dánskeho kráľa Kristiána či burgundského vojvodu Filipa III). Opisuje tiež atmosféru Florencie, Ferrary a Benátok, ich významné dominanty, osobnosti, prijatia kráľa Bosny v týchto mestách a podrobnosti z pobytu v nich. Na spiatočnú cestu sa teda Mikuláš vydal odlišnou trasou a prešiel aj cez spustošené územie Gorice, patriace jeho zaťovi Leonardovi až napokon dorazil do Iloku.

Posledná desiatka kapitola monografie nesie názov „*Návrat.*“ Mikulášovi pravdepodobne učaril svet za hranicami Uhorska, a tak sa mnohé prvky architektúry, fortifikačných systémov či úpravy záhrad pokúšal implementovať aj na svojich panstvách. Do týchto idylických stavebných úprav však opäť zasiahli osmanské výboje. Na pozadí týchto udalostí autorka opisuje aj druhý sobáš Mateja Korvína s Beatrix Aragónskou a jej ceste do novej domoviny, sprievodné hostiny a turnaje, ako aj vplyv, ktorý mala táto svadba na dianie v Uhorsku. Významnú úlohu pri ceremóniách zohral aj bosnianský kráľ Mikuláš, pričom na dvore bol čoraz obľúbenejší aj

jeho syn Vavrinec. V závere kapitoly je prehľadne zdokumentovaný rast moci Mikuláša Ujlakiho, zdôrazňuje sa jeho zbožnosť, ale aj dôležitosť Bosny ako obrannej hradby v boji proti Turkom. Smrťou Mikulášovho syna Vavrince však mocný rod Ujlakiovcov vymrel po meči a postupne sa z uhorských dejín vytratil.

Napriek tomu, že z púte Mikuláša Ujlakiho do Ríma v jubilejnom roku 1475 nebol spísaný itinerár, Miriam Hlavačková dokázala získať maximálne možné množstvo prameňov z korešpondencie, majetkovoprávnnych listín, kroník či vatikánskych registrov, zlepíť mozaiku dejín v čase a priestore a zrekonštruovať väčšinu cesty bosnianskeho kráľa. Monografia však nie je strohým opisom trasy, či stredovekého pútnictva ako takého. Ide o komplexné dielo spájajúce informácie zo života významného šľachtica a kráľa Bosny Mikuláša Ujlakiho a jeho rodiny, s fenoménom podnikania stredovekých pútí, ale aj vtedajším historickým, kultúrnym a politickým dianím. Monografia má bohatý poznámkový aparát a text je vhodne doplnený početnými ilustráciami. Záver je obohatený o informácie týkajúce sa stavebného vývoja a významu mesta Hlohovec, do ktorého v nemalej miere zasiahol aj Mikuláš Ujlaki a jeho rod. Táto nielen obsahovo výnimočná publikácia by nemala chýbať nielen v knižnici nijakého historika, ale ani laického čitateľa, ktorého zaujímajú stredoveké dejiny a dejiny každodennosti. Autorke týmto prajeme veľa úspechov vo výskumnej činnosti, aby bolo možné túto pútavú monografiu čoskoro doplniť o ďalšie.

Alena Macková

ANOTÁCIE / ANNOTATIONS

ZAŤKOVÁ, Jana – ČAPLOVIČ, Miloslav: *Pramene k vojenským dejinám Slovenska. Slováci v légiách a prvý československý zahraničný odboj 1914 – 1920.* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2022, 358 s. ISBN 978-80-89523-87-0.

Nová publikácia dvojice vedeckých pracovníkov Vojenského historického ústavu v Bratislave je zbierkou prameňov z čias existencie a nasadenia československých légií, teda počas prvej svetovej vojny a tiež občianskej vojny v Rusku. Ako autori sami konštatujú, pramenná báza k dejinám légií, predovšetkým tým z Ruska, je mimoriadne rozsiahla, ústredným motívom publikácie je však slovenský fenomén v tomto hnutí.

Kniha je rozdelená na dve hlavné časti – úvodnú štúdiu o československých légiách a samotný súbor dokumentov. Štúdia sa na 12 stranách zaoberá históriou československého odboja počas prvej svetovej vojny, pričom autori prinášajú mnohé zaujímavé číselné údaje a štatistiky, predovšetkým o pomere Čechov a Slovákov v légiách v Rusku, Taliansku a Francúzsku. Podrobnejšie sa venujú aj významnejším bojovým operáciám týchto jednotiek – útoku Československej streleckej brigády proti rakúsko-uhorským pozíciám 2. júla 1917 pri Zborove, boju s rakúsko-uhorskými jednotkami o kótu 703 (Doss Alto) 21. septembra 1918 či operáciám na západnom fronte na sklonku vojny, v októbri 1918. Pochopiteľne, najväčšiu pozornosť autori venujú tzv. ruským légiám, aj z dôvodu početnosti ich členov. Ich radmi prešlo viac než 71 000 dobrovoľníkov, vyše 7 percent z nich boli Slováci. Zaťková a Čaplovič opisujú ozbrojené vystúpenia legionárov, ako relevantnej protiboľševickej sily, pozdĺž Transsibírskej magistrály, za veľmi neprehľadnej politickej situácie vo vtedajšom Rusku, i konečnú evakuáciu naspäť do Európy.

V knihe čitateľ nájde celkovo 123 dokumentov. Sú publikované v plnom znení, teda so zachovanými dobovými výrazmi a pravopisom. Tie v českom jazyku autori neprekladali. Primárne sa zamerali na publikovanie dokumentov zahraničnej proveniencie, výskum realizovali vo Vojenskom ústrednom archíve – Vojenskom historickom archíve v Prahe, Archíve Ústavu T. G.

Masaryka, Historickom archíve Generálneho štábu ozbrojených síl v Ríme (Archivio Dell'Ufficio Storico Dello Stato Maggiore Dell'Esercito) a Vojenskom archíve vo Viedni (Kriegsarchiv Wien). Zo slovenských archívov historici využili fondy zo Slovenského národného archívu a Vojenského historického archívu v Bratislave, Slovenskej národnej knižnice – Literárneho archívu v Martine, ako aj Archívu Múzea SNP v Banskej Bystrici. Obzvlášť pútavé sú dobové opisy bojových operácií a každodenného života legionárov, napr. výpoveď legionára Martina Badinku zajatého 21. septembra 1918 na Doss Alto. Tento rodák z Detvianskej Huty opisoval výzbroj „Čechoslovákov“, ich zdravotný stav, ale aj stravu, údajne horšiu pre slovenských, ako českých vojakov. Tvrdil, že Slováci, na rozdiel od Čechov, nevstupovali do československých jednotiek dobrovoľne, ale pod hrozbami. Nechceli vraj bojovať proti „uhorským kamarátom“. Pravdepodobne sa však Badinka takto v konfrontácii s rakúsko-uhorskými nadriadenými bránil pred usvedčením zo vstupu do nepriateľského vojska. Hlásenie o bojoch pri francúzskej obci Terron sur Aisne koncom októbra 1918 spomína intenzívne nasadenie nemeckého letectva, na oboch stranách silnú delostreleckú paľbu či nemecké plynové útoky. Opis bitky o Buzuluk na Povolží z 10. decembra 1918 zase udáva rýchly ústup nepriateľa, silný dážď a rozmočený terén alebo nasadenie obrneného vlaku.

Autorom viacerých cenných písomností bol Vladimír Daxner, rodák z Tisovca, istý čas veliteľ Československého tábora pre Slovákov v Irkutsku a neskôr významná osobnosť slovenského odboja počas SNP, spomeňme napr. jeho komentovanie malého zastúpenia slovenskej inteligencie v Rusku zo 17. januára 1919 či žiadosť o vytvorenie slovenského pluku z 31. januára 1919. Zvláštnu pozornosť zasluhuje aj list Janka Jesenského Jozefovi Gregorovi Tajovskému z 8. decembra 1924, v ktorom spomína ich vzájomnú spoluprácu a prípravu časopisu slovenského odboja v Rusku – Slovenských hlasov.

V závere publikácie čitateľ nájde obrazovú prílohu, kalendárium a medailóniky niekoľkých významných osobností spojených s pôsobením légií. Súbor fotografií výstižne a názorne ukazuje

rôznorodé prostredie, v akom príslušníci československých légii bojovali – nachádza sa v ňom záber roty Nazdar na západnom fronte v roku 1914, fotografie vojakov Českej družiny, ktorá pôsobila v rámci ruskej armády, dokumentačný snímok prísahy príslušníkov 39. československého streleckého pluku s exponovanou scenériou talianskych Dolomitov v pozadí, ukážky zo života legionárov počas ich operácií na Transsibírskej magistrále a mnohé ďalšie, ako aj príklady viacerých dobových písomností, ako diplomy, plagáty a časopisy. Kalendárium prehľadne zachytáva najvýznamnejšie medzníky existencie československého zahraničného odboja v rokoch 1914 – 1920, od vzniku Českej družiny v Kyjeve 12. augusta 1914 po priplávanie posledného transportu legionárov z Ruska 11. novembra 1920 do prístavu v Terste.

Napokon vo výbere významných osobností sa nachádza 18 stručných životopisov, často dôstojníkov činných aj v medzivojnovom období a počas druhej svetovej vojny, ako Ján Černek, Michal Širica či Rudolf Viest, alebo neskorších predstaviteľov kultúrneho života, ako už spomenutí Janko Jesenský či Jozef Gregor Tajovský. Príkladom pohnutých osudov viacerých legionárov môžu byť tie Ivana Markoviča, myjavského rodáka, ktorý bol ako odbojár už v septembri 1939 zatknutý v Prahe a zahynul v koncentračnom tábore Buchenwald. História légii významne „písal“ aj rodák z Kláštora po Znievom Jozef Miloslav Országh, ktorý ako prvý Slovák vstúpil do Českej družiny a podieľal sa aj na náboře nových členov.

Najnovšie dielo Jany Zatkovej a Miloslava Čaploviča je už druhou publikáciou Vojenského historického ústavu mapujúcou pramene k našim vojenským dejinám z čias prvej svetovej vojny. Prvá vyšla v roku 2016 a zhromažďuje prepisy písomností o Slovákoch v rakúsko-uhorskej armáde i vojnových udalostiach na území Slovenska.

Juraj Červenka

ŠTVERÁK, František. *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921-1992).* Praha : Národní archiv, 2018, 697 s.

Výskum národných politických dejín 20. storočia, predovšetkým obdobia od konca druhej svetovej vojny do roku 1989, sa nezaobíde bez poznania vývinu v Komunistickej strane Československa (KSČ). Stala sa tzv. štátostranou, ktorá vybudovala v Československu totalitný systém a na viac ako štyridsať rokov určovala smerovanie štátu na domácom aj zahraničnom poli. Za ten čas mal režim na svedomí masové politické procesy, vykonštruované obvinenia, obeť na životoch, náboženský útlak, obmedzenie slobody pohybu, tlače či prejavu. Zásadne ovplyvnil ekonomiku, kultúru a celkový spoločenský rozvoj krajiny.

Dejiny KSČ však ďaleko presahujú trvanie komunistického režimu. Práve celému tomuto obdobiu sa venuje *Schematismus Komunistické strany Československa (1921-1992)* od českého archivára Františka Štveráka. V roku 2018 vydal Národní archiv České republiky jej druhé, doplnené vydanie. Ide o publikáciu, akých na českom a slovenskom knižnom trhu nie je mnoho. Už v úvode autor oboznamuje čitateľa o tom, že nejde o klasickú historickú literatúru či študijný materiál, čo napovedá už samotný názov knihy ako aj vydavateľ. *Schematismus* je svojim spôsobom archívnu pomôckou pre bádateľov, najmä z oblasti histórie, politológie či žurnalistiky, ale aj iných vedných odborov v rámci ktorých by štúdium problematiky obdobia komunistického režimu v Československu bolo akokoľvek prínosné. Dala by sa označiť za kompaktnú, a v podstate „technickú“ príručku obsahujúcu obrovské množstvo informácií o ústredných orgánoch strany a biografických údajov o jej vedúcich predstaviteľoch a funkcionároch. Je plná menoslovov a dátumov, čím sa stáva akosi personálnou rekonštrukciou najvyšších orgánov KSČ.

Štverák v úvode predstavuje členenie publikácie na niekoľko veľkých celkov. Prvý poskytuje prehľad vrcholových predstaviteľov strany, pričom prináša aj kratšiu stať o problematike názvov funkcií, ktoré sa v priebehu času menili. Táto časť je tak cenným prínosom

do terminologického chaosu, ktorý ešte aj dnes prevládala u časti laickej i odbornej verejnosti. V KSČ dlhý čas súbežne fungovala funkcia predsedu aj generálneho (istú dobu ústredného či prvého) tajomníka strany. Predseda reprezentoval stranu navonok, generálny tajomník riadil vnútornú činnosť. Po monsterprocesse s Rudolfom Slánskym funkcia generálneho tajomníka na čas zanikla. So smrťou Klementa Gottwalda zanikla funkcia predsedu, pričom muž na čele strany, ktorým sa po Gottwaldovi stal Antonín Novotný, sa začal označovať až do roku 1971 ako prvý tajomník. V máji 1971, za úradovania Gustáva Husáka sa táto funkcia premenovala opäť na generálneho tajomníka. Po Nežnej revolúcii v rámci transformujúcej sa KSČ, to bol zasa prvý tajomník. Na prelome 40. a 50. rokov sa s podobným kolotočom zmien stretávame aj pri vrcholových funkcionároch Komunistickej strany Slovenska (KSS). Od roku 1953 až do pádu režimu sa však ustálilo pomenovanie prvý tajomník KSS.

Druhý celok je venovaný prehľadu zjazdov, ktoré boli najvyšším orgánom strany. Obsahuje menné zoznamy zvolených členov a kandidátov riadiaceho orgánu, najčastejšie známeho pod menom Ústredný výbor (ÚV), členov Predsedníctva a Sekretariátu ÚV, zvolených tajomníkov a delegátov zjazdu. V niektorých prípadoch je tu aj zoznam príspevkov ktoré na zjazde zazneli. Veľkým prínosom tejto časti je, že prináša informácie o menej známych zjazdoch z medzivojnového obdobia, účastníkoch mimoriadneho, tzv. Vysočanského zjazdu z 22. augusta 1968 a podrobne mapuje početné zmeny v období rokov 1968-1970.

Tretia a štvrtá časť sú si podobné. Prinášajú menné zloženia výkonných a kontrolných orgánov strany, ktoré si taktiež prešli názvoslovnými zmenami. Vďaka tomu si môže nezainteresovaný čitateľ nájsť kľúč na to, ako sa v komplikovanej terminológii vyznať.

Nasledujú štyri malé až stredne veľké časti, ktoré sa nenachádzali v prvom vydaní publikácie z roku 2010 a sú tak výsledkom nového výskumu. V nich Štverák prináša prehľad komisií KSČ so zoznamami ich členov a často aj uznesením na základe ktorého príslušná komisia vznikla. Medzi rokmi 1945-1989 strana zriadila množstvo komisií. Niektoré boli stále, iné dočasné, či zriadené

k špeciálnej príležitosti, príp. vyšetrovaniu. Ďalej sú tu uvedené zoznamy komunistických poslancov a členov vlád, vrátane vedúcich poslaneckých klubov. Pri tomto autor neobchádza ani poslancov Slovenskej národnej rady, členov Zboru povereníkov či slovenských vlád v rámci federácie. Autor priniesol aj náhľad do stranického aparátu po roku 1945, čiže do zoznamu oddelení ÚV. Vnútorňa činnosť aparátu je vo verejnosti málo známa, pričom išlo o veľmi podstatnú zložku. Práve aparát predstavoval prevodovú páku medzi stranou a štátom. Usporiadanie oddelení bolo do značnej miery koncipované ako duplicita štátnych orgánov, čím sa vytvorila paralelná štruktúra pomocou ktorej mohla strana uplatňovať svoj diktát.

Neoceniteľné je aj to, že v ďalšej časti sa publikácia nevenuje len samotnej KSC, ale aj organizáciám a hnutiam ktoré boli so stranou akokoľvek spojené či spriaznené. Pod tým si treba predstaviť napríklad tlač, odborové hnutia, politické školy, marxistické ústavy dejín, múzea venované Leninovi či Gottwaldovi, ženské a mládežnícke hnutia či kultúrne telovýchovné a osvetové organizácie. Môžeme si tak zistiť kto bol šéfredaktorom Rudého práva, riaditeľom stranických nakladateľstiev či predsedom Socialistického zväzu mládeže. Štverák upozorňuje, že táto časť je len určitým výberom, ku ktorému sú dostupné archívne pramene a literatúra. Obsiahnuť tieto záležitosti v celej svojej šírke, obzvlášť pred rokom 1938 by bolo mimoriadne náročné a prakticky nemožné.

Následný blok sa venuje Komunistickej strane Slovenska, v ktorom autor uvádza personálne zloženie jej najvyšších orgánov. Obdobne ako pri zjazdoch KSC sú tu publikované zoznamy zvolených členov a kandidátov ÚV, členov Predsedníctva ÚV, Sekretariátu ÚV a menoslov jeho tajomníkov. Pri KSS však už nie sú uvedené zoznamy delegátov. Treba mať na zreteli, že publikácia je spracovaná z celoštátneho, resp. federálneho pohľadu. Autor však z titulu svojho zamestnania pracoval s prameňmi uloženými v Prahe a nezaoberal sa dokumentmi uloženými v Slovenskom národnom archíve vo fonde ÚV KSS, ktoré obsahujú podobné množstvo informácií s ohľadom na slovenské reálie. V Štverákovej publikácii tak nenájdeme obdobný prehľad šéfredaktorov

slovenských tlačovín, či zloženia slovenských hnutí, organizácií, vedeckých či kultúrnych ustanovizní spätých so stranou alebo režimom, resp. sú zahrnuté len okrajovo.

Ďalším veľkým celkom a výsledkom doslova mravčej práce je abecedný prehľad členov ÚV KSČ a kontrolných komisií v rokoch 1921-1992. Sám autor túto časť právom nazýva obsahovo najvýznamnejšou časťou publikácie. Okrem biografických údajov, ako sú dátum a miesto narodenia, resp. úmrtia, prináša aj prehľad najvyšších funkcií danej osoby s ich časovým vymedzením. Dôležité je, že tu zachytáva aj zmeny, ktoré nastali medzi zjazdami. K tým prichádzalo spravidla z dôvodu vylúčenia, rezignácie, úmrtia, kooptácie nových členov z radov kandidátov či z titulu získanej funkcie. Takéto zmeny schvaľovalo Predsedníctvo a formálne ich potvrdzovalo Plénum ÚV. Údaje v tomto zozname, pochopiteľne, nemôžu byť úplne kompletné, každý biografický nie je možné vzhľadom na množstvo osôb a široké časové obdobie dohľadať či overiť.

Záver tvorí rozsiahla obrazová príloha, v ktorej sa nachádzajú fotografie najvýznamnejších predstaviteľov a množstvo záberov zo zjazdov, zasadnutí, osláv a iných dejinných udalostí spätých s režimom.

Publikácia Františka Štveráka je plná dát a v podstate je akýmsi slovníkom a vstupnou bránou do archívneho bádania v tejto téme. Nejde o dielo, ktoré sa dá vyslovene prečítať, ale o príručku vďaka ktorej si viete rýchlo a spoľahlivo dohľadať konkrétny údaj, a ktorú by mal mať po ruke každý historik zaoberajúci sa komunistickým režimom. Pre pracovníkov pamäťových inštitúcií je možnosťou stotožniť činnosť rôznych straníckych zložiek s konkrétnymi osobami a tým určiť, kto za konkrétne kroky niesol zodpovednosť. Obzvlášť treba podčiarknuť, že záber publikácie z oboch strán presahuje trvanie komunistického režimu. Konceptne je tak pomerne ojedinelou publikáciou stojacou na obrovskom množstve archívnych prameňov a zhrňajúcou poznatky ďalších menších prác a výskumov, encyklopédií, biografických slovníkov či tlače.

Martin Halmo

PARÁK, Štefan. *Švajčiarsko a prvá Slovenská republika (1939-1945). Politicko-hospodárske vzťahy dvoch malých štátov*. Bratislava : Post Scriptum, s. r. o., 2022, s. 390. ISBN 978-80-8218-042-1.

Po monografiách *Slovensko-talianske vzťahy 1939-1945* Petra Kubíka z roku 2011 i *Slovensko a Rumunsko v rokoch 1939 - 1944* Jany Bauerovej z roku 2014 sa knižný trh u nás obohatil o ďalšiu publikáciu týkajúcu sa vzťahov prvej Slovenskej republiky k iným európskym štátom v období 1939 až 1945. Štefan Parák, ktorý emigroval v roku 1968 z Československa, svoj profesijný život strávil práve vo Švajčiarsku, odkiaľ pochádza aj väčšina pramennej bázy čerpanej autorom pri zostavení publikácie. Na rozdiel od domácich historikov nemal Štefan Parák v čase písania svojej knihy, ktorá v nemeckom jazyku vyšla už v roku 1987, k dispozícii archívne pramene vtedajšej ČSSR. Svoju monografiu systematicky rozdelil po úvode na šesť kapitol, pramene a literatúru, prílohy i súhrny.

Niekoľko slov namiesto úvodu k publikácii napísal Jozef M. Rydlo redigujúci edíciu Libri Historiae Slovaciae, v rámci ktorej bola kniha vydaná. Poukázal pritom na nadčasovosť diela Štefana Paráka aktuálneho pri výskume vývoja zahraničných vzťahov Slovenska z rokov 1939/1944 aj v súčasnosti. V *Úvode* autor naznačuje tému svojej monografie, ktorá sa stala jeho dizertačnou prácou, pričom s ohľadom na jej vedecký charakter v nej neprodukuje hodnotiace úsudky k vtedajšiemu politickému systém oboch štátov. Opisuje tiež štruktúru publikácie a pramene použité pri spracovaní tematiky, na označenie socialistického Československa však autor používa endemickú skratku Č-SSR.

Prvá kapitola *Stručný prehľad slovenských dejín 1918-1945* má za úlohu vniesť čitateľa do prehľadu našej národnej histórie od zániku Rakúsko-uhorskej monarchie až do konca druhej svetovej vojny. Protivníkov Ústredných mocností z bojov v rokoch 1914 až 1918 autor označuje Spojenci namiesto Dohoda, vyzdvihuje však význam Clevelandskej a Pittsburskej dohody pre národné ambície Slovákov v budúcom spoločnom štáte s Čechmi. Zdôrazňuje pritom medzivojnové snaženie sa niektorých slovenských politických strán o autonómiu Slovenska, druhú republiku z obdobia 1938

až 1939 uvádza ako „česko-slovensko-rusínsky federálny štát“. S poukazom na zvolenú tému publikácie klasifikuje chronologicky vývojové etapy slovenskej diplomacie na prvotné z obdobia 1939 až 1940, následne „posalzburské“ z rokov 1940/1944 a nakoniec záverečné od potlačenia SNP až po oslobodenie krajiny.

Kapitola *Uznanie Slovenského štátu Švajčiarskou konfederáciou a nadviazanie vzájomných diplomatických stykov* popisuje zahraničnopolitické kontakty nového štátu v strednej Európe po vyhlásení jeho nezávislosti 14. marca 1939. Z 50 samostatných krajín vtedajšieho sveta bolo Slovensko uznané v rokoch 1939 až 1943 de iure alebo de facto 31 štátmi. Slovenská republika sa stala členským štátom viacerých multilaterálnych organizácií ako napr. Svetovej poštovej únie, pristúpila i ku Konvencii Červeného kríža či Medzinárodnej dohode o železničiach. Už 19. 3. 1939 pritom bola do Švajčiarska doručená nóta ministra zahraničných vecí Slovenska o vzniku samostatného štátu so žiadosťou o jeho uznanie. Keďže alpská krajina zohľadňovala pri uznávaní nových krajín kritériá efektívneho vykonávania moci a stability novej vlády, k uznaniu Slovenska došlo až po mesiaci a to konkludentne nótou z 19. apríla 1939. Z dôvodu, že u nás v uvedenom roku žilo iba 42 občanov Švajčiarska a ani vzájomné hospodárske vzťahy nepovažovala federálna vláda za významné, švajčiarske záujmy zastupoval na Slovensku najskôr generálny konzulát federácie sídliaci vo Viedni. Od februára 1940 sa však v Bratislave zriadila obchodná agentúra Švajčiarskej centrály na podporu obchodu, na čele ktorej vo funkcii vedúceho pôsobil Hans Keller. Slovenská republika zase mala od februára 1940 v Berne svoje vyslanectvo, pričom o mesiac neskôr už pôsobil na jeho čele Bohdan Galvánek v rangu chargé d'affaires. Reciprocne síce Švajčiarsko nezriadilo na území Slovenska diplomatickú misiu v rovnakom stupni vyslanectva, ale alpská krajina obdobne postupovala aj v prípade ďalších 10 štátov disponujúcich v Berne vyslanectvami. Už v júli 1940 nahradil B. Galvánka vo funkcii slovenského chargé d'affaires Tido J. Gašpar a v máji 1941 bol napokon za chargé d'affaires Švajčiarska na Slovensku menovaný Werner von Burg, dovtedajší generálny konzul vo Viedni. Už o 2 mesiace neskôr sa namiesto W. von

Burga stal švajčiarskym chargé d'affaires na Slovensku, sídliacim rovnako vo Viedni, Walter Rüfenacht. Toto prechodné riešenie sa skončilo vo februári 1942, kedy bol v Bratislave zriadený generálny konzulát Švajčiarskej konfederácie, na čele ktorého stál generálny konzul Max Grässli.

V kapitole *Hospodárske vzťahy medzi Švajčiarskou konfederáciou a Slovenskou republikou* autor poukazuje na skutočnosť, že už v roku 1937 bolo Švajčiarsko v poradí 6. štátom, kam smeroval export z Československa. Nezávislá Slovenská republika v roku 1940 exportovala ½ svojho národného produktu, našim najväčším obchodným partnerom pri vývoze i dovoze bola v rozsahu 70 % Nemecká ríša (z toho 50 % Protektorát Čechy a Morava). Na vrcholnej medzištátnej úrovni sa od júla 1939 do februára 1944 uskutočnilo 7 dvojstranných hospodárskych rokovaní v metropolách Berne a Bratislave. V ekonomických vzťahoch zohrával dôležitú úlohu vedúci obchodnej agentúry Švajčiarskej centrály na podporu obchodu Hans Keller, ktorý sa po zriadení generálneho konzulátu Švajčiarska v roku 1942 stal vicekonzulom. Okrem toho v Bazileji zastával post honorárneho konzula Slovenska od júla 1943 až do konca vojny Rudolf Eckenstein. Švajčiarski delegáti sa zúčastnili v rokoch 1940 až 1942 Medzinárodného dunajského veľtrhu v Bratislave, slovenskí obchodníci zase v období 1941-1943 Švajčiarskeho vzorkového veľtrhu v Bazileji. V platnosti najskôr zostala obchodná zmluva uzatvorená medzi Švajčiarskom a Československom v roku 1927 vrátane jej dodatkov, ktorú nahradila zmluva podpísaná s nezávislým Slovenským štátom v roku 1939. V prvých rokoch vzájomnej hospodárskej výmeny prevyšoval slovenský export nad importom z alpskej krajiny. Najväčší objem dosiahla tovarová výmena medzi oboma štátmi v roku 1943, kedy slovenský export presiahol hodnotu 56 miliónov švajčiarskych frankov a import zase prevýšil 31 miliónov totožnej meny. V závere vojny v decembri 1944 švajčiarska federálna vláda (Spolková rada) zablokovala majetok slovenských občanov nachádzajúci sa vo Švajčiarsku, no vzájomný obchodný styk oboch stredoeurópskych krajín pokračoval až do marca 1945. V apríli 1945 mala Slovenská národná banka uložených vo Švajčiarskej

banke v Zürichu 7 100 kg zlata, čo predstavovala ekvivalent 44 miliónov švajčiarskych frankov. Toto zlato prešlo po skončení vojny do vlastníctva obnovej ČSR. Za celé obdobie 1939 až 1945 export Slovenska presiahol 206 miliónov CHF a import zase 124 miliónov CHF. Z nášho územia sa vyvážal najmä slad, cukor, melasa, drevo, uhlie či celulóza a v roku 1944 predstavoval 4,8 % švajčiarskeho importu. Slovensko tak bolo 6. najväčším exportérom do alpského štátu. Dovoz k nám bol tvorený čokoládou, bavlnenými i hodvábnymi výrobkami, hodinkami a farmaceutikami. Zo 6. miesta v poradí obchodných partnerov Slovenska z roku 1940 sa Švajčiarsko prepracovalo v roku 1943 už na 3. stupeň.

Tragický osud menšiny 4 % obyvateľov vtedajšieho Slovenska je obsahom kapitoly *Švajčiarska konfederácia a osud slovenských Židov*. Práve tento percentuálny pomer bol aj v legislatíve nového štátu stanovovaný na zastúpenie Židov v niektorých slobodných povolaniach, kde mali pôvodne toto zastúpenie oveľa vyššie, aj napr. v kolégiu arbitrov Bratislavskej burzy tak bolo zo 41 členov až 14 zástupcov Mojžišovej viery. Švajčiarska sa výrazne dotkli deportácie slovenských Židov z roku 1942, keďže medzi deportovanými boli viacerí zástupcovia švajčiarskych výrobcov na Slovensku, najmä v hodinárskom, textilnom a chemickom priemysle. Alpská krajina vystavila cca 70 až 80 ochranných listín pre ohrozených židovských obchodníkov. Vzhľadom na nebezpečenstvo odvedenia aj amerických občanov židovskej viery zo Slovenska prevzalo Švajčiarsko zastúpenie USA u nás po vyhlásení vojny Spojeným štátom americkým v decembri 1941. V roku 1943 v súvislosti s perzekúciami židovskej populácie navštívili Slovensko aj delegáti Medzinárodného výboru Červeného kríža (*Comité international de la Croix-Rouge*) zo Ženevy E. Chapuisat a D. de Traz. Po potlačení SNP navštívil Slovensko aj delegát MVČK George Dunand, ktorý až do konca vojny pomáhal slovenským Židom obdobne ako následne po oslobodení krajiny do júla 1945 vystáňovaným Nemcom. Na rozdiel od prvej vlny deportácií z roku 1942 proti tej druhej z jesene 1944 už Spolková rada Švajčiarska zaslala na Slovensko protest vo forme *aide-mémoire*.

Situáciu na sklonku druhovojnového globálneho konfliktu rozoberá autor v kapitole *Prerušenie diplomatických stykov medzi Švajčiarskou konfederáciou a Slovenskou republikou*. V súvislosti s vývojom situácie na bojiskách druhej svetovej vojny v Európe Švajčiarsko rozhodlo 27. februára 1945 o prerušení diplomatických stykov so Slovenskom a nasledujúci mesiac nadviazalo styky s exilovou vládou ČSR. Počas vojny pritom vo Švajčiarsku pôsobil stály delegát Československa pri Spoločnosti národov Jaromír Kopecký, ktorý sa stal aj prvým vyslancom ČSR v Berne od marca 1945. Slovenský chargé d'affaires však naďalej zostal vykonávať konzulárne funkcie pre občanov Slovenska zdržiavajúcich sa v alpskej krajine. Na druhej strane odvolalo Švajčiarsko v decembri 1944 z funkcie generálneho konzula Maxa Grässliho a na čele generálneho konzulátu v Bratislave tak stál vicekonzul Hans Keller. Na svojom poste pôsobil až do oslobodenia hlavného mesta Slovenska 4. apríla 1945, slovenský chargé d'affaires v Berne Jozef M. Kirschbaum zase svoju diplomatickú misiu ukončil dňom 20. 4. 1945.

Posledná kapitola monografie má názov *Švajčiarska konfederácia a prvá Slovenská republika 1939-1945. Záverečná bilancia*. Autor v nej sumarizuje vzájomné politické, kultúrne aj hospodárske kontakty v neľahkej dobe svetovej vojny. Práve ekonomické aspekty bilaterálnych vzťahov boli pre alpskú krajinu na prvom mieste jej záujmu. Už uznanie Slovenska nebolo vyjadrené výslovne (*expressis verbis*), ale len tichým súhlasom (*reconnaissance tacite*) a vyslanectvo v Bratislave nebolo zriadené vôbec, švajčiarska diplomatická misia sa obmedzila len na existenciu generálneho konzulátu. Na druhej strane Slovenská republika dávala dôraz i na prestíž nového štátu, ktorú mali zvýšiť aj styky s trvale neutrálnou krajinou. Pritom celková hospodárska bilancia vyznievala v prospech Slovenska, majetok ktorého vo výške 46 000 000 švajčiarskych frankov prešiel po vojne do vlastníctva ČSR.

Záver publikácie predstavujú *Pramene a literatúra*, pričom autor čerpal poznatky v archívoch Švajčiarska, Nemecka i Izraela. Okrem zbierok úradných dokumentov, či dobových periodík pri zostavovaní publikácie použil aj svedectvá a spomienky

pamätníkov najmä z radov diplomatických zástupcov. Knihu dopĺňa zoznam primárnej a sekundárnej literatúry, ikonografická príloha aj príspevky slovenského chargé d'affaires Jozefa M. Kirschbauma i švajčiarskeho vicekonzula Hansa Kellera.

Výnimočnosť a nadčasovosť publikácie slovenského autora žijúceho dlhodobo vo Švajčiarsku Štefana Paráka spočíva v značnom množstve doposiaľ nepublikovaných prameňov, z ktorých pri písaní svojej monografie čerpal. Jeho kniha tak prináša čitateľom informácie zo zdrojov neprístupných na našom území v dobe neslobody a rozširuje poznatky o zahraničných vzťahoch Slovenska počas druhej svetovej vojny produkované z „druhej strany“. Dielo Štefana Paráka má bezpochyby ambíciu obohatiť knižnicu každého profesionálneho i amatérskeho záujemcu o naše národné dejiny v XX. storočí.

Rudolf Manik

SPRÁVY, REFERÁTY / BRIEF NOTICES

Správa z podujatia „11th European Remembrance Symposium and 6th Taking Stock of European Memory Policies“

V španielskej Barcelone sa v dňoch 9. až 11. mája konal už 11. ročník podujatia *European Remembrance Symposium*, organizovaného nadnárodnou sieťou *European Network Remembrance and Solidarity* (ENRS). Na usporiadaní tohto ročníka sa podieľala aj organizácia *European observatory on memories* (EUROM), pôsobiaca na Univerzite v Barcelone, ktorá sa stala dejiskom podujatia. Hlavným cieľom tohto každoročného sympózia je vytvoriť platformu pre výmenu skúseností medzi pamäťovými inštitúciami, poskytnúť priestor na diskusiu o rôznych historických udalostiach a prehĺbiť spoluprácu medzi historikmi a odborníkmi venujúcimi sa výskumu európskych dejín v 20. storočí. Významne prispieva k posilneniu spoločného európskeho povedomia o minulosti. Motívom tohto ročníka bola téma odporu a solidarity. Tento výber nebol náhodný, prirodzene odkazoval na prebiehajúci vojenský konflikt na Ukrajine.

V totalitných či autoritárskych režimoch, akým bolo i Frankistické Španielsko, vždy existovali ľudia, ktorým nebolo ľahostajné porušovanie základných ľudských práv a slobôd. Mnohí z nich sa vystavili veľkému riziku, nezaujali konformný postoj a zvolili si cestu odporu. Pamäťové inštitúcie v posledných rokoch upriamujú svoj výskum na rôzne formy boja proti režimu, od pasívnej rezistencie až po otvorenú opozíciu či zakladanie sociálnych hnutí. Týmito skúsenosťami si prešli aj krajiny tzv. východného bloku.

Počas troch dní, v rámci jednotlivých tematických panelov, diskutovali aktívni účastníci o význame odporu a solidarity v kontexte minulých a súčasných konfliktov. Publikum si mohlo vypočúť zástancov pacifistických postojov a presadzovania diplomatických riešení ako jedinej správnej cesty riešenia medzinárodných konfliktov. Na druhej strane stáli obhajcovia nutnosti brániť sa proti agresorovi vojenskými prostriedkami, argumentujúci tým, že proti otvorenej vojenskej agresii sa žiadna krajina neubrání pacifizmom. V ďalšom bloku diskutujúci uvažovali nad tým, do akej miery môže byť pamäť formou a nástrojom solidarity a odporu. Kládli si pri tom otázku, prečo majú ľudia

a národy tendenciu skôr na dejiny zabúdať než si ich pripomínať. Zaujímavou časťou bol panel s odborníkmi z radov umeleckých a kultúrnych inštitúcií. Tí prezentovali svoje pracoviská a priblížili, ako sa predmetná téma odráža v aktivitách múzeí či napr. pri návrhoch pamätníkov venovaných obetiam totalitných režimov.

Osobitne sa v rámci programu konali aj tzv. turbo prezentácie. V rámci nich mal každý vystupujúci 90 sekúnd na to, aby predstavil svoju organizáciu alebo projekt a informoval obecenstvo o možnostiach výskumu, získavania grantov, štipendií, dobrovoľníctve a podobne. Priestor medzi jednotlivými blokmi mohol záujemca využiť na bližšie oboznámenie sa s podmienkami.

V záverečnej diskusii panelisti rozvíjali myšlienky o lekciách udalostí 20. storočia a ich aplikácii pre našu súčasnosť. A to v smere k rôznym extrémistickým skupinám, ktorých činnosť a ideológia sa nápadne podobá tým z minulého storočia, či opakovaniu niektorých naratívov v súčasnej politike Ruskej federácie vo vzťahu k Ukrajine. V tejto časti vystúpil aj Matej Medvecký, člen Správnej rady Ústavu pamäti národa a pracovník Odboru vojensko-historických výskumov na Vojenskom historickom ústave v Bratislave.

Tento ročník bol spojený v poradí so šiestou „burzou“ *Taking stock of European Memory Policies*, ktorú každoročne na pôde Univerzity v Barcelone usporadúva organizácia EUROM. Výskumníci, odborníci, aktivisti a zástupcovia rôznych projektov zaoberajúcich sa pamäťovou politikou tu predstavili svoju prácu a skúsenosti, čím priblížili početné možnosti rôznoroddej spolupráce. Následne sa v rámci tzv. *Q&A session* (otázky a odpovede) mohlo zapojiť publikum a dozvedieť sa konkrétnosti.

Podujatie bolo tiež obohatené o organizovanú prehliadku niektorých barcelonských zaujímavostí, vrátane svetoznámej katedrály Sagrada Família. Prestávky medzi jednotlivými blokmi či večernú recepciu s kultúrnym programom mohli účastníci využiť na osobné rozhovory, zoznámenie sa so zahraničnými odborníkmi, nadviazanie nových kontaktov či spolupráce.

European Remembrance Symposium je výnimočným podujatím, ktoré vďaka zameraniu na rôzne aspekty pamäťovej politiky v európskom kontexte, vrátane vzdelávania, kultúry, umenia či

výskumu, významne rozširuje povedomie o možnostiach práce pamäťových inštitúcií a jednotlivých historikov. Budúci ročník zavíta k našim severným susedom, bude ho hostiť poľská Varšava.

Martin Halmo

Vedecké kolokvium 100-ročnica univerzitného profesora Richarda Marsinu (1923-2021)

Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave pri príležitosti 100-ročnice univerzitného profesora Richarda Marsinu usporiadala vedecké kolokvium, ktoré sa konalo vo štvrtok 4. mája 2023 na pôde Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave v aule 5P1. Podujatie malo za cieľ pripomenúť si osobnosť, život, prácu a dielo Dr. h. c. mult. prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc.

Richard Marsina bol vynikajúci pedagóg a emeritný profesor Katedry histórie, ktorý stál pri jej vzniku, ako aj pri vzniku celej Trnavskej univerzity. Na Katedre histórie strávil pán profesor viac ako dve desaťročia svojho plodného pracovného života. Svojou prácou a dielom sa právom radí k najvýznamnejším historikom na Slovensku a medzi najvýznamnejšie osobnosti slovenskej historiografie. Doma aj v zahraničí predstavuje jeho meno stále synonymum kvality poctivej vedeckej práce. Richard Marsina bol aj jedným z posledných žijúcich predstaviteľov veľkej generácie „otcov-zakladateľov“ našich historických sub-disciplín.

Kolokvium, na ktorom sa zúčastnila aj blízka rodina profesora Marsinu, otvorili slávnostnými príhovorami dekan Filozofickej fakulty TU doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik, prorektor TU prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD. a vedúca Katedry histórie doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD. Po otvorení a úvodných príhovoroch nasledovali jednotlivé príspevky, v ktorých prednášajúci pripomenuli osobnosť profesora Marsinu a to nielen ako pedagóga a kolegu, historika, archivára či matičiara, ale aj ako človeka, so svojským humorom, ktorý bol vždy ochotný pomôcť a poradiť. Nechýbali ani viaceré osobné spomienky prítomných a vystupujúcich na úsmevné

i vážnejšie momenty s pánom profesorom. Prvý vystupujúci, Vladimír Rábik, vystúpil s príspevkom s názvom *Univerzitný profesor Richard Marsina*, v ktorom spomínal na pána profesora z osobného i pracovného pohľadu. S ďalším príspevkom vystúpila Daniela Dvořáková. Príspevok niesol názov *Professor Richard Marsina a Historický ústav SAV*. Autorka sa v ňom sústredila, ako už z názvu vyplývalo, na pôsobenie pána profesora ako vedeckého pracovníka v Historickom ústave SAV, pričom pripomenula jeho vedeckú činnosť a pracovné výsledky. Ivan Mrva pána profesora pripomenul v súvislosti s jeho činnosťou v Matici slovenskej – *Professor Richard Marsina a Historický odbor Matice slovenskej a Slovenský historický ústav Matice slovenskej*. Na Richarda Marsinu ako vynikajúceho archivára zase spomínala vo svojom príspevku Veronika Nováková – *Professor Richard Marsina a slovenské archívnictvo*. Zuzana Lopatková pripomenula pána profesora v súvislosti s výskumnými pobytmi v Ríme, resp. s vatikánskym výskumom – *Professor Richard Marsina a vatikánsky výskum*. Kolokvium uzatvorila Monika Siváková s príspevkom *Spomienky absolventky histórie na profesora Richarda Marsinu*. V úplnom závere syn pána profesora všetkým poďakoval a skonštatoval, že sám o niečo lepšie spoznal svojho otca ako historika, archivára a vedca.

Pri tejto príležitosti otvorila Katedra histórie vedeckú knižnicu – *Marsinianum*, ktorej základ tvorí osobná knižnica pána profesora, ktorú dala katedre k dispozícii profesorova rodina. Na otvorení knižnice sa zúčastnili prednášajúci, rodina pána profesora a pozvaní hostia. Obe podujatia sa niesli vo vedeckej, ale zároveň úsmevnej a uvoľnenej atmosfére a pripomenuli život, prácu a dielo jednej z najvýznamnejších osobností slovenskej historiografie, profesora Richarda Marsinu.

Michal Franko

ZOZNAM AUTOROV / AUTHOR LIST

doc. Mgr. Lucia Nováková, PhD., Katedra klasickej archeológie,
Filozofická Fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko
lucia.novakova@truni.sk
ORCID ID: 0000-0001-9595-2351

Mgr. Barbora Adamíková
Katedra klasickej archeológie, Filozofická fakulta, Trnavská
univerzita v Trnave, Slovensko
barbora.adamikova@tvu.sk
ORCID ID: 0009-0007-2853-1523

doc. Mgr. Monika Tihányiová, PhD., Katedra histórie, Filozofická
Fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko
monika.tihanyiova@truni.sk
ORCID ID: 0000-0001-8001-5883

Mgr. Mária Letzová, Katedra histórie, Filozofická Fakulta, Trnavská
univerzita v Trnave, Slovensko
m.letzova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9868-1953

PhDr. Adam Bielesz, Katedra histórie, Filozofická fakulta Trnavskej
univerzity v Trnave, Slovensko
adam.bielesz2.b@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-9917-424X

PaedDr. Pavol Zvara, PhD., SLL., rektor, Pápežské slovenské
kolégium a ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme, Rím, Taliansko
cirillo.metodio@libero.it
ORCID ID: 0009-0009-2640-6563

VYDAVATEĽ / PUBLISHER

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, Slovenská republika
+421 33 5939303

historia@truni.sk, ff.truni.sk

Department of History, Faculty of Philosophy, Trnava University
Street: Hornopotočná ulica č. 3, 918 43 Trnava, Slovak republic
+421 33 5939303

historia@truni.sk, ff.truni.sk

ŠÉFREDAKTORI / EDITORS IN CHIEF

prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.

ORCID ID: 0000-0002-9222-5228

doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

ORCID ID: 0000-0001-8890-4562

VÝKONNÝ REDAKTOR / MANAGING EDITOR

Mgr. Michal Franko, PhD.

ORCID ID: 0000-0001-5236-1412

ADRESA REDAKCIE / EDITORIAL ADDRESS

Katedra histórie, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, Slovenská republika
sht.dejinyvpohybe@gmail.com

Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava
University,

Street: Hornopotočná ulica č. 3, 918 43 Trnava, Slovak republic
sht.dejinyvpohybe@gmail.com

PERIODICITA / PERIODICITY

Vychádza dvakrát ročne (1. júna a 1. decembra)

Publication Frequency: Semiannual (1. June and 1. December)

Publikácia vznikla s príspevom Filozofickej fakulty Trnavskej
univerzity v Trnave.

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2023

© Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2023

Each study went through an anonymous review process.

The publication was created with the contribution of the Faculty of Philosophy of the University of Trnava.

© Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2023

© Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2023

DOI: DOI: 10.31262/2729-8760/2023/XXIII/1

ISSN 2729-8760

